~~17 April 1982 US $1.95 (by air) 30p ISSN 0028-6362~~
RADIKALNA KRITIKA SVEGA POSTOJEĆEG!

arkzin

NME
NEW MUSICAL EXPRESS
21 TRACKS
NME'S

Put your yens on

SIOUXSIE
IN JAPAN

Mostar&BiH federacija: Dolazi li vrijeme mirenja?

cijena **8** kn, 150 SIT, 4 DEM

Jel' to neki art?

MEGAZIN ZA POLITIKU I KULTURU CIVILNOG DRUŠTVA,

Zlatko VITEZ: Protiv poreza Feralu!

Dubravko ŠKILJAN

Milan KANGRGA: Biti samo Hrvat znači još ne biti čovjek

Lijevo

Desno

br.**33**, 24.2.'**95**. god.**V**

SADRŽAJ

Liepom Bori s kocklastom glavom redakcija uljudeno i skrušeno čestita jedan od njegovih brojnih rođendana!
Redakcija

IMPRESSUM
arkzin

arkzin d.o.o. Republike Austrije 23/I, Zagreb

BROJ 33
ZAGREB, 24. VELJAČE 1995.
CIJENA: 8 KN
IZDAVAČ: ARKZIN D.O.O. REPUBLIKE AUSTRIJE 23/I, ZAGREB, TEL/FAX (041) 57 19 11
E-MAIL: ARKZIN_ZG@ZAMIR-ZG.ZTN.ZER.DE

GLAVNA I ODGOVORNA: VESNA JANKOVIĆ
NJEN ZAMJENIK: BORIS RAŠETA
PRIREMIDBA: DEJAN KRŠIĆ & RUTTA D.D.
FOTOGRAFIJE: **ark**PHOTO, NINO ŠOLIĆ, MIRAN KRČADINAC
ILUSTRATORI: VELJKO DANILOVIĆ & KARO
REDAKCIJA: BORIS BUDEN, AIDAN FENTEN, TONI GABRIĆ, PETAR STINA JURIŠIN, DEJAN KRŠIĆ, IGOR MARKOVIĆ, BOŽO MATIĆ, JO VAN DER SPEK, TATJANA TAGIROV, BORIS TRUPČEVIĆ
TAJNICA: JASNA KOKOT
PRODAJA: ROSANA NENADIĆ
TRANSPORT&TD: ILSE DANCKERS

SCANZ PHOTOSHOPPING BY MAK [PAMETNI GRAF]!!!

TISAK: HRVATSKA TISKARA, SLAVONSKA AVENIJA 4
GLAVNI DISTRIBUTER: TISAK, ZAGREB
MIŠLJENJEM MINISTARSTVA KULTURE I PROSVJETE REPUBLIKE HRVATSKE, ARKZIN JE OSLOBOĐEN PLAĆANJA POREZA NA PROMET.

OSTAJE LI UNPROFOR? ILI, PAK, IDE...

Tuđman je otkazom 'plavim šljemovima' povukao upravo onaj potez koji je Miloševiću bio potreban, a ovaj još jednom može zahvaliti hrvatskom predsjedniku na poklonjenoj pozicionoj prednosti.

Kraljevstvo za konja!

Piše: Toni Gabrić

Prošla su gotovo dva mjeseca od **Tuđmanovog** otkaza mandata UNPROFOR-u, a zasad se dogodilo samo ono što nitko od komentatora nije očekivao. Drugim riječima - nije se dogodilo ništa. Interpretatori nadahnuti predsjednikovim reklamiranjem vlastitih poteza, otkazivanje 'plavim šljemovima' protumačili su kao povijesni događaj kojim hrvatska vlast definitivno daje ubrzanje puževom tempu rješavanja hrvatsko-srpskih odnosa. Većina drugih komentara slagala se u jednoj procjeni - da takav potez otvara široko polje različitih mogućnosti političkog djelovanja, ovisno o konstelaciji snaga, zakulisnim igrama i dakako, stvarnim željama.
Vremenska distanca od donošenja spomenute odluke do danas, dovoljna je da se konačno postavi pitanje - što je ustvari Tuđmana navelo da otkaže mandat 'plavim kacigama'?

Ostajte ovdje! Sunce tuđeg neba...

Šanse da oni zaista napuste Hrvatsku sve su bliže nuli. Pojedinci iz Hrvatskih nezavisnih demokrata, kojima se ne može osporiti dobro poznavanje prilika u HDZ-u i stil vladanja najjače stranke, neposredno nakon predsjednikovog istupa tumačili su kako se ni ne radi o deložiranju 'plavaca', već samo o pokušaju izvršenja pritiska radi promjene njihovog mandata. Tada je **Ivić Pašalić** pred televizijskim kamerama izveo jedan u nizu službenih izljeva bijesa, kako bi na taj način uvjerio glasače svoje stranke da o odlasku UNPROFOR-a nema dvojbe. Međutim posljednji istupi hadezeovih diplomata, poput **Miomira Žužula,** pa čak i **Bosiljka Mišetića** daleko su diferenciraniji u pitanju tumačenja Tuđmanove poslanice **Boutrosu Ghaliju** i Vijeću sigurnosti glede statusa međunarodnih vojnih kontingenata na hrvatskom tlu. Zbog toga se sve više stječe dojam da se Tuđman pokolebao u svojoj čvrstoj nakani. Ujedno, potvrđuje se jače nego ikad prije, da naša službena politika niti nema viziju 'dana poslije', kao ni strategiju reintegracije UNPA mirnim putem.

Grijeh pred Bogom & građanima

Hrvatski službeni prigovori radu UNPROFOR-a takvi su, da ne mogu ne biti uvaženi: u tri godine iz UNPA je, kažu naši državni izvori, uz asistenciju UNPROFOR-a iseljeno preko dvanaest i pol tisuća ljudi. Osim njih, samostalnim aktom lokalnih vlasti protjerano je još nešto više od 26 tisuća ljudi. Nekažnjeno je ubijeno skoro četiri stotine civila, a zabilježeno je i tridesetak silovanja, neprocesuiranih i motiviranih pretežno etničkom mržnjom. S druge strane, nesporna je i tvrdnja istaknutog predstavnika kršćansko-socijalne frakcije u SDP-u, **Mate Arlovića**: "Za mnoge stvari moramo biti zahvalni UNPROFOR-u. Donijeli su mir, spriječili su totalni rat. Nisu ispunili ono što mi očekujemo, a još manje ono što se pokušavalo prezentirati kao da jest sadržano u Vanceovom planu i drugim dokumentima, iako ustvari nije. Tko je to tako prezentirao, taj je činio grijeh pred Bogom, i pred prognanicima i cjelokupnim hrvatskim narodom i građanima".
Smišljenost odluke o otkazu mandata može se dovesti u pitanje kad se iznova pročita izvještaj **Mate Granića** Zastupničkom domu po povratku sa obale East Rivera, nakon sjednice Generalne skupštine UN-a na kojoj je usvojena Rezolucija 947 (u listopad 1994.)
Tada, tri mjeseca prije 'povijesne odluke', Granić je referirao kako Hrvatska može biti zadovoljna političkim sadržajem najnovije rezolucije, budući da ona "učvršćuje temelje rješavanja problema okupiranih teritorija u okviru suverenosti i teritorijalne cjelovitosti RH". Prema Granićevim tadašnjim riječima, objektivne međunarodne okolnosti traže od Hrvatske da se uzdrži od upotrebe sile u ostvarivanju "svog legitimnog prava", a Hrvatska je tada, navodno, dobila "dodatna uvjeravanja od međunarodnih svjetskih čimbenika da će po hitnom postupku uslijediti šire mjere i aktivnosti za pokretanje mirovnog procesa u Hrvatskoj", što bi značilo "jamstva za snažnije djelovanje u pravcu ostvarenja mirne reintegracije".

Dan poslije

Tada je ministar vanjskih poslova nagovijestio i donošenje plana kontaktne skupine, koji će "rješenje tražiti isključivo polazeći od načela suverenosti i jedinstva Republike Hrvatske, a koje bi bilo predviđeno za energičniju provedbu". Ubrzo potom započeli su pregovori oko otvaranja komunikacija sa pojedinim dijelovima UNPA, a pred Novu godinu one su i otvorene. Diplomatski kanali radili su sebi svojstvenim tempom i razlozi za povlačenje radikalnih poteza činili su se slabijim nego ikad posljednjih godina.
No ipak, najvažnije je od svega to što Tuđman i njegovi suradnici ne uspijevaju izgraditi viziju "dana poslije" UNPROFOR-a. Problem reintegracije oni razumiju gotovo isključivo kao povrat teritorija, dok se problem resocijalizacije ljudi koji na tom teritoriju žive i njihov suodnos s onima koji su odande protjerani, pa bi se dakako trebali i vratiti, ne razmatra - osim u kontekstu isljeđivanja i kažnjavanja počinjenih djela protiv čovječnosti.
Nezainteresiranost hrvatskih vlasti za Srbe - žitelje UNPA vidi se i po tome što se u službenim izvještajima u pravilu ne spominje nasilje koje nad njima vrše pripadnici lokalnih vlasti, mada bi država koja ima pretenziju da se stanovnici tog područja smatraju njezinim građanima trebala pokazivati izvjesnu brigu za njih, kao i namjeru da ih, u granicama svojih mogućnosti i ovlasti, štiti.
Strategiji resocijalizacije/reintegracije nespojiva je i "ako-bude-trebalo..." retorika, dominantna u vladajućoj politici. Ona izaziva stalnu napetost zbog zveckanja oružjem, a s time onemogućuje i uspostavljanje komunikacije. Upravo zato, što naša službena politika ne počinje pokazivati simptome zrelosti, potrebna je međunarodna zajednica sa svojim organima i instrumentima, kako bi je vodila za ruku. Kroz odluku o otkazivanju mandata UNPROFOR-a prozire se želja naših vlasti da se tim činom simbolički i ritualno oslobodi utjecaja i odgovornosti prema svjetskoj politici.

Pravi potez! (Za Miloševića)

Međutim, odluka je Tuđmanova - rizik je na leđima "pučanstva". Za razliku od većine običnih smrtnika, hrvatski državni poglavar još uvijek u svakoj prilici može promijeniti 'kraljevstvo za konja'. Hrvatska je pak bačena u situaciju da bude odgovorna za moguću eskalaciju sukoba, a već tjednima čarke na hrvatsko-srpskim linijama razdvajanja pomalo dobijaju na zamahu. Tuđman je otkazom 'plavim šljemovima' povukao upravo onaj potez koji je Miloševiću bio potreban, a ovaj još jednom može zahvaliti hrvatskom predsjedniku na poklonjenoj mu pozicionoj prednosti.
Već gotovo propalim otkazom UNPROFOR-u Tuđman je jasnije nego ikad prije pokazao da se sa svojom politikom vrti u krug. Njegovi potezi pretvaraju se samo u puko fingiranje političke inicijative, a pet godina njegove vladavine danas se sa stanovišta rješavanja najkrupnijih problema koji opterećuju ovo društvo, sad posve očito prepoznaju kao let u mjestu. Kako hrvatski predsjednik i većina ljudi koji ga okružuju uopće ne razumiju sadržaj nužnog procesa reintegracije/resocijalizacije, može se zaključiti samo jedno - otpočinjanje tog procesa neće ni započeti prije promjene vlasti u Republici Hrvatskoj. Što ipak ne znači da će do njegovog otpočinjanja nakon takve promjene jamačno i doći.

JE LI PLAN Z-4 MRTAV?

Planove pišu pobjednici

Piše: Boris RAŠETA

Photo: arkphoto

Bilo koji idući plan - ukoliko prihvatimo popularnu tezu da je Z-4 mrtav - će morati poći od pretpostavki na kojima je izgrađen Z-4, bude li imao namjeru biti provediv. Do novog plana ostaje ili bitno izmijeniti realitet - što se može samo novim ratom, koji bi nas vratio u barbarstvo - ili izmisliti i ponuditi neki genijalniji plan, što je teško zamislivo

Plan Z-4 za sada je, dakle, klinički mrtav: u načelu doduše još egzistira, moglo bi ga se možda i oživjeti, ali trenutno ne daje vidljive znakove života. Čeka li nas nakon njega, kako je netko ironično primjetio, Z-5? Za dva racionalna, trezvena, kompromisu sklona partnera, plan Z-4 mogao je poslužiti kao prihvatljiv temelj za pregovore o zajedničkoj budućnosti: u njemu je izložen veoma konzistentan model obnove temeljito poremećenih hrvatsko-srpskih odnosa u Republici Hrvatskoj. Stanoviti detalji plana mogli su se, u pregovorima, modificirati, odbacivati, nadograđivati... kako bi se na kraju pronašlo "zadovoljavajuće rješenje". Ipak, plan je - naizgled - umro i prije no što je zvanično rođen.

Krajnja rješenja

Za oživljavanje plana trebalo je nešto više od dobre volje. No čak je i ona izostala. Reakcije obiju strana - Hrvatske i "lokalnih", odnosno "krajiških" Srba - na taj dokument pokazale su kristalno jasno jednu istinu koja je, svima koji žele razmišljati, bila jasna već od početka "krize". Ni jedna ni druga strana, naime, ne želi stvarni sporazum koji bi bio izraz konsenzusa i volje za civilnim i civiliziranim životom u zajedničkoj državi, već samo i jedino ostvarenje svojih maksimalističkih zadanih ciljeva.

UNPA Srbi - oličeni, trenutno, u **Mili Martiću, Bori Mikeliću** & co. - ne žele Hrvatsku, čak ni Hrvatsku stavljenu pod međunarodnu prismotru ako je riječ o poštivanju ljudskih prava, Hrvatsku koja će ih morati pitati za suglasnost oko svake izmjene njihova novostečenog statusa, Hrvatsku u kojoj će postojati i jedna, ovaj put sasvim službena, nimalo *takozvana* Krajina, drugim riječima, Hrvatsku bitno drugačije fizionomije od one koju su i u najcrnjim snovima zamišljali hadezeovci.

Hrvati pak - oličeni i ovaj put u dr **Franji Tuđmanu, Smiljku Sokolu, Hrvoju Šariniću**... - ne žele nikakvu Hrvatsku u kojoj će, osim Hrvata, postojati neki službeni politički narod osim njih.

Istina obje ove politike - uz uvažavanje objektivno postojećih razlika - jest šovinizam, koji ne poznaje srednjih rješenja, i može služiti kao temelj za izgradnju građanskog društva. Pojedina problematična rješenja plana Z-4 ne osporavaju se, dakle, zbog njihove tehničke neizvedivosti, ili sitnijih političkih zamki, nego je cjelina plana za ovu vlast - i najveći dio opozicije - neprihvatljiva.

Tako se "casus belli" koji je i doveo do početka rata, na njegovom kraju, pokazuje kao njegovo novo potencijalno ishodište, a sukob između Hrvata i Srba u Hrvatskoj kao nužan sukob dvije temeljno nepomirljive politike.

One su iscrpile sve svoje "kreativne" potencijale, zapele u blatu i dalje jednostavno - ne mogu. Ali, nipošto ne žele priznati da su njihovi potencijali iscrpljeni.

Politička premisa hrvatske vlasti i vlasti lokalnih Srba, koju je odbijanje sporazuma tako jasno pokazalo, jest ujedno i premisa koju je, prigodom otkazivanja gostoprimstva UNPROFOR-u izrekao **Ante Klarić**, parlamentarni zastupnik iz redova vladajuće stranke, koji je konstatirao da će Hrvatska iz ovog aranžmana izaći na samo dva načina: sa štitom, ili na štitu.

Očito, do ispunjenja takvih ciljeva moglo bi se doći samo u konačnom ratu koji će pokazati tko je pobjednik a tko poraženi, tko će se pokloniti, a tko će se ukloniti, kom će opanci a kome obojci, isl.

Rat je završio prerano

Ovdje se možemo nakratko vratiti u prošlost.

Kada je riječ o ratu u Hrvatskoj, onda se može postaviti jedna na prvi pogled gruba, ali tehnički obranjiva teza: 1991. rat je, **Vanceovim planom**, završio, na neki način *prerano*! Naime, za krajiške ("lokalne", "pobunjene" isl.) Srbe je taj rat predstavljao samo nastavak ranije političke strategije drugim sredstvima: cilj je bio konačno odcjepljenje od Hrvatske. Traženje autonomije (zajednice općina) bio je samo izgovor. Hrvatima je, pak (tj., HDZ-u) rat predstavljao način da se zauvijek odvoje od Jugoslavije (**Stipe Mesić** je priznao da je konfederacija nuđena samo zato da bi bila odbijena) ali i da konačno riješe srpsko pitanje u Hrvatskoj. Ovaj put, naravno, ne na način kako je to bilo zamišljeno u Drugom svjetskom ratu, ali sa sličnim krajnjim ciljem.

Polovična rješenja nisu zadovoljavala ni jednu ni drugu stranu. Kako nitko nije nedvosmisleno izgubio rat - ali ga, u osnovi, još uvijek nitko nije ni dobio - to su i jedni i drugi, uvjereni da mogu dobiti više, svaki put iznova spremni odbiti bilo kakav prijedlog koji im ne omogućuje ostvarenje krajnjeg cilja.

No, kako sada stvari stoje - a nema razloga vjerovati da će se tu išta promijeniti - hrvatski Srbi se, ni na koji način, *lege artis* ne mogu odcijepiti od Hrvatske. S druge strane, Hrvatska, ni na koji način, ne može izbjeći ovu ili onu formu teritorijalizacije političke autonomije Srba, i *visok stupanj* njihove političke autonomije. Ono što u osnovi pokušava - i teoretski uspijeva - ovaj plan, jest slijedeće: "lokalnim" Srbima omogućiti uvjerenje da nisu poraženi (iako će to *de facto* vjerojatno biti, makar za ćosićevskim zelenim stolom), nadalje, uvjerenje da imaju vlastiti novac (iako se tiska u Zagrebu), pa onda, uvjerenje da imaju svog predsjednika (iako on vlada tek s 11 općina), svoje ministre (čak su i ovi zagrebački posve beznačajni), ali i čvrste garancije zaštite njihovih ljudskih & nacionalnih prava, dok se Hrvatskoj nudi realizacija teritorijalne cjelovitosti; pod uvjetom da se središnja vlast u Zagrebu pokaže, u jednom dužem periodu, mudrom i naklonjenom svojim građanima Srbima. U tom smislu, Srbi krajišnici će morati dokazati da su za normalan život u Hrvatskoj, ali će Hrvatska isto tako morati dokazati da im takav život želi ponuditi.

Nevoljeni aranžmani

Dokument Z4 može se svakako čitati i kao izraz suglasnosti vodećih svjetskih sila o tumačenju srpskog pitanja u Hrvatskoj. *Arkzin* je u tom smislu zapravo veoma dobro ocijenio ono što će taj plan sadržavati - naime, još u 6. mjesecu 1994. na naslovnoj strani najavili smo da će i Amerikanci - a ne samo **Čurkin** - hrvatskim Srbima ponuditi neku vrstu ***države u državi***! Projekcija koju smo temeljili na Galbraithovim izjavama u najvećoj se mjeri pokazala ispravnom (usporedi *Arkzin* br. 16.!)

Galbraith je tada izjavio kako će "autonomija gotovo zasigurno sadržavati pravo na izborno zakonodavstvo, kontrolu obrazovanja, nametanje poreza, kontrolu policije i održavanje kulture".

"U sporazumu postignutom pregovorima, Srbi će se morati odreći nade u samostalnu državu. Hrvatska će možda morati prihvatiti aranžmane koje možda i ne bi voljela." Model mišljenja koji je iznjedrio plan Z-4, dakle, ovdje je ocrtan u svim bitnim odrednicama. Međutim, na spomenuti članak, koji je tu konstrukciju ocrtao, nitko nije reagirao a hrvatska je javnost sustavno uvjeravana kako će mirovni plan za Hrvatsku biti crtan po zamislima iz Predsjedničkih dvora. Krivo! Nije po njima crtan sada, neće ni ubuduće, i ovaj će plan - ne dođe li do novog rata i nove "izmjene realnosti" biti temelj svakom narednom jer su svjetski moćnici suglasni oko toga da Srbi, za odustajanje od separacije - dakle, priznanje poraza - moraju biti primamljeni velikom mrkvom, kada je batina već izostala.

Planove, naime, pišu pobjednici. Hrvatska to, rekli smo, u vojnom smislu nije - ali u javnosti se održava službeno uvjerenje kako Hrvatska jest ratni pobjednik. Zato **Tuđmanova** ekipa nikako ne može uvjerljivo objasniti federalizaciju: ako smo ušli u rat, i u njemu pobijedili, kako to onda dobijamo za nagradu ono što bi Srbija - recimo sa Kosovom - doživjela kao kaznu? Stoga se pribjegava teorijama zavjere. Perceptivna udešenost prosječna Hrvata naštimana je prema informacijama i komentarima iz "sredstava javnog priopćavanja". Prosječan je Hrvat danas službeno uvjeren kako je Hrvatska dobila rat, i kako energičnim koracima kroči prema blagostanju. Ta iluzija omogućuje razmjerno udoban položaj vlastima, ali izaziva šok prigodom suočenja s realitetom. A plan Z-4 značio je upravo nužnost da se hrvatski čovjek iz svoje "ideološke fantazije" spusti na tlo (političke) stvarnosti. Nju se može osuđivati ili proklinjati, prezirati ili mrziti, ali ona je sada naprosto takva kakva jest i s tim se treba suočiti. I Srbi se, dakako, moraju suočiti s činjenicom da nisu dobili rat i da moraju prihvatiti "aranžmane koje možda ne bi voljeli", kako se izrazio **Galbraith**.

Beskompromisno ka kompromisu?

Nije, dakako, sasvim istina da se ovim planom Hrvatsku jedino htjelo kazniti - kako je to u nekoliko navrata ponovilo više dežurnih polit-psihologa - iako taj plan faktički ima i učinak kazne. Ali, Hrvatska se zapravo, još od 1990., počela kažnjavati sama. Izborom svoje vlasti, njenim ponašanjem, njenim vizijama i sposobnošću... To je jedna od gorih kazni koju smo mogli zamisliti. Ali, povijest nije tlo sreće, rekao bi **Hegel**. Dobili smo našeg povjesničara - predsjednika, povijest nam se počela ubrzano događati sa svim popratnim nevoljama, pa neka nas sad izvlači iz sosa u čijem je priređivanju i sam dao debeli doprinos.

Srbi su ovim planom također debelo kažnjeni, jer im je ponuđeno ono što zamišljaju (pod bilo kojim pretpostavkama) najgorim mogućim rješenjem: povratak u Hrvatsku. Ipak, bilo koji plan - ukoliko prihvatimo tezu da je plan Z-4 mrtav - će morati poći od ovih ili sličnih pretpostavki, bude li imao namjeru biti provediv bez rata. Premise su mu jasne: kompromis, kompromis, kompromis. No volje za njim, u dovoljnim količinama, još nema.

Biti samo Hrvat, znači još ne biti

Razgovarao: Alen ANIĆ • Foto: Nino ŠOLIĆ

Sveučilišni profesor etike, dr **Milan Kangrga**, jedna je od najmarkantnijih osoba zagrebačke, hrvatske, nekad jugoslavenske, a u svakom slučaju i suvremene svjetske filozofije.

Jedan od osnivača časopisa *Praxis* i *Praxis international* te *Korčulanske ljetne škole*, Kangrga je autor mnogobrojnih filozofskih knjiga. Cijenjen je i poštovan u cijelom svijetu: možda najmanje u Hrvatskoj i možda najmanje danas.

Mnoge generacije studenata, filozofa i intelektualaca, dobro pamte zaista neobično oštri jezik profesora Kangrge, njegovu jedinstvenu polemičku strast, analitičku dubinu i autentičnu snagu njegovih uvjerenja. Kangrga - koji je danas penzioner - uvijek je postupao i govorio otvoreno, kritički, nemilosrdno, a baš zbog tih osobina njegov članak bio je direktni povod višemjesečne zabrane *Praxisa* 1971. godine.

Od tada do danas - u osnovnim stvarima - Kangrga se nije promijenio: ostao je vjeran sebi i svojim idealima. No, promijenila su se vremena. Bar tako izgleda.

Kako, nakon dugogodišnjih borbi, sukoba i polemika, nakon plodnog teorijskog rada, s današnje pozicije gledate na sebe i svoju generaciju? Pomislite li nekad da je Vaš rad i ono za što ste se borili bilo uzaludno?

Naša generacija filozofa smjerala je napraviti ljudski dostojan život na ovom zaostalu tlu, unijeti nešto svoje da bi se postojeća zbilja promijenila nabolje. Mi smo bili nošeni idejom koja je u realitetu bila dezavuirana. Bolje rečeno, ideja i realitet nisu konvergirali jedno s drugim. Tako se jedna utopijska ideja pretvorila u - utopističku.

Što je bilo slabo, zemlja ili sjeme?

Tek sam kasnije došao do bitne spoznaje koja se najopćenitije može izreći na slijedeći način: zemlja i ljudi koji još nisu dospjeli ni do građanskog ustrojstva društva (pomoću građanske revolucije s parolama slobode, jednakosti, bratstva) ne mogu preskakati čitavu epohu i učiniti korak dalje u bolju ljudsku zajednicu što se imenovala socijalizmom.

Kad danas razmišljam o svom životnom putu, mogu se tek nadati da smo radili za neke buduće generacije, u kojima će možda biti mladih progresivnih ljudi, koji će ipak čitati ono što smo pisali, razumijevati ono za što smo se borili i kritički nastaviti ono što je dosad napravljeno.

Ima li, osim nade u buduće generacije, još nešto što Vam daje razloga za pozitivno razmišljanje?

Osim rečenoga, i činjenica - kako kaže **Bulgakov** - da knjige ne gore, i da se duh ne može uništiti osim privremeno.

Ovovremeni hrvatski kritičari zamjeraju Vama, odnosno *Praxisu* kao filozofskoj školi, da niste dovoljno marili za naciju, da vam ona kao entitet raspoznavanja i razlikovanja nije bila bitna, da ste više objavljivali u Beogradu nego u Zagrebu.

Zgodno je ovo: *hrvatski kritičari*. No, dobro! Prije svega, objavljivao sam, ne samo u Beogradu, nego u čitavoj tadašnjoj Jugoslaviji. U Sarajevu, Ljubljani, Novom Sadu, Subotici, Prištini... Ali, i u inozemstvu. Zašto možda najviše u Beogradu? Zato što to u Hrvatskoj nisam mogao, jer sam tu bio, kao uostalom i sada, politički nepodoban. Da bih se obranio od nedostojnih napada, u Beogradu su mi pružili mogućnost da odgovorim na njih. Može li Kangrga objaviti knjigu u Zagrebu? Za to se moralo prethodno pitati i dobiti dopuštenje republičkog CK. Međutim, u djelovanju časopisa *Praxis* postojala je jedna zakonitost. Ako ste kao filozof ili filozofska škola htjeli opstati u bivšoj Jugoslaviji, morali ste biti dovoljno razboriti pa shvatiti političku situaciju, u kojoj se djelovalo na nivou čitave Jugoslavije, a ne unutar tek jedne republike.

Što je to praktično značilo?

To da bi zatvoranje u republičke granice značilo dopustiti da nas je svaka republička birokracija mogla zabiti u zemlju kad god joj se prohtjelo, i to bez velike buke. Jugoslavija je dobijala kredite od Zapada i morala se bar prividno prema inozemstvu praviti demokratskom državom (ne podsjeća li to na nešto aktualno i poznato?), pa nije trebalo pred Zapadom praviti skandale s tim nekakvim *nemirnim filozofima* itd. Tako smo se održavali na životu s *Praxisom* i Korčulanskom ljetnom školom čitavih deset godina. Osim toga, ili usprkos tome, treba priznati da je među tzv. socijalističkim (tj. staljinističkim) zemljama bivša Jugoslavija ipak bila liberalnija.

Kad je riječ o tome da "nismo dovoljno marili za naciju i nacionalnost", to je posve točno. Pitanje je što to dublje ima značiti? To ne znači - i to želim naglasiti - da smo bili anacionalni, da nismo patrioti ili da za nas taj problem uopće ne postoji. O tome sam pisao u svom članku *Riječ o zavičaju* (1971.). Prvo, nacija i nacionalno nije identično s pojmom zavičaja! Drugo, inzistirati na nacionalnom i na naciji kao nediferenciranu entitetu u metafizičkom smislu, historijska je neistina. Nema *jedinstvene nacije*, ne samo u Hrvatskoj, nego nigdje u suvremenom svijetu. Građanski svijet poznaje samo grupne, slojne i klasne diferencijacije unutar nacija. Politika se tih i takvih društava i sastoji upravo u umješnosti usklađivanja i "pomirenja" tih, vrlo često divergentnih unutrašnjih interesnih diferencijacija, što ih onda artikuliraju i za njih se bore različite političke stranke sa svojim programima. A to se onda zove demokratsko razrješavanje bitnih problema društva unutar pravne države na osnovi vladavine zakona.

Što je s onim trećim?

Povijesno i filozofijski gledano, inzistirati isključivo, odnosno apsolutno na nacionalnom određenju čovjeka, pri čemu je nacionalna pripadnost određenje koje ili bitno određuje ili iscrpljuje sve moje kvalitete i odnose sa svijetom, znači određivati čovjeka isključivo u horizontu biologije ili čak zoologije. Čovjek se pak kao rodno, znači generičko biće, a to znači univerzalno biće, razlikuje od životinjske vrste upravo time, što se ne da ni u što jednostavno svrstati, pa to iskazuje i sama etimologija. Inzistirati isključivo (u ovom slučaju) na hrvatstvu kao na vrhovnom principu života pojedinca ili zajednice znači ostajati historijski na nivou ili horizontu rodovsko-plemenskog načina života i njemu primjerene svijesti. Ali, nikad se na taj način ne može dospjeti do nivoa čovjeka kao čovjeka, do kojeg dospijeva građanska revolucija modernog vremena. Ili, jednostavnije, biti samo Hrvat, znači još ne biti čovjekom. A to je vraški neugodna konzekvencija, koje nisu ili ne žele biti svjesni nacionalisti svih vrsta.

Ljudi se u ovom nacionalnom cirkusu teško odlučuju što bi i kako bi?

Zato što je teško odbiti ponuđeno. Mi smo filozofijski prošli kroz veliku duhovnu kupku klasične njemačke filozofije i Marxa, i svih velikih filozofa u historiji filozofije, i opet smo morali doboro promisliti hoće li svoj život i svoju samosvijest oblikovati na horizontu nacionalnog ili univerzalnog. Ili obojeg? Kako i po kojem principu? Onda zamislite kako je teško odlučiti se običnim ljudima. Ali, kažimo to baš ovdje, kad kod nas jedan mladi čovjek, pripadnik i funkcionar današnje vladajuće stranke, na televiziji izjavi, da je svaki Hrvat koji zastupa univerzalnost ne samo sumnjiv i politički nepodoban, nego i neprijatelj hrvatstva, onda su to ne samo politički, nego i povijesno-antropologijski, vrlo opasne teze.

U Evropi se nakon Drugog svjetskog rata mnogo raspravljalo o pojmu intelektualca. Što je zapravo intelektualac, pitanje je koje je u nas opet aktualno?

Postoje o tome različite interpretacije i valorizacije. U svojoj biti intelektualac je stvaralačko biće (*proizvoditelj ideja*, kao što ga neki imenuju), čovjek koji se bavi duhovnim radom i koji kritički stoji prije svega prema samome sebi kao samosvjesnoj osobnosti, a onda i spram društva i svijeta u cjelini. Kao par excellance kritičko i samosvjesno biće on jest i mora biti po definiciji - hoće-neće - savjest svoga društva i svijeta oko sebe. Polazna točka mišljenja i djelovanja (naročito suvremenog intelektualca - *ma gdje on bio*) jest, dekartovski rečeno, metodička skepsa u odnosu na sebe i svoj život, kao i u odnosu na sve drugo, s visoko kritičkom notom.

Zašto danas oni koji sebe nazivaju intelektualcima šute i ne pokušavaju objasniti idološku konstrukciju društva u kojem živimo? Kao da ne žele vidjeti što se tu događa i u kakvom blatu se koprcamo?

Postoje za to različiti razlozi, životna iskustva, opredjeljenja i intimne odluke, koje ne moraju biti svima znane. Biti i djelovati kao intelektualac u našim balkansko-diluvijalnim uvjetima života svagda je bio, pored ostalog, i određeni životni rizik, odluka koju može donositi samo čovjek s vrlo čvrstom kičmom. A takvih je, istinu govoreći, vrlo malo. Tu je i pitanje duhovnog kapaciteta. Snaga imaginacije i stvaralačke potencije, prekoračivanje granica, svojih vlastitih i svega onoga što nas objektivno okružuje. **Kant** bi rekao, citirajući **Horacija**: *Sapere aude!* Odvaži se na znanje! Usudi se biti mudar i djelovati prema tome. Osim toga, jedna od karakternih crta svojstvena intelektualacima potreba je da se prilagođavaju. Oni se ne žele izlagati. To su ljudi koji se samo izvanjski, po formalnom stupnju školovanja, prikazuju kao intelektualci, a zapravo su samo inteligenti koji nikad u svom životu ne dospijevaju na nivo samosvijesti, do svoje vlastitosti. A samo kao takvi mogli bi se kritički izlagati javnosti i ući u rizik koji se zove *život dostojan čovjeka*, dakle, na sebe sami preuzeti štošta u životu i osjetiti ono: *de te fabula naratur* (o tebi je riječ) što se može nazvati i - savješću.

Toga kod nas nema ili ima vrlo malo, a to je i razlog zbog kojega i nemamo izrazitih intelektualaca.

Rekli ste da nacionalnost nije pojam identičan sa zavičajem. Ljudi to često miješaju.

Zavičaj je intimizirano mjesto moga rođenja. To je krajolik i prostor u kojem sam rastao i humanizirao ga kao nešto intimno moje, vlastito, osmišljeno, sa mnom homogeno, dio mog života. Nacija je, pak, državna klasna tvorevina, u pravom smislu formirana tek u novije građansko doba. Pojednostavljeno, nacija je u državi konstituirani narod, a ne rod i ne pleme. Nacija je država, vladajuća klasa, vlast, policija, pljačka nacionalne imovine od strane vlastodržaca, tu su još političke stranke i borba za vlast, to su klase, slojevi, i vrlo različiti i suprotni interesi u njoj. U naciji žive ljudi koji će, ako su na vlasti, čuvati svoju poziciju, onemogaćavati pa čak i uništiti svoje sunarodnjake iste nacionalnosti i to bez ikakva "osjećaja pripadnosti" svojoj naciji. Zato u svemu tome treba biti oprezan i precizan u bitnim određenjima. U tom smislu pojam nacije nije identičan ni sa pojmom domovine. Domovina, kao što je poznato, dolazi od pojma *dom*. Hrvati na vlasti, ako zatreba istjerat će Hrvata koji nije na vlasti iz njegova doma (čak će ga iseliti iz stana) ako se ovaj ne slaže, npr. s nekim potezima vlasti i njenih pripadnika. Dakle, nacija nije moja domovina i nije moj zavičaj. Moja domovina je nešto drugo, nešto toplo i intimno. Jedan je filozof rekao: *Moja je domovina tamo gdje je sloboda i gdje sam slobodan čovjek*. U slobodnoj državi, tj. slobodan od neke druge države, čovjek pojedinac može biti i neslobodan, pa ta država može, na primjer, biti despotska i totalitarna, može biti i pljačkaška država, u kojoj vlastodršci žive kao pijani milijuneri, a narod gladuje, pa se onda iseljava u inozemstvo. Ti će ljudi možda u inozemstvu osjetiti nostalgiju, ne za svojom državom ili nacijom, nego za svojim zavičajem. I tu leži ta bitna razlika koju državotvorni ideolozi žele izbjegavati, jer je to i u njihovom interesu.

Kako je moguće da je dosadašnji sistem školstva koji je veličao partizane mogao dovesti do toliko potencijalnih i otvorenih ustaša danas, posebno među mlađim ljudima?

Riječ je o trendu kojega potiče vlast. Nije u pitanju samo školstvo, koje doduše svojim sistemom i programima može biti toliko odbojno da proizvodi svoju suprotnost kao bumerang. Sigurno su ti mladi ljudi imali u familiji svoje ideološke odgojitelje u tom duhu. Mladi ne znaju ništa o tome što su bile ustaše i što su radili za vrijeme Drugoga svjetskog rata. To znamo mi koji smo te strahote doživjeli. Ne želim o tome konkretno govoriti, jer mi je mučno i misliti na te godine. Danas se to vrijeme idealizira, pa se može čuti kako su pravi Hrvati za vrijeme rata bili upravo ustaše, a ne antifašisti i partizani! Pa to je ludo. A mladima sad ustaštvo kao nešto pozitivno sugerira cijela ideološka pozicija današnje hrvatske političke vlasti i scene, pa dolazimo do toga da kritičari Hrvatske imaju pravo svojim stavom: Hrvati - ustaše! Zgodno.

No, to je bila i ostala velika historijska laž koju nitko neće moći izbrisati ili preimenovati za svoje trenutne političke i *domovinske* interese.

Časopis *Praxis* bio je '71. zabranjen zbog Vašeg članka i to s optužbom da "uznemiravate građane". Danas je također zabranjeno "uznemiravati građane", jer vam mogu nametnuti porez na porez i još štošta. Što kažete na to?

Mene i *Praxis* optužili su po tadašnjem članu krivičnog zakonika 52a i b zbog uznemiravanja građana. Nisam se mogao braniti u Hrvatskoj, pa sam odgovorio u beogradskoj *Politici* (to su bila politička republička prepucavanja na liniji Beograd-Zagreb, što smo mi, opet, pragmatično iskorištavali). Tad sam napisao da bi, naprotiv, trebalo što više uznemiravati socijalističke građane, da bi *došli k sebi* i vidjeli što se s njima i oko njih događa.

Čini se da ih niste dovoljno uznemiravali?

Čini se. Ali danas se također, kao što kažete, ne smije uznemiravati naše građane uznemiravati, jer *mi smo u ratu*, što im ne smeta da se bogate i pljačkaju ono što je narod pola stoljeća gradio.

Kako to da ste danas ostali bez teksta? Vi osobno i Vaši vršnjaci iz *Praxisa*? Ne računam one koji su prešli u nacionalistički tabor u Srbiji. Mislim na one iz Vaše grupe koji su ostali dosljedni i normalni.

Indirektno ste i sami odgovorili na to. Da ne bih uznemiravao hrvatske građane! No, šalu na stranu. Sve bitno što se ovdje događa ja sam anticipirao, pa čak i objasnio. Dovoljno bi bilo navesti samo moj intervju *Novom karlovačkom tjedniku* neposredno pred izbijanje rata pod naslovom *Bojim se pokolja*. Premda, moram priznati, ni u snu ne bih došao do toga kakva će se zvjerstva događati. To nema veze ni sa filozofijom ni sa etikom, koju sam predavao četiri decenije.

Zašto danas ne govorite? Ljudi vole zaboravljati, možda ih ipak treba tu i tamo podsjetiti na određene principe i vrijednosti?!

Ako ljudi zaboravljaju ono što ih se bitno u životu tiče, onda ih je uzalud podsjećati. Upravo je nevjerojatno što što sve ljudi *zaboravljaju* i kako se u svojim životima opredjeljuju i ponašaju iz dana u dan. Pa ljudi ni ne čitaju ništa. Kaže se: nemaju novca za novine. To je doduše točno, ali ako netko osim oficijelnih novina hoće čitati i nešto drugo, do toga uvijek može doći (može posuditi od susjeda). Zato i ovaj intervju dajem vama nevoljko i s dobrom dozom skepse. Možete to nazvati i dozom rezignacije, na koju, uostalom, *imam pravo*.

Zašto, kao filozof, niste pokušali racionalno objasniti sve što nam se događa?

Ne znam zašto baš ja, ali tražiti od mene da napišem taj koncept, bilo bi pretenciozno. Osim toga, tu nema adresata na kojega bi se tako nešto uputilo kad bi se netko i prihvatio tog zamašnog posla. To bi bio svojevrsni etičko-moralni apel, a meni je jasno što to znači i kojeg je domašaja taj stav. To vam je glas vapijućeg u pustinji.

Još će proći dugo vrijeme dok se u ovim krajevima stiša nacionalna euforija koja vlada duhom, dušama i srcem naših ljudi. Političari su zaigrali na kobnu kartu za osvajanje i održavanje vlasti, kad su kao glavni i jedini adut izbacili ono nacionalno. Ljudi već sad i na vlastitim želucima osjećaju o čemu je riječ, ali za njih je državotvornost i dalje značajnija i jača od neimaštine i gladi jer rekli su nam da će sutra biti bolje. I što se u takvoj životnoj klimi i s takvom političkom sviješću može učiniti nekim prosvjetiteljskim instrumentarijem? Gotovo ništa!

Reći ću moje dileme i granice. Na

Mi ovdje nismo ni dospjeli do građanskog društva i čitave njegove političko-demokratske tradicije. Prema tome, moja djelatnost na ovom tlu išla je u realitetu - u prazno. Što bih ja još imao reći, a da to ponovo ne ode u još veću prazninu?

dr Milan KANGRGA, filozof

čovjek

osnovi misaonih rezultata najboljih filozofskih glava novijeg vijeka mislio sam, birao i pokušao djelovati već s onom stranom bitnih tokova i duž građansko-kapitalističkog svijeta, respektirajući pritom sve ono njegovo najbolje prema povijesnim pretpostavkama. A mi ovdje nismo ni dospjeli do tog društva i tog svijeta i čitave njegove političko-demokratske tradicije. Prema tome, moja djelatnost na ovom tlu išla je u realitetu - u prazno. Što bih ja još imao reći, a da to ponovo ne ode u još veću prazninu?

Vi ste u današnjem realitetu "izvisili". Nemate više utemeljenja i ostali ste bez teksta? Nema više Kangrge i *kritike svega postojećeg*?!

Nismo samo mi izgubili tekst, ili uprаvo, mi ga nismo izgubili! Tekst je izgubio realitet. Razmislite! Realitet, ovaj naš masivni i teški realitet izgubio je potpuno svaki mogući tekst i to zato što smo se vratili u daleku i lošu prošlost. Mi živimo prošlost pod prizmom autentičnog života, mi jesmo prošlost i tu leži čitava tragedija ovog našeg historijskog trenutka. Mi nemamo ni vlastite historije koja je petrificirana i kao takvu želimo je obnoviti, a kamoli da bismo kao takvi imali povijest.

Ovakva kakva sada jest i kakvu najveća većina hrvatskog naroda hoće, ova naša zemlja nema budućnosti. A to će ovaj narod platiti najskuplje što se uopće može. Jer, najtragičnije je i najskuplje svjesno propadanje. Svjesno je zapravo prejaka riječ jer, do svijesti o sebi treba tek doći. A vrijeme ne oprašta, pa tko odabere put u mrak, taj će u mraku završiti, jer ga je i zaslužio.

Vaše bi riječi mnogi nazvali i prosvijećenom skepsom. Prosvijećen, dakle apatičan. Jeste li zbog prosvjetiteljstva digli ruke od svega, pa i od prosvjetiteljstva.

Zašto od svega! Nisam valjda digao ruke i od svog života?

Koliko god za nas suvremenike politika bila naša sudbina, pa se kaže: "ako se ne baviš politikom, ona će se baviti tobom", ipak ta politika ne mora sa sobom odnijeti čitava čovjeka. Nisam digao ruke i još mogu nešto reći u tom smislu, samo što u usporedbi sa mlađima koji su tek na početku svojega iskustva, drugačije gledam na povijesne mogućnosti ovog historijskog trenutka. To je sve.

No, kako objašnjavate da nema više "škole"? Da vi kao filozofska generacija niste ostavili u amanet jednu školu kritičko-filozofskog mišljenja?

Koje škole? Mislite praksisovske?

I nje, ali ni filozofske škole uopće.

Zato što više nema jezgre koja bi mogla nešto inicirati. A pitanje je da li bi i tad, u ovoj situaciji htjela nešto poduzeti. Pritom mislim na svoju generaciju. Što se intelektualnog jezgra tiče, nema je dovoljno ni danas za osnivanje i održanje neke filozofske škole. Za našu generaciju, za koju mislite da bi ipak mogla nešto učiniti, moram reći da je dobar dio kritičkog naboja istrošila na bivšem staljinističkom sistemu, što ga mnogi još i danas imenuju socijalističkim i komunističkim, iz ideoloških razloga.

Za Vas kažu da ste u odabiru prijatelja i asistenata često pravili propuste ili promašaje: Gotovac, Ljubomir Tadić, Ante Čović i mnogi drugi.

Priznajem. Vlado Gotovac je bio moj student još u mojim asistentskim danima, kasnije smo se sprijateljili, tad mi je poklanjao, s posvetom, svoje knjige. Potom je, koncem šezdesetih, počeo okretati glavu od mene i gledao me kao svog neprijatelja. On je znao moje filozofske stavove i prije toga i zašto su ga oni zasmetali u određenom trenutku, za mene ostaje tajna. Poslije '65. nismo više komunicirali, a sad o *Praxisu* piše ružne i neukusne stvari. Čak sam zaprepašten tim tonom, jer on želi biti u javnosti građanski demokrat. Danas kad ga napadaju i iz njegovih nacionalističkih redova, postao je i sam kritičarem postojeće vlasti.

Tadić?

On mi je među beogradskim kolegama bio najbliži, i prijateljstvom, i filozofskim stavovima. Posljednjih godina prometnuo se u gorljivog srbijanskog nacionalistu (iako je Crnogorac, čak je i negirao postojanje crnogorske nacije), tako da je definitivni razlaz uslijedio nakon jednog razgovora s njim na filozofskom kongresu u Herceg Novom 1988. godine. Imam jedan jedini odgovor na to - u njemu je proradila njegova srbijanska krv, njegova plemenska narav, jača od njegova intelekta, njegov plemenski čovječuljak.

Čović?

O njemu, priča je slijedeća. Prije desetak i više godina na *Odsjeku za filozofiju* fakulteta u Zagrebu dobili smo šansu za otvaranje dva asistentska mjesta. Jedno je bilo na Teorijskoj filozofiji i etici (koju sam ja predavao) i imali smo samo petnaestak dana da nađemo asistente, inače bi prilika propala. Zvao sam na sve strane bivše odlične studente da se jave na natječaj, ali se nitko nije odazvao. Na raspolaganju je bio netom diplomirani student Ante Čović, pa sam ga predložio za asistenta za etiku. Sve do današnjeg dana svi mi predbacuju taj izbor.

Danas vam radi o vašoj filozofskoj glavi?

Neka. Pokazao je svoju pravu narav i sklonost podvlačenju pod rep dominantnoj politici. Najednom je postao jedan od glavnih inicijatora uz političke vlasti, za ukidanje vlastitog Odsjeka za filozofiju, a taj mu je Odsjek omogućio sveučilišnu karijeru. Nisam u vrijeme izbora imao nikakav sud o tom čovjeku, tek je bio diplomirao. I ja sam se mogao u govno pretvoriti, pa nisam. I kad se Hitler rodio sigurno su govorili: "Vidi, koje zlatno dijete". Čović je imao svega dvadesetak i nešto godina. Tko može garantirati da se i vi nećete pretvoriti u monstruma? Ili ja, svejedno. Čovjek je proces, ja sebe stalno preispitujem otkako sam na svijetu.

Mi smo ljudi ograničena i konačna bića. Mene prati rečenica: lijevo orijentiran, politički sumnjiv. I nekoliko sam puta zaključio slijedeće: pa ja sam blesav - budi desno orijentiran, pa nećeš nikad biti sumnjiv. U svim sistemima, u svim režimima, u svim načinima društvenog života, od Azije do najrazvijenijih država Zapada, život je u svijetu uvijek desno. Ali ja to nikad nisam mogao. Sam sam dolazio do određenih stavova koji nisu bili desni. Bili su drugačiji. Istinu govoreći, gadi mi se o tome govoriti.

Vratimo se na vaš pojam hrvatskog inteligenta?

Pa sad smo govorili o jednome, što hoćete više?

Mislite da ima i boljih?

Sigurno ima! Samo, takvi ne bi spadali pod određenje inteligenta (o kojima je pisala hrvatska literatura: Šenoa, Kumičić, Kovačić i mnogi drugi, da ne govorimo o Krleži). Iz te literature ispada da je to jedno "nedorečeno", polutansko, kolebljivo, neodlučno, konformističko biće koje nema snage da od sebe nešto učini, pa onda u javnome životu postaje politikant i plaćenik.

Da li biste, recimo, i Šuvara svrstali u tu kategoriju?

Kako ste sada došli na Šuvara?

Polemizirali ste s njime!

On za mene ne postoji otkako sam na Filozofskom fakultetu pridonio tome da ne bude izabran za profesora. Njime se ne želim baviti.

Ali Vi se smatrate ljevičarom, a i on za sebe tvrdi isto. Izdaje čak i novine *Hrvatska ljevica*!

Nemojte me nasmijavati! Šuvar je bio i ostao samo jedno: obični karijerist. A kako je karijeru pravio u staljinističkom sistemu, postao je staljinist do srži. Da je situacija bila drugačija, on bi bio i na nacionalističkoj strani, premda su te pozicije vrlo bliske ili po mnogo čemu identične.

Kako to? Šuvar je bio protiv nacionalista?

Kad me već vučete za jezik i stavljate u "isti koš" ljevice sa Šuvarom, ispričat ću vam slijedeće - 4. listopada 1971. godine putovao sam sa Šuvarom u Beograd na simpozij s tezom *Da li je nacionalizam naša sudbina*. Tad mi je on u vlaku rekao: "Pa ja sam mogao biti i na nacionalističkoj strani". Ja velim: "Pa naravno". On kaže; "Čekaj, kako naravno?". "Pa sam si rekao". "Ja se samo šalim". "Ma ništa se ti ne šališ". A znate zašto nije bio na onoj strani? Htio je ući Centralni komitet, a Savka je rekla: "Stipe, ti si još mlad, strpi se, ima još vremena za tebe". Onda je okrenuo kolo i tukao po njima kao nacionalistima. I stjecajem okolnosti se slizao sa Bakarićem. Na koji način? On je uvijek htio biti duhovit, pa je tako došao jednom i u Sarajevo. Emerih Bium je bio tamo, bio je šef za ekonomiju Bosne i Hercegovine, a Mikulić je bio u Bosni bog otac. Uvečer u društvu Šuvar je rekao: "Bosna je Katanga, a Mikulić je Čombe". To je odmah došlo do Bakarića. Njemu su rekli: "Ako je Šuvar to rekao, znači da je to došlo iz hrvatske kuhinje i da vi Hrvati gledate na nas kao Katange i Čombea". To je bila užasna situacija. Bakarić je onda rekao Mikuliću: "Ma pusti, čovjek malo brblja, samo ga ostavi meni, ja ću ga udesiti". Bakarić je tad pozvao Šuvara i otad mu je ovaj postao čistač cipela. Što je Bakarić mislio, to je Šuvar govorio.

Pokušali su Vas (*Praxis*) uništiti i sa časopisom "Enciclopedia moderna". Kako je to izgledalo?

Ivan Supek dobio je šezdesetih godina od Vladimira Bakarića prijedlog za osnivanje tog časopisa i novca na raspolaganje koliko god treba, sve to da bi se likvidirao **Praxis**.

Bakarić je ušao čak i u redakcijski savjet časopisa, a Supek je bio glavni i odgovorni urednik. To su bile vrlo ružne stvari od Ivana Supeka. Njegov brat Rudi je bio jedan od glavnih urednika *Praxisa*. Zanimljivo je da se sad taj isti Ivan Supek pravi nekadašnjom velikom žrtvom. A valja reći i slijedeće. Arak teksta za *Praxis* mogli smo tada plaćati 30 tisuća dinara, a oni su plaćali i do 180 tisuća dinara. I sve po direktivi Vladimira Bakarića, da bi se privuklo što više suradnika (i one iz *Praxisa*), jer je cilj bio ugasiti *Praxis*. Pozvao je Supek na suradnju Mihajla Markovića i Ljubu Tadića koji su kao paušal dobili po 500 tisuća dinara, pozvali su ih i u redakcijski savjet. I sada kad pročitate ovaj samoreklamerski novinski članak Ivana Supeka u *Vijencu*, koji sebe proglašava žrtvom bivšega sistema, onda je to do zla boga neukusno. Već ne znam tko sve nije bio žrtva tog sistema i tog mraka, a svi su živjeli i plasirali se da ne može bolje. Da li i to spada pod pojmom hrvatskog inteligenta, ili je to nešto nogo gore?

"Jer to su šverceri svoga života", i u partiju su se nekako švercali i sad se švercaju u "svoju pravu nacionalnu fantaziju", i čitav život će se švercati, ako treba i u tunguzijsku partiju.

Imate li u vidu i bivše *provjerene kadrove* i partijce koji su i sada na vlasti, ali ovoga puta u poziciji moći?

Svakako! Tad su bili nacionalistička frakcija unutar saveza komunista u borbi za vlast, a sada tu vlast imaju. *Praxis* im je smetao i tada, kao što i sada pljuju po svemu što smo napravili. Prije je parola bila *socijalizam*, a sada je to *državnost*, a neprijatelji ovog i onog bili su - praksisovci. A meni je iz nedavne historije poznato što znači i kuda vodi parola: jedan narod, jedna država i jedan vođa. Ako se u današnjoj Hrvatskoj ne pita kako ću kao čovjek, građanin, kao ljudsko biće živjeti u jednoj zemlji koju smatram svojom, onda je bitno ostalo otvorenim; kako da se čovjek bori za nju, da tu ima neku slobodu i osiguranu egzistenciju, da tu nađe neki smisao, da se može zaposliti i raditi na dobrobiti te zemlje kao svoje, da ne živi na rubu svoje egzistencije.

Krajem prošle godine pročitao sam u *Globusu* interview sa Srđom Popovićem, poznatim beogradskim odvjetnikom, u kojem kaže da je (srpski) narod dobio šansu da glasuje i slobodno bira na izborima, a on je opet glasovao za Miloševića, pa prema tome, kaže on: "Čemu da se ja borim; da li za taj narod? Za njega ja ne moram ni znati. Prokockao je svoju šansu i izabrao što je htio i baš mene briga za takav narod". Hegel je uostalom rekao: "Svaki narod ima onakvu vlast kakvu je zaslužio". I točka.

Što je sa onima koji "male diktatore" nisu zaslužili?

Oni nemaju već šanse da se izbore za svoje pravo, ako mogu. Time se historija ponavlja. Ništa nova pod suncem.

Nakon svega što ste rekli pretpostavljam da se više nećete angažirati na polju građanskog samooslobođenja i da ćete raditi nešto pametnije.

Vi me provocirate. No, iz rečenoga ne mora proizaći Vaš zaključak. Hoću naglasiti da je ono najbolje u historiji proizvela uvijek manjina. Ljudi koji su bili stvaraoci, koji guraju naprijed, koji osmišljavaju puteve čovječanstva, koji su na djelu progresa i koji se za to žrtvuju. To je svagda bila i u uvijek će biti - manjina.

Kad jedno društvo vapi za etikom i moralom (moralnim odgojem) onda ono nema namjeru da se ono postojeće radikalno izmijeni i poboljša. Tu tad leži granica etičkog stava

Jadran?

Izjavili ste prije tri godine u intervjuu Nedjeljnoj Dalmaciji da niste marksist, a oni su to stavili u naslov.

Ako dobro razmislite, što bi to *marksist* trebalo ili moglo značiti, onda čovjek mora biti malo oprezan. Pa i Staljin je govorio da je marksist i to baš "pravi". U posljednjih stotinu godina bilo je svakakvih marksista. Mnogi su se staljinisti u teoriji i praksi smatrali marksistima, pa i današnji vajni nacionalni korifeji i veliki Hrvati svojevremeno su se deklarirali kao marksisti i socijalisti. I najveće boljševičke ubojice bar su jedanput izjavile da su marksisti i da ubijaju u ime socijalizma. Pa valjda ja takav marksist nisam, niti sam ikada bio. I sam je Marx javno izjavio da on nije marksist. Ja sam mislio na Marksovom tragu, kao i na tragu i u duhu klasične njemačke filozofije. Sebe ne mogu pojmiti kao marksista u društvu sa Mihajlima Markovićima, Šuvarima i njima sličnima koji su sebe proglašavali marksistima. Ne mogu biti u doslovnom smislu ni hegelovac, jer imam puno svojih kritičkih stavova spram Hegela. Sam je Hegel rekao da je deplasirano sebe nazivati aristotelovcem ili platonovcem, jer to nitko ne može biti. Jer vaša interpretacija tih filozofa nešto je već drugo i drugačije: to ste već vi, a ne više oni.

Profesor etike ste četrdesetak godina i mnogo ste pisali o etičko-moralnoj problematici. Neke vaše temeljne i nezaobilazne teze često nisu bile pravilno shvaćene. Zato ću Vas jednostavno upitati koje su granice etičkog stava i moralne pozicije uopće?

Za ovaj naš razgovor moram ovu ovu vrlo složenu temu sasvim pojednostavniti. Iz same biti etičko-moralne pozicije proizlazi nužno promašaj, kad se historijsko-ekonomska, politička, pa i kulturna proturječja i problemi jednog društva žele razriješiti ili prevladati etičko-moralnim sredstvima. Etika i moral tu su posve bespomoćni, budući da su oni s jedne strane svojevrsna artikulacija (pa čak i opravdanje) postojećeg stanja, odnosno, žele ga "nadsvoditi" idealnim paravanom da ljepše izgleda nego što zbiljski jest. S druge strane, etičko je kao takvo usmjerno na prekoračivanje tog stanja koje se već u startu shvaća kao zlo, loše, još ne ljudsko, ne-humano, koje se kao takvo ima promijeniti - kaže se - nabolje. Ali se istodobno zbiljskim sredstvima ne ide na tu promjenu, nego se ono etičko-moralni jezikom samo postulira, tj. zahtijeva se. *Trebalo bi* i pritom kao zahtjevi - ostaju ili zastaju. Tako se vrtimo u krugu postojećeg i pukog - *treba da*. Kad jedno društvo vapi za etikom i moralom (moralnim odgojem) onda ono nema namjeru da se ono postojeće radikalno izmijeni i poboljša. Tu tad leži granica etičkog stava.

Za kraj - kako razumijevate političku revoluciju? Koja je njena najbitnija povijesna zasluga?

Jednostavno rečeno, to je radikalni prijelaz iz rodovsko-plemensko-feudalnog ustrojstva života u građanski svijet, pod parolom borbe za čovjeka i politički slobodnog građanina u takozvanoj pravnoj državi ili još bolje, vladavini prava. To je, dakle, ono pred čime kao osnovnim zadatkom sada stoji naša zemlja.

Staljiniste smo tukli šakom u glavu!

Piše: Dr Milan KANGRGA

Svjestan sam da sadašnji trenutak društveno-političkog kao i kulturno-duhovnog zbivanja u Hrvatskoj nije najpovoljniji za sjećanje (pa ni samo spominjanje) tih datuma. No, s jedne strane smatram svojim dugom prema umrlim drugovima, prijateljima i suradnicima: **Danku Grliću, Gaji Petroviću** i **Rudiju Supeku**, kao suosnivačima časopisa PRAXIS i Korčulanske ljetne škole i povodu ovih obljetnica kazati nekoliko riječi. Osim toga, ne samo svojim intencijama što su bile spiritus movens čitava tog pothvata, kao i pozamašnim zadacima što su ih sebi postavili osnivači obaju projekata, nego i po zbiljskim domašajima što su ostavili traga i u međunarodnim relacijama, ni PRAXIS ni korčulanska škola kroz deset godina svog opstanka i djelatnosti nisu bili zamišljeni samo za neke "trenutačne trenutke", pa ni samo za ovaj naš sadašnji.

I PRAXIS i Korčulanska škola nesumnjivo ulaze u historiju gotovo polastoljetne vladavine staljinizma u bivšoj Jugoslaviji kao jedna od najsvjetlijih točaka u borbi protiv zatiranja svega duhovnoga i progresivnoga, i za krčenje tla istinskoj demokraciji i humanijim oblicima života na ovim balkanskim prostorima.

Zato će ti zbiljski rezultati, duboko sam uvjeren u to, a pogotovu ako se uzme u obzir i oko stotinu knjiga što su ih napisali članovi redakcije PRAXIS-a, nadživjeti sve te efemerne trenutke našega socijalno-političkoga kretanja, što uvijek iznova na ovim prostorima nastupaju s pretenzijom na - vječnost, brisući sva prethodna pozitivna postignuća, kao da ih nije ni bilo. Uvjeren sam da će već slijedeće generacije mladih progresivno usmjerenih ljudi u ovom duhovno-idejnom vakuumu spontano posegnuti jednoga dana za onim najboljim u ovih posljednjih pola stoljeća događanja na ovom tlu, među kojima će se svakako pored ostaloga, a možda i u prvom redu, kao prava vlastita tradicija naći i ono najbolje iz djelatnosti PRAXIS-a i Korčulanske ljetne škole. Zato i pišem ove retke.

Ako se sad prisjetimo, da je od zabrane PRAXIS-a i rada Korčulanske ljetne škole prošlo dvadeset godina, i da su tada (1974.) rođena djeca današnji dvadesetogodišnjaci, onda se s pravom može zaključiti kako današnja omladina zna vrlo malo ili gotovo ništa (a možda nisu ni čuli za to?) o djelatnosti tog časopisa i te škole... Ako su i čuli, dobili su - posredstvom medija - samo iskrivljenu sliku o svemu tome.

PRAXIS i "praksisovci" spominju se naime jedino u negativnom smislu, čak i kao "neostaljinisti" (tako ih krste i nekadašnji staljinisti koji su tada bili na vlasti, a danas su "vrlo progresivni demokrati"), a Korčulanska ljetna škola prešućuje se kao da nije ni postojala, iako su praksisovci bili najoštriji kritičari staljinizma ne samo u teoriji, nego i u praksi (zbog čega su bili i egzistencijalno ugroženi).

Povijest se ponavlja ili istovjetno produžuje: istom svojom djelatnošću PRAXIS i Korčulanska ljetna škola - bili su trn u oku ondašnjim, kao što su i sadašnjim vlastodršcima i njihovim glasnogovornicima. Zato sada valja dati bar osnovne podake o časopisu PRAXIS i Korčulanskoj ljetnoj školi u povodu navedenih obljetnica.

Godine 1994. navršilo je 30 godina od pokretanja filozofijskog časopisa PRAXIS u Zagrebu i početka rada filozofijsko-sociologijske Korčulanske ljetne škole, i 20 godina od zabrane njihove djelatnosti (1964-1974-1994), od strane staljinističke birokracije

Časopis Praxis (1964-1974)

Časopis PRAXIS osnovan je 1964. g. grupa nastavnika filozofije i sociologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i to su bili njegovi glavni urednici: **Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Rudi Supek** i **Predrag Vranicki**. Glavni i odgovorni urednici bili su **Gajo Petrović** i **Danilo Pejović**. Koncem 1966. godine redakciju napušta **Danilo Pejović**, a drugi glavni urednik postaje **Rudi Supek**. Kasnije članovi redakcije postaju **Mladen Čaldarović** (kratko vrijeme) i **Ivan Kuvačić**, koji pred kraj izlaženja časopisa zamjenjuje **Rudija Supeka**, kao drugi glavni urednik. Potom su u redakciju ušli još **Veljko Cvjetičanin** i **Žarko Puhovski**.

S prvim brojem 1967. godine osnovan je *Redakcijski savjet časopisa*, u koji su pored filozofa i sociologa iz zemlje ušli neki od najznačajnijih mislilaca našeg vremena, kao što su primjerice: **Alred Ayer, Ernst Bloch, Eugen Fink, Erich Fromm, Jürgen Habermas, Leszek Kolakowski, Karel Kosik, Henri Lefebvre, Georg Lukacs, Herbert Marcuse, Enzo Paci, David Reisman, Kurt Wolf** i mnogi drugi.

Od 1965. počinje izlaziti internacionalno izdanje PRAXIS-a s prijevodima na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku. Time se PRAXIS sa suradnicima i inozemstva (još od 1965.) i svojom sve boljom reputacijom u svijetu (i to sa 1850 pretplatnika u inozemstvu) pretvorio u jedan od najpoznatijih filozofijskih časopisa u svijetu.

Ako bismo sad htjeli odgovoriti na pitanje osnovne orijentacije filozofijskog časopisa PRAXIS, ili: što je bila njegova osnovna intencija i zadaća što ju je sebi postavila redakcija, mogli bismo citirati samo jedan stav iz *Uvodnika* prvom broju 1964. godine:

"Usmjeravajući časopis na goruća pitanja suvremenog svijeta i filozofije, redakcija će nastojati da se u časopisu njeguje nepoštedna kritika postojeće zbilje...".

Časopis je s vremenom okupio na suradnju veliki broj inozemnih i domaćih suradnika. Među posljednjima bili su i oni koji su kasnije (pa iti isti čine to i sada), ne samo oštro napadali njegovu kritičku djelatnost, nego su se ispod svakog nivoa služili klevetama, podmetanjima, falsifikatima i neukusnim podvalama, u službi različitih interesa, prvo, staljinističke vlasti, drugo, nacionalističke frakcije unutar Saveza komunista (to su ovi današnji vlastodršci i ideolozi postojeće vlasti) i treće, svojih vlastitih *ressentimenata*, koji su nas po privatnoj liniji - kao što je to jednom iskreno rekao jedan od njih - "mrzili samim time i zbog toga što uopće kao takvi postojimo", čime su izrekli presudu nad samim sobom.

Časopis je smetao ponajviše političkom vrhu u zemlji, naročito svojom oštrom i radikalnom kritikom staljinističke politike i sistema uopće. Oslanjajući se na autentičnu **Marxovu** misao, na koju se birokracija i Savez komunista verbalno - ideološki pozivala, praksisovci su upravo tim "idejnim oružjem" tukli staljinističku birokraciju u glavu, što se naravno nije moglo otrpjeti bez posljedica. PRAXIS se međutim nije povezivao samo na Marxa, nego i na djela najprogresivnijih mislilaca u historiji filozofije i čovječanstva, što se od strane ideologa birokracije nazivalo - "duhovnom kontrarevolucijom". Stoga nije čudno da se sa svih strana radilo na likvidaciji časopisa, što im je napokon nakon deset godina izlaženja i uspjelo. Časopis PRAXIS definitivno je administrativno zabranjen 1974. godine.

Danas pak, s one druge strane, o PRAXIS-u valja što manje govoriti, pa se to uvelike ideološki disciplinirano svakodnevno prakticira. No, kao što se već mnogo puta u historiji događalo, knjige i časopise možete prešućivati, zabranjivati, onemogućivati i paliti na lomači, ali ne možete uništiti i zatrti duh, pa će kad-tad netko iz pepela izvaditi i časopis PRAXIS i iznova kritički odmjeravati njegovu vrijednost, značenje, domašaje i promašaje, ali kao svoju vlastitu kritički preispitovanu osnovu (tradiciju) za jedan korak dalje u humanije sutra. A to može biti i bit će jedina prava satisfakcija za (ne samo misaoni, nego i egzistencijalni) napor što su ga učinili naši mrtvi drugovi i mi koji smo još uvijek živi.

Pored svega ostaloga, praksisovskom djelatnošću na ovom našem zaostalom tlu, naša je filozofija prvi put u svojoj historiji bila dovedena na onu razinu, koja ju je uvela u bitne tokove europskog filozofijskog i općeduhovnog događanja u našoj suvremenosti. A, to također neće moći nitko naprosto izbrisati.

Korčulanska ljetna škola (1964-1974)

Iz djelatnosti časopisa PRAXIS odmah je paralelno izrasla potreba za jednom javnom tribinom, gdje bi se problematizirale i kritički razmatrale teme o kojima se pisalo u časopisu. Ideja o otvaranju i organiziranju jedne takve tribine došla je od strane **Rudija Supeka** i autora ovog napisa prilikom ljetovanja u Lumbardi na otoku Korčuli. Najprije smo mislili osnovati jedan kurs kao tzv. dopunsko nastavne filozofije i sociologije (pored već postojećih iz drugih disciplina) pod patronatom i uz financiranje Sekretarijata za prosvjetu i kulturu Hrvatske. No, odmah je ta ideja prerasla u novi kvalitet, čim su bili pozvani i poznati inozemni predavači. Škola je ujedno postala i međunarodna institucija.

Svake godine, na unaprijed dogovorenu temu, bilo je sve više naših i inozemnih predavača i sudjelovatelja u radu Škole, tako da je 1968. godine taj broj premašio 500.

Evo nekoliko glavnih tema, oko kojih su se u Školi vodile temeljite svestrane, a ponekad i vrlo kritičke i žučne diskusije: Što je povijest?, Stvaralaštvo i ostvarenje, moć i humanost, Marx i revolucija, Hegel i naše vrijeme, Utopija i realnost, Jednakost i sloboda, Bit i granice građanskog svijeta, Umjetnost u tehniciranom svijetu, i dr.

U radu su sudjelovala najprominentnija svjetska imena s područja filozofije, sociologije i drugih teorijskih disciplina. Škola je postala jedino mjesto susreta teoretičara Zapada i Istoka, a poziv na sudjelovanje u radu Škole doživljavao se kao promocija i specifična privilegija za mnoge ugledne mislioce Europe i Amerike. Svi su dolazili o svom vlastitom trošku.

Na školu su bili pozivani ne samo marksistički i lijevo orijentirani mislioci i teoretičari, nego i svih drugih misaonih orijentacija. Tako je na moju inicijativu već 1965. godine (druge godine rada Škole) bio pozvan poznati filozofsko-teološki pisac i poznavatelj marksizma pater **Gustav Wetter** iz Vatikana (Gregorianum), koji se odazvao i održao svoj krirički referat o marksizmu. Nakon toga on je izjavio svoje zadovoljstvo, što je bio prvi slučaj da je nekome poput njega bilo omogućeno da kritički progovori na jednom simpoziju istočnih tzv. socijalističkih zemalja, gdje je marksizam u obliku staljinizma bio službena ideologija.

Kada pak danas gotovo svakodnevno poput refrena slušamo uzrečicu kako nam je osnovni zadatak da "uđemo u Europu" ili da se "približimo Europi", onda valja istaknuti da su PRAXIS i Korčulanska ljetna škola već prije tridesetak godina ne samo bili u Europi kao nešto za nju relevantno, nego je ta Europa preko svojih najuglednijih duhovnih predstavnika dolazila k nama "na noge", s punim poštivanjem onoga što smo radili i postigli, a to je bio ravnopravni dijalog o najbitnijim problemima suvremena svijeta. Sada je to dakako razoreno: ta komunikacija na najvišem duhovnom nivou više ne postoji!

Doduše, i ta Europa postaje zapravo "vrlo sumnjiva" onoga časa kad je mogla visoko ocjenjivati djelatnost i časopisa PRAXIS I Korčulanske ljetne škole, istodobno dok su prijašnji vlastodršci i ideolozi režima, kao i današnji njihovi nasljednici uporno dokazivali "nakaradnost" i "bezvrijednost" te djelatnosti i tih dostignuća. No, i to današnje pozivanje na Europu samo su "paravani" za lakovjerne. Jer, "mi želimo ostati svoji na svome"!

Po duhovnoj i općekulturnoj atmoseri što se danas i ovdje u Hrvatskoj stvara, i s obzirom na ljude koji su isplivali na površinu i na kormilo idejno-kulturno-duhovna života, čini mi se - ne želeći pritom biti neki zloguki prorok - da će još dugo trebati, da bi se nekad prekinuta komunikacija s Europom na onoj nekadašnjoj razini ponovo uspostavila.

RJEŠAVA LI SE U GRADU NA NERETVI SUDBINA FEDERACIJE?

MOSTAR

Titov most s hotelima "Neretvom" i "Bristolom"

MOSTARCIMA!

Piše & fotografiše: Pero Jurišin

Na srušenoj vjeri teško je graditi budućnost, pa zvala se ona i federacija. Uvjetovati uspjeh federacije i koncepta očuvanja cjelovite BiH uspjehom u Mostaru, znači na leđa Mostara i Mostaraca svaliti odgovornost za sve što će se ili se neće dogoditi na ex jugoslavenskom prostoru.

Još prije godinu dana ulazak u Mostar bio je praćen zaglušujućim eksplozijama granata i reskom pucnjavom iz automatskog i poluautomatskog oružja. Odjeci pucnjave stapali su se sa zavijajućim zvukom sirene koji je neprestano podsjećao da je opća opasnost trajno stanje u gradu na Neretvi.

Današnji ulazak u Eminin grad prati zvučna kulisa koju čini brujanje automobila, lupa građevinskog alata i strojeva, te žagor ljudi. Sve u svemu, to je prvi pokazatelj da je u gradu zaustavljen pohod suludog Moloha, boga rata i vatre. Život se počeo vraćati i zauzimati mjesto koje mu i pripada, kako lijevo, tako i desno od vodotoka Neretve.

Ožiljci rata

Ipak, tragovi onoga što je grad preživio vidljivi su već na samom ulasku u Mostar. Niti jedna njegova strana nije bila pošteđena razaranja. Još u prvoj fazi rata, kada se uz pomoć JNA rezervista ovaj grad htjelo podvrći velikosrpskoj kontroli, **Perišićevi** artiljerci uništili su, pored ostalog, i 60 posto kulturno-povijesnog fonda grada. Najveća razaranja podnio je središnji dio, odnosno Stari grad, koji je gotovo sravnjen sa zemljom u drugoj fazi rata, odnosno tijekom hrvatsko-muslimanskog sukoba. Ono što svakom putniku namjerniku odmah pada u oči jest sablasno bjelasanje ogoljelih kostura zgrada u starom gradu. A takvih putnika nije malo. Međutim ono što je daleko teže vidjeti jesu ožiljci rata u ljudskim dušama, koji snažnije od svih ruševina dijele ovaj nekada jedinstveni grad na dva dijela.

Okončanjem prve faze rata iz Mostara je gotovo nestalo onih 10 posto Srba, koji su bili treća po veličini nacionalna grupacija. Istovremeno je u Mostar došlo na tisuće Muslimana prognanih iz istočne Hercegovine, a tijekom druge faze rata u grad je došao i velik broj Hrvata, prognanika iz srednje Bosne. Iz grada su paralelno sa procesom dolaska prognanika odlazili Mostarci svih nacionalnosti.

Tisuće žrtava koje su tokom rata pale uglavnom su odnijele mostarsku mladost i život brojnih civila. Ipak, hrvatsko-muslimanski sukob odnio je mnogo više žrtava, dovevši i do potpune destrukcije lijeve obale, ali i simbola grada. Naime, nakon što su Srbi srušili sve mostove, na Neretvi je ostao stari most neimara **Hajrudina**, da svjedoči o nemogućnosti podjele grada, u kojem su stoljećima živjeli zajedno Muslimani, Hrvati, Srbi, Židovi i ostali, uvažavajući komšijsku različitost i istovremeno se obogaćujući njome. Rušenje Starog mosta bio je definitivan pečat na svu prolivenu krv, simbolizirajući nepodnošljivu lakoću podjele stvorene u svega nekoliko godina u gradu u kojemu se vjekovima gradilo zajedništvo.

Nek' vrijeme radi svoje

Danas vizuelno, ali i na svaki drugi način funkcioniraju dvije zasebne cjeline grada, u kojemu tek **Hans Koschnik** i poneki stariji Mostarac vjeruju u neku jedinstvenu budućnost, predviđajući je ipak za neka daleka vremena.

"Tko će ti ga znati. Puno je krvi palo, ali vjerujem da će se ipak živjeti zajedno. Ne znam kad, ali sigurno hoće", kaže stari **Hamdija**, Musliman koji inače živi na zapadnoj strani. "Mora tako biti, pa Mostar je to", dodaje, kao da i sebe uvjerava u ono što govori. I sam gradonačelnik zapadnog Mostara **Mijo Brajković** vjeruje da će jednog dana Mostar biti ponovo jedinstven grad, ističući da ništa ne treba požurivati.

"Pustimo da vrijeme donese svoje", kaže **Brajković**, čovjek kojega uvažavaju i na lijevoj strani Neretve. On je svjestan i da se puno toga promjenilo u Mostaru, te da su mnogi današnji Mostarci tek pridošlice. Stoga će reći da treba i njih prihvatiti kao stanovnike grada, ako će oni prihvatiti grad i prema njemu izvršavati svoje obaveze. Premda je tu u prvom redu mislio na hrvatsku stranu, njegovo razmišljanje je u biti podudarno s onim **Ekrema Dizdara**, direktora Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog nasljeđa, sa lijeve obale, koji kaže da vjeruje kako Mostar može biti zajednički. Tko to ne vjeruje, po njegovu mišljenju nije istinski Mostarac, jer "siguran sam da je svakog Mostarca, bio on Musliman, Hrvat ili Srbin zaboljelo kad je srušen Stari most".

I tako uglavnom oni stariji, da li zbog iskustva, ili pak mostarskog "koljena" vjeruju u budućnost, ali svjesni svega što se dogodilo skeptični su pred brzim rješenjima.

Raskid s drugom obalom

"Silom se neće ništa postići. Žurba može biti i za jedne i za druge opasna, jer gotovo da nema onog tko nije doživio neku osobnu traumu tokom rata", kaže mi stariji sveučilišni profesor upozoravajući da njegov oprez nije samo iz prostog straha, već iz bojazni da ne napravi grešku, "a ja na nju nemam pravo. Suviše sam star da je ispravim", kaže nalazeći na pomalo filozofski način opravdanje za mlade koji su nekako olako "raskinuli" sa drugom obalom.

A raskinuti s drugom obalom i nije bilo toliko teško, pogotovo na zapadnoj obali, gdje se formirao potpuno nov život. U ulici M. Đikića i Aveniji 14. veljače koja predstavlja žilu kucavicu zapadnog dijela grada namnožili su se brojni kafići. Od jutra do večeri puni su mladih, čime se održava privid da se rat nije ni dogodio. Najnoviji muzički hitovi, te oni sa hrvatske i herceg-bosanske estrade, treštе iz "Astorie", "Hollywooda", "Milana", "Di Trevia", "Monaca" i "Vukovara", čije ime je tako izgubilo smisao u okružju svjetskih metropola s obzirom na prvobitnu nakanu imenodavca.

"Neću da čujem više za njih", kaže **Ivo**, koji je na pola puta između 25-te i 30-te. "Sa Srbima bih još i mogao, ali sa Muslimanima nikako" nastavlja dok ispija pivo nervozno na kraju zaključujući kako ga u stvari to više i nije briga. "Kako da živimo zajedno kad su nam nož zabili u leđa", kaže njegov vršnjak **Jadran**. "Umjesto da se bore sa Srbima, oni su dovlačili vojsku ovdje da bi pucali po nama. Što nisu išli branit Srebrenicu. Neka njih na onoj strani. Mi smo na ovoj, i neka tako i ostane".

Zgrada bivše općine i osnovne škole

ta. Obilaskom ruševina, koje se ubrzano obnavljaju, riječi **Hamdije Jahića**, predsjednika SDA, dobivaju na uvjerljivosti.
"Ta logično je da ljudi odavde bježe. Ali ih mi ne tjeramo. Pa ne bježe samo Hrvati, nego i drugi".
"Tko bi normalan htio ostati u ovakvim uvjetima, ako ima gdje otići", kaže **Jahić** odgovarajući tako i na optužbe o etničkom čišćenju. Četiri sata struje u 48 sati, te voda po koju se mora ići na ulične slavine, koliko god danas izgledala kao blagodat u odnosu na dojučerašnju situaciju, sigurno nije poticaj ostanku. U razgovoru, svatko će na ovaj ili onaj način dati do znanja da bi rado otišao. Doduše svi će dodati da bi to uradili samo na određeno vrijeme, jer ne mogu bez Mostara.
Na istočnu stranu sve dolazi sa zapadne, te nije ni čudno da se na njoj toliko želi brže uspostavljanje jedinstva grada. Sa zapadne strane pak baš to inzistiranje na brzini izaziva podozrenje. To pak na istočnoj služi kao potvrda da sa desne strane nema iskrenosti u pogledu stvaranja jedinstvenog grada. Na tim suprotnostima razvio se i pravi medijski rat u kojemu je svaka strana uvjerena da je baš ona u pravu, a terminologija koja se upotrebljava, počesto ne doprinosi smirivanju, već naprotiv raspiruje strasti".

Organizirani kriminal

"Uspostava grada kao jedinstvene komunalne cjeline jest i naš cilj, ali se mora uvažiti i ono što se u međuvremenu zbilo, kao posljedica ratnih i političkih zbivanja", kaže **Brajković**. To misli i **Koschnik**, kad kaže da Herceg-Bosna, doduše, nije međunarodno priznata, ali je činjenica koju treba uvažavati kao realitet. U medijskom ratu kojeg pomaže i činjenica da se na jednoj strani čita jedan, a na drugoj drugi tisak, posebno se manipuliralo sa, u zadnje vrijeme hit temom - organiziranim kriminalom. Gradonačelnik Brajković priznaje da na zapadnoj strani ima kriminala, ali dodaje da "on nema nacionalni ekskluzivitet".
I stvarno, iako je na lijevoj strani u tom pogledu sve naizgled nastavljati. Pored dva sveučilišta, postoje i dva nogometna kluba, ali ni u jednoj varijanti više nema onog nekadašnjeg Veleža. Na njegovom stadionu sada igra "Zrinski", a na lijevoj strani je novi "Velež" sa novim amblemom - Starim mostom umjesto zvijezde koju stari Veležovci nisu htjeli skinuti ni poslije višestranačkih izbora.
Kao da su posljednji ostali tamo u Liska parku, gdje zajedno počiva mladost Mostara, izginula u prvom dijelu rata od velikosrpskih granata i metaka. Do jučer tu su

Prilaz Starom mostu s lijeve strane danas je kao i sa desne zagrađen bodljikavom žicom

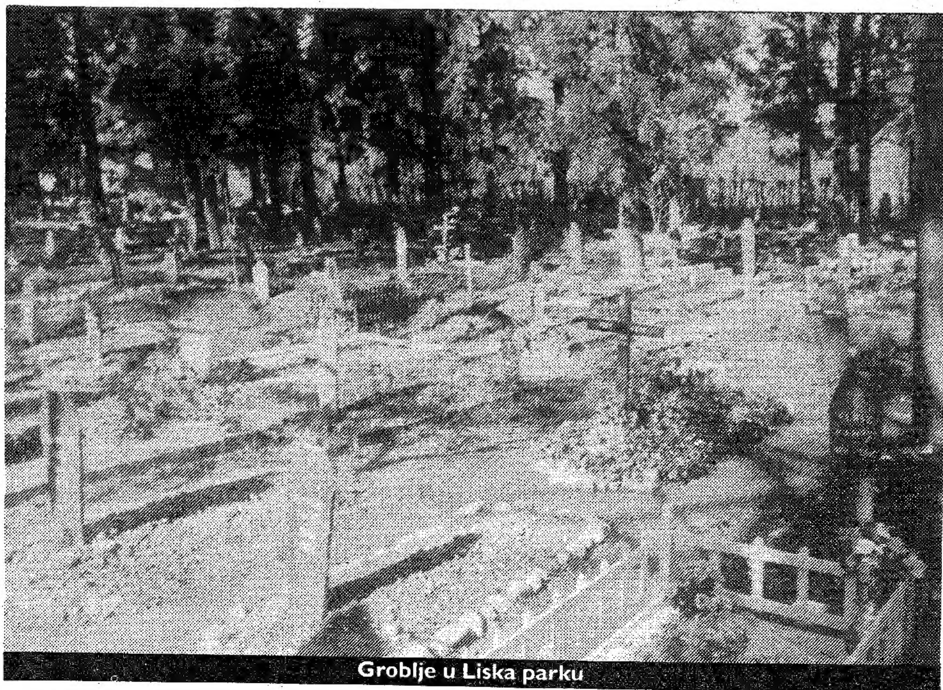
Prelaskom na lijevu stranu svakoga obuzme deprimirajuće stanje. Gotovo je neshvatljivo da je tamo uopće netko živ. A živih ima. Lijeva strana je danas etnički gotovo potpuno čista.

Svi bježe

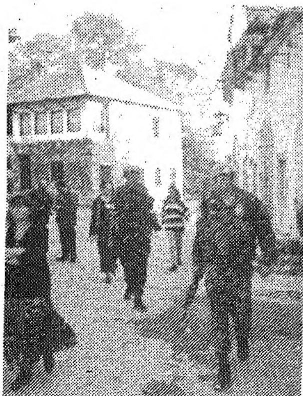
Nakon što je sve razrušeno, nakon tisuća mrtvih, nakon što je pucao prijatelj na prijatelja ili pak susjed na susjeda, nije ni tako teško shvatiti mladalačku ogorčenost, koja na "svojoj" zapadnoj strani ipak vidi perspektivu.
Poduzeća su počela sa radom. U škole ide 8500 djece, a na fakultetima je 2500 studenata. Čak i penzioneri primaju redovito mirovine. One jesu u visini 210 kuna, ali svi primaju jednako, a za nemogućnost prelaska na istočnu stranu nije ih mnogo ni briga.
Naime, u Mostaru punoljetnost počinje sa 16-om godinom. Tada se po obostranoj lijevo-desnoj procjeni postaje sposoban za nošenje oružja i više se ne može "preko". "Preko" inače prelaze svakog dana brojne žene i djeca, vraćajući se sa zapadne strane sa torbama punim namirnica kojih na lijevoj obali nedostaje ili su pak 40-50 posto skuplje nego na zapadnoj. Sam kontrolni punkt smješten je ispred onoga što je nekad bila robna kuća HIT.
Prelaskom na lijevu stranu svakoga obuzme deprimirajuće stanje. Gotovo je neshvatljivo da je tamo uopće netko živ. A živih ima. Lijeva strana je danas etnički gotovo potpuno čis-

Pogled sa visećeg na Titov most

"Tko će ti ga znati. Puno je krvi palo, ali vjerujem da će se ipak živjeti zajedno. Ne znam kad, ali sigurno hoće", kaže stari Hamdija, Musliman koji inače živi na zapadnoj strani. "Mora tako biti, pa Mostar je to", dodaje, kao da i sebe uvjerava u ono što govori.

Groblje u Liska parku

gotovo idealno, iako je saznati da se i tamo događaju krađe, koje s obzirom na stanje imaju možda čak i teže posljedice. Nestaje sve što je vrijedno i što bi moglo olakšati izuzetno teške uvjete življenja. Tako su čak, iz Kluba "Victory", kojeg su u ruševinama Kujundžiluka uredili klinci-osnovnoškolci, ukradene električne instalacije.
Unatoč tome što se život primjetno vraća i na lijevu stranu, što se i tamo pojavljuju kafići i nove trgovine, gotovo u svakoj prilici čovjek se može osvjedočiti o gorčini koja je ušla duboko u ljude. Vjeru su sačuvali tek poneki stariji Mostarci. Kod ostalih vlada skepsa da će se stanje ikada promjeniti.
I dok čovjek sluša razbarušene dječačke priče **Đidija**, **Nermina** ili **Đenana**, kako su danima i mjesecima gledali smrti u oči, gledali kako ginu njihovi prijatelji i rođaci logično je upitati se kako će gledati na sve to sutra kad odrastu.
Da li će možda netko od njih biti prvi koji će sklopiti brak sa nekom **Vesnom**, **Borisom** ili **Tanjom** sa zapadne strane, započinjući tako iznova proces kojeg je Mostar već proživio prije nekoliko stotina godina. Do tada podjele će se očito mirno jedan pored drugog ležali Hrvati, Muslimani, Srbi i ostali. Bilo je ideja da se napravi jedinstveni spomen park. Ali kao i sve u Mostaru, i to je

Samo plavci mogu nositi dugo oružje u Mostaru

teklo sporo i ljudi su odlučili svoje mrtve preseliti na pravo groblje. Tako su se počeli dijeliti i oni koji su zajedno poginuli, na istoj strani - mostarskoj, ne gledajući tko su i kojega su porijekla.

Prevelika odgovornost

Mostar je pun bolnih rana, a svaka strana misli da je njegova bolnija. Stoga je i teret koji mu se stavlja na još krhka pleća ne samo pretežak, nego i nepravedan. Na srušenoj vjeri teško je graditi budućnost, pa zvala se ona i federacija. Uvjetovati uspjeh federacije i koncepta očuvanja cjelovite BiH uspjehom u Mostaru, znači na leđa Mostara i Mostaraca svaliti odgovornost za sve što će se ili se neće dogoditi na ex jugoslavenskom prostoru. Mostar možda i može biti primjer i davati prilog prednjačenjem, ali to više nije onaj grad od prije pet godina, da bi se od njega očekivalo da uspješno ponese toliku odgovornost koju mu i svijet neodgovorno predbacuje.
Jer ni mostarske kiše više nisu iste, bez onih mostarskih krovova. Samo je još Neretva ista, zelena, protičući ispod Titovog mosta, koji na **Koschnikovo** inzistiranje postade prvi, da li i simbolički korak u povezivanju dviju strana za sada razdvojenih i rijekom krvi. Za nove korake trebati će mnogo mudrosti i strpljivosti. Možda stoga i nije čudo da budućnost Mostara leži u njegovoj starosti, koja iščekuje da će mladost jednom shvatiti da joj valja preko rijeke.

PERO BRAJKOVIĆ, GRADONAČELNIK ZAPADNOG DIJELA GRADA, O MOSTARU JUČER, DANAS I SUTRA

Vrijeme je da se mirimo

Zabilježio: Pero Jurišin

Mijo **Brajković**, 55-godišnji gradonačelnik zapadnog Mostara našao se u toj vrućoj fotelji nakon direktorovanja u *Aluminijskom kombinatu*, nekadašnjem privrednom gigantu i jednom od sinonima Mostara. **Brajkovićev** dolazak na tu funkciju je indikativan, jer ni prije, ni u toku rata nije bio politički eksponiran. Pored toga, na zapadnoj obali o njemu nema priča s negativnim konotacijama, pogotovo ne onih sa predznakom grabeži i švercerskog biznisa kakve se često mogu čuti u kafićima duž Avenije, povezanih s mnogim moćnim ljudima iz čelništva Herceg Bosne. Ono što je još važnije jest činjenica da Brajkovića prihvaćaju i na lijevoj obali Neretve, uvažavajući ga kao tolerantna čovjeka s kojim se može razgovarati i dogovarati, pri čemu će dodati da, na žalost, on sam ne može puno učiniti.

Ma kakva bila istina, sigurno je da Brajković nije tipični predstavnik vladajućeg kruga hrvatskih političara, te su stoga njegova razmišljanja o Mostaru i perspektivi života u njemu zasigurno interesantna i značajna za razumijevanje stanja u gradu u kojemu se najočitije prelamaju sve suprotnosti Federacije i ratom uzrokovanog stanja. Kako Brajković vidi konkretna rješenja?

O evropskom posredovanju

"Rat između Hrvata i Muslimana bio je pravi građanski rat. To su bile ulične borbe u kojima su poginuli mnogi mladići. Srušena je infrastruktura, gospodarstvo. Najgore je što su srušene duše ljudi. Nastalo je nepovjerenje koje je sada dočekalo Europsku Uniju. Stoga i zabrinjava stav svijeta, koji ne može da shvatiti da ovaj grad najbolje mogu urediti ljudi koji u njemu žive, a ne bilo tko sa strane. Svi smo vidjeli učinak ovih Evropljana, koji već tri četiri godine šetaju po Hrvatskoj i BiH. Da su htjeli zaustaviti rat, mogli su to davno uraditi. Sad i oni vide da su nesposobni. Ponašaju se kao rogovi u vreći, međutim imaju pare i moć, a mi smo im svojim načinom ponašanja stavili do znanja da smo nesposobni. E sad, takvi kakvi su - neću da mi kolo vode. To im ne dozvoljavam. Svijet ih je poslao, ja potpisao. Imate pare, ja ću ih trošiti, ali onako kako ja smatram. Neće mi oni izgrađivati grad. Jer ja bolje želim ovom gradu. Jer ja spavam na prvoj crti sa bolesnom majkom i djecom, a oni idu svakih petnaest dana svojim kućama".

O ekonomskim interesima

"Sami Mostarci će taj posao najbolje obaviti. Evo, nek' se pođe od mene. Bio sam poznat u Mostaru i prije rata. Nemam mrlje na sebi. Nisam bio u ratu, već sam cijelo vrijeme radio u Aluminijskom kombinatu. Njime se ponosim. Bio je to uzor jugoslavenske privrede u svijetu, sa najboljom kvalitetom na svijetu i najvećom produktivnošću, mada se malo o tome pisalo u štampi. I kao takav prihvatio sam se sadašnje funkcije upravo sada, da pomognem i da pokušam umiriti neke ekstremne ljude i da onima preko dam do znanja da ja nisam nacionalist, ali da sam Hrvat. Zar nije logičnije da pokušamo zajednički prevazići ono što se ovdje desilo, ne zaboravljajući što se dogodilo. Nisam ovdje da optužujem i neću da se vraćam u prošlost. Nije da me to ne interesira, jer sam i ja stradao i materijalno i obiteljski, ali želim to ostaviti po strani, kako bi napravio nešto da sa ovo ne bi vratilo. Morat će se na prvo mjesto staviti interes. Nacionalizam će se malo pomalo povlačiti. Pitanje nacionalne svijesti je normalno, ali će ekonomija vrlo brzo izbiti na prvo mjesto. Kad prorade kombinati sve će to drukčije izgledati i opet će se naći prijatelji i kolege. Ali na nama je sada naći odgovor što sada napraviti. Da bih zaposlio Muslimana u Aluminijski kombinat na desnoj strani, moram imati nekakvu političku podlogu. Tko smije, molim vas, sada staviti jednog Muslimana u treću smjenu među Hrvate?"

O nacionalizmu

"Protiv sam onih koji bi upravljali sa distance. Može li mirnodopsku politiku voditi čovjek koji je ratovao u najdirektnijem smislu te riječi? Ja osobno nemam problema. Bio sam i neki dan na lijevoj strani. Ako me netko hoće ubiti, neka izvoli. Može doduše neka budaletina, ali to može i ovdje.

Hrvatska strana je preko mene rekla da je za suživot. Nikada nisam bio ustaša, niti je itko moj bio ustaša. Niti sam deklarirani nacionalist, niti zapovjednik u HVO-u, kao što sa druge strane ima primjera, koji izazivaju averziju. Nisam molio da me ovdje prime. Bio sam i još sam uvijek nesretan, ali je rečeno da je došlo vrijeme da se mirimo. Prihvatio sam se ovog posla, ne zato da pomognem narodu, već prije svega ovom gradu, a onda preko grada i narodu. Nikad neću biti šovinist, ali se bojim da me svojim postupcima ne naprave nacionalistom. A moja je zadaća da smirujem. Da budem tolerantan i isključujem netrpeljive. Jer na obje strane ima onih koji bi ratovali iz raznoraznih razloga. Razlika među nama ima, ali unatoč tome jedva čekam da se nešto radi, ne potcjenjujući, ne zanemarujući i ne bacajući u koš nastojanje svoga naroda da ima svoj nacionalni, vjerski i kulturni identitet".

"Hrvatska strana je preko mene rekla da je za suživot. Nikada nisam bio ustaša, niti je itko moj bio ustaša. Niti sam deklarirani nacionalist, niti zapovjednik u HVO-u, kao što sa druge strane ima primjera, koji izazivaju averziju. Nisam molio da me ovdje prime. Bio sam i još sam uvijek nesretan, ali je rečeno da je došlo vrijeme da se mirimo. Prihvatio sam se ovog posla, ne zato da pomognem narodu, već prije svega ovom gradu, a onda preko grada i narodu"

O crkvi i kavani

"Bio bih nesretan da živim u jednonacionalnom gradu, u jednonacionalnoj državi. Moja priča ima drugi prizvuk. Ima perspektivu za oba naroda, koji žele da žive skupa.

Zašto se ja sa vama ne bih mogao družiti, prijateljevati, i sa Srbima i sa Muslimanima. Imam interes, a interes je ili materijalni ili mi se sviđate. Dobro igrate tenis, nogomet, karte, pijete, pjevate. Je li tako? Ali kad krenem u crkvu, dozvolite mi da idem u svoju crkvu, a vi idite u svoju. Pa ćemo se poslije crkve naći u zajedničkoj kavani. Nećemo hrvatsku kavanu, ili srpsku kavanu. Ja sam protiv toga. Ali kad mi dijete krene u školu, ja ću praviti izbor u koju će školu ići. Normalno da će ići u hrvatsku, gdje se uči hrvatski jezik, jer hoću da se ovdje ustoliči i hrvatski jezik, ne omalovažavajući pritom srpski ili onaj kojim govore Muslimani. Dapače, bilo bi mi drago da to i oni rade sa svojim školama, jer će više cijeniti mene, jer zanemarujući pod svaku cijenu svoj identitet, vi zanemarujete i moj. Dakle, nisam za odricanje od vlastitog identiteta, već obogaćivanje vlastitog tuđim".

O Starom mostu:

"Zato je i Stari most predstavljao vrijednost za Hrvate. Ne dam reći da je to bio muslimanski most. To je most kojeg je 1566. godine pravio **Hajrudin**, učenik **Sinanov**. Sve to mi Mostarci znamo. Ali ja sam sa osam godina plivao ispod njega. Mi smo se kao mulci time hvalili, jer naravno, nisi ništa vrijedio, ako nisi preplivao Neretvu. I sad kad je srušen, meni ga je bilo žao, jer je bio simbol mog djetinjstva, mog života. I zakinut sam jer nisam dobio nigdje mjesto na televiziji, radiju ili u štampi da kažem da je to i moj most. To je most svih nas koji smo tu živjeli. To što ga je pravila turska civilizacija je nešto drugo. Pa sve druge mostove je gradila Austrija, pa nisam govorio da su srušeni hrvatski mostovi. Srušen je most jedne civilizacije u Mostaru, most svih Mostaraca".

O zajedničkoj policiji

"Volio bih da sa ljudima s druge strane o Mostaru razgovaramo ravnopravno. Kako ćemo dalje zajednički, a da ne povrijedimo jedni druge. Ako nam pogine čovjek, ja ću uzeti da sam kriv, jer je to stvar odgovornosti i morala. Ne govorim o Hrvatu nego o svakom čovjeku u Mostaru.

Situacija je izuzetno složena i nekorektno je da Mostar bude laboratorij. Laboratorij je mjesto gdje se nešto ispituje, miješa, muti, a ja ne bih htio da se ovdje nešto muti. Mostar se ne smije gledati mimo Federacije i države. S tim su vezana pitanja vojske, novca i policije. Za policiju smo rekli - idemo korak po korak. Najprije neka policajac Evropske unije i naš dežuraju na našoj strani i obrnuto na drugoj. Dok se ne stekne povjerenje. A neka politika djeluje u smjeru da policija bude zajednička, počev od obuke nadalje. Međutim čini mi se da se sve želi prejudicirati i bojim se da ne dođe do kontraefekta, pa i zbog **Koschnikovih** izjava, kako su Hrvati krivi za ovo ili ono. Ja to toleriram i trpim. Potpisao sam da dođu i s njima maksimalno surađujem. Nisam nikakav ortodoksni nacionalist, ali se bojim da će sutra ljude pretvoriti u "tvrdu" liniju svojim postupcima. Jer ako imate dvoje djece i jednoga stalno optužujete, a drugome stalno dajete čokoladu, ni jedno vas ne voli. Mislim da kod ljudi iz EU nema dovoljno mudrosti. Naime, mora se shvatiti da čovjek na ovim prostorima hoće svoj jezik, kulturu, naciju, svoju vjeru, sve ono gdje se sada razilazimo sa Muslimanima. Ako uzmete da je bjesnio rat, da pola tih ljudi zna tko je koga ubio, nepovjerenje koje se zbog toga stvorilo ne možete sad odjedanput razbiti riječima - hajdemo se miješati. Formula *'lako ćemo'*, po principu bratstva i jedinstva sigurno neće proći ovog puta, jer ne vodi nikud".

O političkom rješenju

"Predlažemo model koji bi trebao biti prihvatljiv svima - da se Mostar podijeli na dvije općine, što je i normalno za grad od 126 tisuća stanovnika. Ne smijemo zanemarivati nacionalno i nacionalnu pripadnost. Vrijeme je od toga i to se treba ispuhati. Na koncu, i Federacija je napravljena na nacionalnim osnovama. Predlažemo jedan grad, bez granica i geta, ali sa dvije administrativne cjeline - Hrvata i Muslimana, u kojem ćemo živjeti svi ravnopravno, pod istim uvjetima, na obje strane. Na čelu grada treba biti tijelo koje će izabrati oba naroda, a u koje treba uključiti i srpski živalj, jer moramo ići pomirenju.

Kad govorim o razvoju grada, uvijek govorim da ne treba žuriti, već ići korak po korak. Možemo postaviti pitanje tko je sve to gradio i vraćati se u povijest, ali se to više ne da vratiti. Mlijeko je proliveno".

"Kad govorim o razvoju grada, uvijek govorim da ne treba žuriti, već ići korak po korak. Možemo postaviti pitanje tko je sve to gradio i vraćati se u povijest, ali se to više ne da vratiti. Mlijeko je proliveno. Kod Hrvata sada postavlja pitanje, što će se dogoditi ako sutra ne budu imali stožerni grad oko kojeg će se okupljati"

O sveučilištu

"Kod Hrvata sada postavlja pitanje što će se dogoditi ako sutra ne budu imali stožerni grad oko kojeg će se okupljati. Muslimani također, žele li razvijati svoj jezik moraju razvijati institucije na svom jeziku. To nikome ne branim, niti mi tako nešto uopće pada na pamet. Nikad nisam rekao, niti je to bilo tko rekao da će se Sveučilište u Mostaru zvati hrvatsko. Ono se zove sveučilište u Mostaru i na njemu imaju pravo studirati ljudi svih vjera, boja i nacija. Imat će hrvatski program. Bilo je ideja da se to nazove hrvatsko sveučilište, ali se nikad nije nazvalo, kao što nema ni hrvatskih osnovnih škola. Mi nemamo ni predavače sa izrazitim hrvatskim jezikom, već se još i sad predaje 'bofl' hrvatski jezik, ali se mora shvatiti nastojanje čovjeka da hoće jednog dana da ima hrvatski jezik. Zašto bi vi u Splitu imali pravo da učite hrvatski, a ja u Mostaru ne? Zar zbog toga moram ići u Hrvatsku? Ako se nekog optužuje da je svojim nacionalnim postavkama onog drugog izazvao, ne znači li da je u stvari onog drugog potakao da i on to ima?

O BH - novcu

"Ne možemo zanemariti da su napravljene određene nespretnosti, koje nisu najbolje primljene među Muslimanima, i koje su išle na ruku neprijatelju, ali mislim da je to ipak predimenzionirano i da nije bilo takvo da bi izazvalo sve ono što se dogodilo. Uzmite novac. Ako idemo na jedan grad normalno je da imamo jedan novac. Mi imamo kunu, oni dinar. Mi ćemo popustiti da to ne bude kuna tek kad dobijemo državu u kojoj ćemo skupa živjeti. Danas je još nema. Postoji tek na papiru. Zbog toga Mostar ne možemo gledati izolirano od Federacije. On nije otok, već sastavni dio Federacije. Možemo mnoge stvari napraviti kao primjer drugima i to radimo. Imamo volju, želju i interes, ali se to neće riješiti bez države. Mi sami nećemo moći riješiti problem novca bez države, kao ni vojsku ni policiju. Ako država kaže da je policija združena, mi ne možemo praviti jedinstvenu. Isto važi i za vojsku. Ako u cijeloj državi bude dinar, onda će i u Mostaru biti dinar, ili nešto drugo što se dogovorimo.

O odnosu Evrope prema Srbima

U pogledu razumijevanja tragedije koja je zadesila Muslimane treba znati da su narodi sebični. On kaže, ovaj je meni ubio sina. Narod u Mostaru gleda i ono što se dešavalo u Hrvatskoj. Gledajući to ovdje se plakalo, a naši sinovi su išli ginuti u Vukovar, ili Dalmatinsku zagoru. Teško je raditi kad vam u zgradu dođe žena u crnini. Teško je to, ali to je život. Sva su groblja ovdje puna pa onda i mi čekamo da nam to netko kaže. Normalno je da mi je žao svakog čovjeka. I starog i mladog, koji je nepravedno izgubio glavu u ovom bezveznom ratu. Evropska unija čini greške stavljajući se na stranu jednoga, umjesto da se stavila na stranu protiv jednoga - protiv Srba. Ona još uvijek ne osuđuje javno Srbe, a da su htjeli prekinuti rat mogli su to odavno učiniti".

O kriminalu

"Ima li kriminala? Ima, ali se ne smije reći da ga ima samo na jednoj strani. Pa ima ga na sve strane. Također ako se ovdje ukrade auto pitanje je tko ga je ukrao. Kriminal nije nacionalno ekskluzivan. To su greške EU koje ljude iritiraju i ako se nastavi tako pitanje je što će se desiti".

O povratku prognanika

"Za rasplet svega je ipak ključan povratak prognanika a što svaka strana treba da preuzme odgovornost. Ali moramo shvatiti da svaki rat donosi i neke anomalije i da će biti preseljenja. Neće se htjeti živjeti zajedno. Tko će nekog natjerati da živi na lijevoj obali? Jedno je kad je pucao Nijemac na Francuza i obratno, a drugo kad je ubio Hrvat Muslimana ili obratno, a oni žive u istom gradu, samo s druge strane rijeke. Ona žena u crnini ne može zamisliti da će njeno drugo dijete ići u školu s djetetom s druge strane sa koje je pucano u njenog sina. Ali to nisu generalni stavovi. Ne znam kako će se tamo smjestiti 25 tisuća izbjeglih Muslimana. Zbog toga ima i pritisaka na jedinstvo grada. A da bi se Musliman vratio u svoj stan, mora se i Hrvat protjeran iz Konjica vratiti u svoj, što znači da je sve to vezano uz rješenje na nivou Federacije i vidi se da sam Mostar nije njen ključ. Mostar treba da daje primjer. Ja u vladi imam dva Muslimana, ima ih i na rukovodnim mjestima, ali da bi se to moglo razvijati mora se naći političko rješenje i onda brzo početi gradnju. Jer mi moramo dobiti narode za projekat, a ne samo predstavnike naroda. Sve dok krijemo političko rješenje oni će biti nepovjerljivi, pravit će crte i druge podjele".

J'accuse

Kako objasniti da, recimo, za Vladimira Primorca - čovjeka neupitna moralnog integriteta i prvorazredna stručnjaka - nema mjesta u Državnom sudbenom vijeću, te da jedan Ivica Crnić ne može ponovo postati sudac Vrhovnog suda Hrvatske?

Twilight zone!

U *Državno sudbeno vijeće* ući će isključivo ljudi s liste Milana Vukovića, predsjednika Vrhovnog suda Hrvatske. Njemu se nitko, čak ni u *Odvjetničkoj komori Hrvatske*, ne usuđuje prigovoriti što u odvjetničkoj kancelariji vlastite kćeri "komunicira" s njenim strankama. Usprkos tome što je riječ o potpunoj zloupotrebi pozicije najviše sudske instance u zemlji, i usprkos činjenici da je svoju poziciju prihvatio unatoč tome što ranije nije imao sudačkog, već samo odvjetničkog iskustva!

Piše:Tatjana TAGIROV

Već u vrijeme prvog zanosa gradnje hrvatske države, oni koji su u HDZ-u prepoznali totalitarne ambicije, u najpoznatijoj "sudskoj" birtiji u Zagrebu (popularno zvanoj *"Lažni svjedok"*) pokazivali su te 1991. primjetnu skepsu prema odluci poznatog odvjetnika, inače bivšeg suca **Vladimira Primorca**, da se vrati u sudačku profesiju. Nova vlast Primorcu je u to vrijeme obećavala, kao i svima ostalima, pravi eldorado za nezavisnost sudačke profesije. Ta ista vlast, međutim, veoma brzo je pogazila vlastita obećanja i tuđe nade, i cijelu priču vratila u *twilight zone*, tamo gdje se svjetlo ne vidi i gdje su iznad zakona i Ustava samo oni izabrani. Naravno, ne po sposobnostima i poštenju, već po "zaslugama" u nepoštenju i kriminalu.

Iznevjereni

Vladimir Primorac, bard hrvatskog pravosuđa - ne zbog osobne naklonosti, nego zbog poštenja iskazanoga 1971., godine - osoba je koju na ovome mjestu treba i vrijedi citirati.

Još prošle godine, u lipnju, u jednom intervjuu, Primorac je - u priči o stanju u hrvatskom sudstvu i o tome kako se osjeća među kolegama sucima - izjavio: "... A taj osjećaj je težak zbog toga što su ti ljudi zabrinuti i uznemireni, što znači da su u strahu. Lako je za strah od bolesti ili od drugih mnogobrojnih fobija koje su dio kliničke slike psihoneurotičara. Zbog tih se strahova ide liječniku u pomoć. No ovdje se radi o strahu za osobnu egzistenciju i egzistenciju svoje obitelji, koji život svodi na preživljavanje, a mnogi su u tom preživljavanju kadri napraviti svašta (takve znam) ili barem biti prilagodljivi (i takve znam). A, na kraju krajeva, mnogi ne žele završiti svoju karijeru suca ili zamjenika državnog odvjetnika s naljepnicom jugonostalgičara ili komunjare...".

U toj je definiciji ključ problema.

Naime, vrijeme koje živimo, definitivno je porazno za budućnost. Profesor **dr Nikola Visković** o tome ima tezu, moguću među ostalim varijantama budućih događanja: način na koji HDZ bira vrhovne ljude sudstva, jest način na koji će i nakon što izgube vlast tu istu vlast zadržati.

Način na koji se vladajući ponašaju, važan im je zbog konzerviranja vlasti, odnosa između legislative i egzekutive u eventualnom prijelaznom periodu, diktiranom na njihov način. Sjetimo se događanja od smjene sudaca po sudovima širom Hrvatske, optuženih da su radili "po socijalističkim zakonima" pa su danas nepodobni, do skandala (o kojem javnost čak i ne vodi dovoljno računa) s izborom članova Državnog sudbenog vijeća, institucije koja će ubuduće regulirati i usmjeravati pravdu, zakonitost i ustavnost u ovoj zemlji.

Od početka, sudstvu u Hrvatskoj obećaje se ono što je preduvjet nezavisnosti te profesije - od stalnosti (umjesto "socijalističke" vremenske ograničenosti na osam godina), do kriterija struke umjesto podobnosti. Iznevjerena su oba.

Zloupotrijebljeni

Profesor Visković podijelit će način postupanja vlasti na "divljačko" čišćenje sudaca, i na ono izvedeno u hrvatskom Saboru od strane raznih **Milasovih** i inih ("kuhinjskih") komisija i **Vukojevićevih** arlaukanja o novoj podobnosti. Dodat ćemo - postoje i mase sudaca koje su same, još neprozvane, napustile sudačke redove, u vrijeme kad je ionako bio objelodanjen podatak da je 60 posto sudaca već promijenjeno u "redovnom" sastavu.

Ministar pravosuđa **Ivica Crnić**, u isto vrijeme, upozoravat će nadležne o stavovima stručnjaka o struci, brojni odvjetnici, javni radnici i ostali upozoravat će da se revolucionarnim metodama primjerenijim raznim lenjinizmima i titoizmima (protiv kojih tako rado pričaju) ne može postići mnogo, ali - na drugoj strani bit će oni koji su unaprijed pobjednici.

Usprkos prekršenoj proceduri, usprkos glasu struke, oni će provesti svoje. U *Državno sudbeno vijeće*, čak ne uvažavajući mogućnost kompromisa, ući će isključivo oni s liste "ovlaštenoga" da odlučuje - **Milana Vukovića**, predsjednika Vrhovnog suda Hrvatske, kojemu se nitko, čak ni u Odvjetničkoj komori Hrvatske, ne usuđuje prigovoriti što u odvjetničkoj kancelariji vlastite kćeri "komunicira" s njenim strankama. I to usprkos tome što je riječ o potpunoj zloupotrebi pozicije najviše sudske instance u zemlji, te usprkos činjenici da je **Vuković** svoju poziciju prihvatio unatoč tome što ranije nije imao sudačkog, već samo odvjetničkog iskustva.

Pred njegovom stranačkom vlašću, otpali su svi protudokazi: od argumenata ministra **Crnića** do morala suca **Primorca** i ostalih časnih ljudi u pravosuđu. Iznevjereno je i očekivanje javnosti. Izabrano je Vijeće u kojemu nema onih sudaca kojima je sama struka ukazala povjerenje, dakle oni koje su izabrali sami suci, odgovarajući na upit Ministarstva pravosuđa.

Kako, na primjer, vjerovati sucu - članu toga tijela, koji zna za masovna pogubljenja građana grada u kojemu vrši sudsku vlast? Sucu koji je čaki za vlastitog tužioca - za kojeg je znao da je ubijen u to vrijeme - tražio razrješenje od neinformiranog hrvatskog Sabora, jer taj, mrtav čovjek, pet dana za redom nije došao na posao?!!

I opet mrak

Nitko, naravno, nema dovoljnu moć da te stvari izmijeni. Čak ni oni za koje posve pouzdano možemo reći da su tek dio igre u kojoj su organizatori previdjeli njihov vlastiti, stručni stav.

Na posljednjoj sjednici Državnog sudbenog vijeća, pri imenovanju predsjednika sudova po županijama, dogodilo se slijedeće - većina članova DSV-a smatrala je da se kao najmeritornija ocjena kandidata može uzeti ona predsjednika Vrhovnog suda Milana Vukovića. Nisu pomogli argumenti, primjerice, profesora **dr Davora Krapca** da za neke suce nema dovoljno dokumentacije kojom bi se potkrijepio Vukovićev stav. Jednako tako je odbijeno i izjašnjavanje o pismu ministra Crnića da se članovi Vijeća "izjasne o časnosti i moralnosti Milana Vukovića".

Oni koji svakoga dana obilaze sudnice, znaju koje su reperkusije svih tih događaja. Svi koji imaju izlaza, a neće ih spriječiti čak ni basnoslovne svote upisnine u red odvjetnika (a u Zagrebu ih je više od tisuću!), odlaze iz pravosuđa. Sve je manje iskusnih sudaca koji dijele pravdu, i sve više je situacija svedena na priču koju je "prvoborac" aktualne pravosudne prakse **Mirsad Bakšić** (nekad istodobno okružni i vojni tužitelj, poznat po fijasku u "slučaju Paraga & ostali") propovijedao kao "izlaz iz situacije": bolje mlade neznalice, nego znalci koji bi mogli biti "socijalistički i jugokomunistički" orijentirani. To što to nije nimalo blisko s pameću, i nije važno. To što se Vukovićev "suborac", bivši odvjetnik **Vladimir Marić**, a sad član DSV-a bori protiv "diverzije" u HDZ-ovu sudačku politiku izjavama poput: "... kao odlučujuće se ne mogu uzimati ocjene onih koji su u sudove postavljeni zato što su se kleli u parolu 'Nakon Tita Tito'", neće donijeti ništa osim totalitarističkog pristupa stvari.

On se, naime, kao i novo DSV bori protiv demokracije. Svejedno je da li to čini šutnjom ili parolom "I nakon njega - on". Oni. Kako drugačije objasniti da jedan **Vladimir Primorac** nema mjesta u tom istom tijelu, kako objasniti da jedan **Ivica Crnić** ne može postati (ponovo) sudac *Vrhovnog suda Hrvatske*. I što drugi tek mogu očekivati!

Pitanje je samo koliko hrvatskog mraka moramo, u međuvremenu, preživjeti.

Domovnice u Češkoj

Da manipulacije sa dokazivanjem državljanstva nisu monopol hrvatske vlasti, pokazuje i primjer Češke. Krajem prošle godine u Varšavi je, pod pokroviteljstvom *Vijeća Evrope* i *Konferencije o sigurnosti i suradnji* održana Međunarodna konferencija o pravima Roma, na kojoj je oštro kritiziran novi češki Zakon o državljanstvu, prema kojemu bi više tisuća "slovačkih" Roma ostalo bez češke *domovnice*.

Da se ne radi samo o uobičajenom slučaju ignoriranja Roma pokazuju i izjava generalnog tajnika *Vijeća Evrope* Petera Leuprechta koji je izrazio duboku zabrinutost za taj Zakon, kao i američkog ambasadora Normana Andersona, koji taj slučaj smatra "krizom ljudskih prava u srcu Evrope". Svi sudionici uputili su i poziv češkim vlastima da razmotre Zakon još jednom, jer bi on mogao postati opasan presedan za manje stabilne zemlje od Češke. Službenog odgovora, međutim, do danas nema. Jedino se u *Telegrafu*, listu koji je zapravo glasnogovornik premijera Vaclava Klausa, moglo pročitati da je *Vijeće Evrope* "ljevičarska organizacija pod kontrolom francuskih socijalista", a da je *Konferencija o sigurnosti i suradnji* već pokazala "svu svoju nemoć u rješavanju sukoba u Evropi". "O diskrimanaciji u Zakonu", kaže se u *Telegrafu*, "ne može biti ni govora. Svaka zamlja ima svoje Zakone o dražavljanstvu, pa tako i Češka. Uostalom niti jedna manjina se posebno ne spominje, pa nema govora o bilo kakvom kršenju prava manjina".

Činjenica je da češki Zakon o državljanstvu nije, ili bar ne mnogo, oštriji od zakona u drugim civiliziranim zemljama. Problem je u stvarnosti na koju se taj Zakon mora primjeniti.

Jedna od posljedica Praškog proljeća bila je i transformacija Čehoslovačke u Federaciju Češke i Slovačke. Svaki građanin Čehoslovačke tada je dobijao i jedno dodatno državljanstvo: češko ili slovačko. Državljanstvo je dobivano po mjestu stanovanja, po roditeljskom porijeklu, ili pak prema vlastitoj želji. U to doba je cijela stvar bila označena kao samo još jedna komunistička budalaština, jer većina stanovništva nije imala nikakva razloga da brine kojoj nacionalnosti pripada. Oba jezika su bili pravno jednaki, a socijalno i medicinsko osiguranje je išlo preko federalne vlade. Na izborima za Nacionalne parlamente ljudi su jednostavno glasali tamo gdje su trenutno stanovali, bez obzira na "sekundarno" državljanstvo. Takav običaj zadržan je i nakon kraha komunizma kada izbori više nisu bili samo farsa.

U praksi to znači da su svi oni koji su sada u nejasnoj situaciji glede državljanstva, već dva puta (1990 i 1992) imali pravo glasa na izborima za češki parlament. Kako se pravo glasa smatra nepovredivim pravom i implicitno dokazom državljanstva u demokraciji, kritika ide u smjeru da svi koji su imali pravo glasa *de facto* imaju pravo i na državljanstvo, a samo novi Zakon im to pravo oduzima.

Iz ovih nekoliko primjera može se zaključiti da će novi Zakon najteže pogoditi upravo manjinskeu populacije - prvenstveno Rome, koji sebe smatraju Čehoslovacima, ako uopće o tome razmišljaju. Oni vrlo često nisu shvaćali važnost odabiranja "sekundarnog" državljanstva, za njih je to bila samo još jedna stavka na identifikacijskim dokumentima. U novoj Češkoj ti Romi, uglavnom vrlo oskudna obrazovanja, susreću se sa vrlo sofisticiranim zakonom, za koji uglavnom niti ne znaju kako funkcionira. "Mi smo rođeni i živimo na ovoj zemlji", uobičajeno je romsko razmišljanje, "i ne vidim zašto bi mi patili ako se nekoliko niškoristi u Pragu i Bratislavi igra državama i granicama".

Istina je da Zakon ne govori posebno o Romima, ali to je zato što je iznimno dobro "konstruiran". Branitelji Zakona kažu da on nije rasistički, što možemo prihvatiti samo ukoliko izbacimo riječ implicitno iz rječnika. Uostalom i nacisti su bili implicitni u početku.

ISTRAŽIVANJE BEOGRADSKOG FONDA ZA HUMANITARNO PRAVO O STANJU LJUDSKIH PRAVA NA KOSOVU

Teror po najvišim standardima!

Piše: Gordana IGRIĆ (AIM)

Tokom 1994. godine ubijeno je 17 Albanaca, među kojima i sedmogodišnje dete. Šest ljudi je podleglo torturama u policiji, jedan čovek je izvršio samoubistvo, desetorica su ubijena iz vatrenog oružja. Niko do sada nije odgovarao za ta ubistva, iako se znaju ubice.

Posred hodnika u osnovnoj školi u Prištini podignut je zid. Škola je podeljena još 1991. godine - srpska deca (njih 650) su u prizemlju, albanska na spratu (2330).

Prestala su da ulaze na ista vrata. Kada su nastavila da se okupljaju u dvorištu, direktori su "svojoj" deci objasnili da treba da se drže različite teritorije unutar istog dvorišta. Tokom leta 1993. iz albanskog dela škole poskidani su prekidači za struju, plafonjere, prozorska okna i vrata. Samo je školska kuhinja ostala u albanskom delu, ali po rečima albanskog direktora "naša ju deca ne koriste, nemamo para za hranu, pa ju koriste srpska deca". Nekadašnja pomoćnica direktora, inače Srpkinja, pobunila se protiv "novih metoda" - dobila je otkaz zbog neslaganja sa zvaničnom politikom Srbije.

Slična situacija je i u drugim školama, jer su roditelji Srbi, insistirali da se njihova deca ne mešaju sa albanskom, dok je objašnjenje režima da učitelji i roditelji Albanci odbijaju da prihvate obrazovni program Srbije. U praksi, to znači da su pretresi, posebno gimnazija, rutinski deo policijskog posla. Prošle godine, u decembru, policija je naterala jednog nastavnika da u peći spali knjigu hrvatskog sociologa **Rudija Supeka**, dok je drugi nastavnik morao da drži dlanove na usijanoj ploči peći.

Represija sve jača

Kosovsko školstvo - tek je prvi deo obimnog istraživanja *Fonda za humanitarno pravo* u Beogradu. Ekipa istraživača razgovarala je sa 165 ljudi koji su hapšeni ili pritvarani iz političkih razloga ili zato što su Albanci. Pretresla je sudske dosijee, razgovarala sa 12 advokata, saslušala žrtve policijskih tortura. Izveštaj je obelodanjen na nedavnoj press-konferenciji u organizaciji Fonda, na kojoj su bili **Bajazit Nuši**, potpredsednik Odbora za ljudska prava u Prištini i **Bajram Keljmendi**, prištinski advokat, koji su potvrdili da se taj izveštaj poklapa s podacima Odbora, iako međusobnog kontakta između dve organizacije nije bilo.

- Represija na Kosovu se povećava - kaže direktorica Fonda, **Nataša Kandić** - Došli smo o saznanja da policija Srbije, bez razloga i mimo zakona, pritvara Albance. Iako jugoslovenski zakoni široko štite ljudska prava, naše saznanje je da Albanac može biti uhapšen,

Tokom 1994. godine 2157 ljudi bilo je podvrgnuto različitim oblicima torture

pritvoren, zlostavljan i zastrašivan, ako ga neko "prepozna" kao mogućeg neprijatelja. Tokom 1994. godine 2157 ljudi (22 žene i 28 dece) bilo je podvrgnuto različitim oblicima torture, naglašava advokat Keljmendi. U 1994. godini bilo je 400 slučajeva maltretiranja više nego 1993. godine. Bajazit Nuši dopunjava - u zatvorima je, osuđenih na jednu ili više godina, 2963 kažnjenika.

- Pozivu za "informativni razgovor", po zakonu, građanin ne mora da se odazove. Ipak, više od 15 hiljada ljudi je privođeno, mučeno, zadržavano ponekad i duže od 30 sati u policijskoj stanici. U praksi, po saznanjima Fonda, policija ljude naziva kerovima koji se množe, životinjama. Saslušava decu, ili pred decom batina i ponižava roditelje. Gotovo u svim ispitanim slučajevima policija je ta koja nekažnjeno krši zakon, dodaje Nataša Kandić.

Primera radi, tokom aprila 1994. godine, više od 30 Albanaca iz sela Zaskok, privedeno je u policijsku stanicu u Uroševcu, šamarano i ponižavano, jer su Srbinu **Dušanu Bulatoviću**, iz voćnjaka nestale 72 sadnice šljive.

Porazni stavovi Beograđana

Tokom 1994. godine ubijeno je 17 Albanaca, među kojima i sedmogodišnje dete. Šest ljudi je podleglo torturama u policiji, jedan čovek je izvršio samoubistvo, desetorica su ubijena iz vatrenog oružja. Niko do sada nije odgovarao za ta ubistva, iako se znaju ubice.

Iseljavanje Albanaca iz stanova i uporni pretresi kuća zbog "skrivenog oružja", kosovska su svakodnevnica. Prema informacijama Fonda, samo u selu Jablanici, sa albanskim stanovništvom, od marta do jula prošle godine, više od 100 kuća je pretreseno, a 80 ljudi je fizički mučeno zbog odbijanja da priznaju da poseduju oružje. Starac od 82. godine iz sela Žegre, priveden je ujutro 18. marta 1994. u policijsku stanicu istraživačima Fonda svedoči: "Jedan od njih uzeo mi je štap i naredio da ispružim ruke i dva sata me štapom udarao po dlanovima. Posle su me udarali po tabanima. Pušten sam tek navečer. Od tada teško hodam."

Zanimljiva su saznanja Fonda za humanitarno pravo o stavovima 220 ispitanih Beograđana o Kosovu.

Više od četiri petine smatra da je Kosovo u Srbiji, 28 odsto da je u Jugoslaviji, 2,5 odsto uopšte ne zna tačno gde je. Mladi ljudi Kosovo smeštaju u Srbiju, stariji u Jugoslaviju. Predsednik demokratskog saveza Kosova **Ibrahim Rugova**, poznat je Beograđanima, dve trećine tačno zna njegovu poziciju na Kosovu. Ostatak nagađa da li je albanski diplomata, ili član pokrajinske vlade Kosovo.

Šta Beograđani misle da je za Albance najbolje u ovom trenutku?

Tri četvrtine ih smatra da je najbolje da prihvate Srbiju kao svoju državu, 20 odsto im predlaže da ćute i sačekaju rasplet sukoba između Srba, Hrvata i Muslimana, tri posto smatra da treba da internacionalizuju svoj problem, a 12 odsto misli da treba da povrate raniju autonomiju. Porazni podatak za kraj: 24,5 odsto Beograđanina rešilo bi kosovski problem tako što bi proteralo, ili iselilo Albance, 14,5 odsto bi povećalo represiju, za povratak Srba "glasa" 1,4 odsto, za dijalog i kompromis je 10 odsto, a za veću autonomiju - 10 odsto.

KAKO U TURSKOJ NIJE PROŠLA NAREDBA MINISTRA OBRAZOVANJA DA SE UČENICAMA SREDNJIH ŠKOLA TESTIRA DJEVIČANSTVO

Pseudo pseudo

Ministrice Vokić, pogledajte prijateljsku Tursku: kakova dobra ideja!

Piše: Igor Marković

Na sreću, takvih prijedloga kod nas još nije bilo, ali vjerojatno je samo pitanje kada će se i naši "borci za moralno zdravlje društva" dosjetiti tako nečemu. Uostalom, ne zaboravimo s koliko je pompe i medijske pažnje bio dočekan predsjednik Turske. Ima tu nečega

Turski ministar obrazovanja je ovog mjeseca, ponukan protes tima ženskih grupa širom zemlje, povukao cirkularno pismo kojime se traži od školskih administracija da provode test djevičanstva na učenicama.

Prije nekoliko mjeseci, ministar obrazovanja **Nevzat Ayaz**, proslijedio je sporno pismo svim školama i dao ravnateljima odriješene ruke u provođenju testa kao i u kaznenim mjerama protiv onih koje se pokažu "nedostojnima" (jednom rječju, nemoralna bi na licu mjesta bila isključena iz škole), ali ga je početkom ovog mjeseca morao povući pred masovnim demonstracijama ženskih, i ne samo ženskih, organizacija širom zemlje, a koje su kulminirale 8. veljače, kada se više tisuća žena okupilo ispred zgrade Ministarstva, zahtijevajući njegovu ostavku.

Država u spavaćoj sobi

"Tijela naše djece pripadaju samo njima. Nitko ne može imati autoritet da kontrolira tijela naših djevojaka", rekla je **Ayseli Goksu**, predsjednica *Saveza žena Turske*, nakon razgovora sa Ayazom.

"Država želi imati kontrolu u našim spavaćim sobama. Djevičanstvo je od interesa samo za osobu o kojoj se radi i za njezinu porodicu, a nikako za Državu", rekla je **Canan Unlu**, predsjednica *Turskog vijeća žena* i dodala "Djevičanstvo nije i na može biti u nikakvoj vezi sa školovanjem u bilo kojem vidu".

Sena Tanriver, predsjednica *Udruženja suvremenih žena* smatra da bi ministarska inicijativa mogla biti povezana sa rastom popularnosti islamističkih lidera u turskom društvu, a koja se iskazala i na prošlim izborima kada je Islamska stranka dobila veliki broj glasova. "Ovo je prikrivena proba za buduću teokratsku vladavinu i restrukturiranje srednjovjekovnog društva".

Prema *Kuranu*, niti muškarac niti žena ne smiju imati predbračne seksualne odnose. Fundamentalisti insistiraju na striktnom poštivanju ovog pravila, sve do ekstremističkog pogleda po kome niti muž ne smije vidjeti lice svoje buduće do prve bračne noći.

U ruralnim područjima Turske, dokaz "djevičanstva" mlade se još uvijek mora demonstrirati jutro nakon vjenčanja vješanjem okrvavljene plahte na vrata doma mladog para. Ukoliko plahta iz bilo kojeg razloga nije krvava, od muža se očekuje da odbaci ženu, a u ekstremnim slučajevima čak i da je ubije da bi spasio svoju "čast".

Nažalost, uprkos sedamdesetogodišnjoj sekularističkoj vladavini tradicionalne "vrijednosti" su još uvijek na cijeni. Prema nedavno provedenom istraživanju u velikim turskim gradovima većina muškaraca očekuje od žene da na vjenčanju bude djevica. Više od sedamdeset posto, uglavnom visoko obrazovanih muškaraca, radije bi se oženilo djevicom, u suprotnosti sa samo 25 posto žena koje smatraju da njihov muž ne bi trebao imati predbračna iskustva.

Isto istraživanje, međutim, pokazuje i tračak nade, jer mnoš ispitanim studentima djevičanstvo nije nikakva prednost za vjenčanje. "Ja sam zadužena za vlastitu čestitost", kaže sedamnaestogodišnja **Dila** u odgovor ministru i dodaje "Nitko ne smije zaboraviti što se dogodilo za vrijeme prethodnog pokušaja nametanja takvih pravila".

Seksizam kao sustav

1993., dvije učenice u provinciji Kutahya na zapadu Turske odlučile su da će radije umrijeti nego se podvrći tom ponižavajućem testu. Nakon što je do ravnatelja škole stigao glas da su bile na izletu zajedno sa mladićima, zatražio je od njih da dokažu svoju "čistoću", što je dovelo do pokušaja samoubojstva obje djevojke, od kojih je jedno, na žalost, uspjelo. U drugom incidentu u provinciji Manisa, jedna učenica se ubila kada je njen otac zatražio od školskih vlasti da provedu test. Kao dokaz važnosti djevičanstva u nekim slojevima društva, valja dodati da je otac tražio obdukciju tijela svoje petnaestogodišnje kćeri i otkrio da je otišla u smrt kao djevica.

"Pregled ženskog tijela suprotno njezinoj volji jednostavno je seksualno zlostavljanje", rekla je jedna od voditeljica Ženske inicijative 8. ožujak. "Zahtijevamo, zajedno sa drugim grupama širom zemlje ukidanje disciplinskih mjera i svih represivnih, zastrašujućih i kaznenih mjera uperenih protiv seksualnosti učenika. Umjesto toga, mora se uspostaviti ne-seksistički obrazovni sustav u srednjim školama".

Na sreću, takvih prijedloga kod nas još nije bilo, ali vjerojatno je samo pitanje kada će se i naši "borci za moralno zdravlje društva" dosjetiti tako nečemu. Uostalom, ne zaboravimo s koliko je pompe i medijske pažnje bio dočekan predsjednik Turske. Ima tu nečega.

HOĆEMO VIŠE TOTALITARIZMA!

HRT

Piše: Nikola GAMILEC

Tko je tu lud?

Predstavnici vlasti ne propuštaju nijednu priliku da pred hrvatskom javnošću istaknu činjenicu kako je hrvatsko zakonodavstvo prihvatilo najviše svjetske pravne standarde kojima se štite ljudska prava i omogućuje slobodan razvoj nezavisnih medija.

Takve izjave obično slušamo nakon sve češćih posjeta europskih parlamentaraca koje se bezuspješno uvjerava u demokratsku sliku koja bi mogla Hrvatskoj širom otvoriti vrata Vijeća Evrope, PHARE programa i drugih evropskih integracija. Prilikom siječanjskog posjeta dogodio se ozbiljan diplomatski incident koji je u "neovisnim medijima bliskim HDZ-u" potpuno prešućen, a zbog kojega su evropski parlamentarci zaprijetili prekidom posjete. Naime, državni protokol sve je učinio da bi spriječio susret evropske delegacije s predstavnicima *Feral Tribuna, Erazmusa, ARKZIN-a* i Istarske županije, ustvrdivši kako urednici, iako pozvani, nisu došli, a kad je trebalo krenuti u Pulu pokvario se avion. No, očito znajući s kime imaju posla, jedan je član delegacije okrenuo telefon redakcije i saznao da nitko i nije pozvan, a nakon inzistiranja da se u Istru krene automobilom, popravljen je i avion.

Čije je Ministarstvo?

Nekoliko se dana poslije pokušavao umanjiti značaj posjeta tvrdnjom kako je to samo jedan u nizu, tako je nakon nje evropski parlament usvojio rezoluciju koja na stanje medijskih sloboda u Hrvatskoj i Srbiji upozorava sličnim argumentima. Ocjene iz rezolucije dovoljan su razlog za raspravu u Saboru, ali je zanimljivo da nitko nije postavio čak ni zastupničko pitanje.

Politički kuloari govore da su na ljestvici postavljenih uvjeta Hrvatskoj na najvišem mjestu zahtjevi za ukidanje poreza *Feral Tribuneu*, pretvaranje državne Hrvatske radio televizije u javnu televiziju i omogućavanje legalnog emitiranja radio i televizijskih stanica u privatnom vlasništvu.

Slučaj uvođenja dodatnog poreza utjecajnom i tiražnom tjedniku iz Splita dovoljno je poznat ne samo hrvatskoj, već i evropskoj političkoj javnosti. O tim novinama toliko se razgovaralo u posljednje vrijeme da više i nije moguće sakriti činjenicu da je uvedeni porez prva prepreka uopće ozbiljnijem razgovoru o sudjelovanju Hrvatske u evropskim integracijama. Da se ne radi o pravnom pitanju i primjeni zakona ukazuje posljednja odluka Upravnog suda o "slučaju *Feral*" (sudski spis se nalazi u odvjetničkoj ladici i nije još objavljen) prema kojoj se obacuje tužba *Ferala* jer porez nije uveden upravnim aktom - što bi trebalo značiti da Ministarstvo kulture i prosvjete nije organ uprave. Valja se zapitati što li je onda to Ministarstvo, ukoliko nije organ uprave? Možda ne bi bilo loše da javnost što prije sazna strukturiranost i nadležnost državne birokracije čije troškove i privilegije nosi na leđima. Kako se prije Upravnog suda, ove jeseni Ustavni sud proglasio nenadležnim jer "radi se o upravnom aktu koji spada u nadležnost Upravnog suda", ne treba imati osobitog znanja te se zapitati, tko se u ovom slučaju pravi ludim, a tko to u biti i jest?

Lutka na koncu

Tražiti dalje pravdu po ministarstvima i sudovima potpuno je besmisleno jer je očito, što je i javno priznato, riječ o političkoj presudi koja se može dokinuti na isti način i na istom mjestu kako je i donijeta, a to su Predsjednički dvori. Tokom intenzivnih kontakata posljednjih mjesec dana nekoliko puta dobivena su uvjeravanja da će ministar **Zlatko Vitez** ukinuti porez, pa da će se to učiniti na užem kolegiju Vlade, jer su **Vitez**, premijer **Valentić**, a naročito **Mate Granić**, čije diplomatske inicijative počinju pitanjem o *Feralu*, protiv poreza. To se nije dogodilo.

Takvu odluku, posredno priznaju i sami članovi Vlade, može donijeti samo predsjednik Tuđman, a on navodno postane silno nervozan na spominjanje dva imena: *Feral* i *Dinamo*. Sve dok **Franjo Tuđman** svoju poziciju suverena drži svetom i time, razumije se nedodirljivom, a *Feral* nastavi razotkrivati totalitarnost dugoročno pogubnu za demokratsku Hrvatsku, u postojećim društvenim okolnostima netko mora izgubiti.

Sve dok Franjo Tuđman svoju poziciju suverena drži svetom i time, razumije se nedodirljivom, a Feral nastavi razotkrivati totalitarnost dugoročno pogubnu za demokratsku Hrvatsku, u postojećim društvenim okolnostima netko mora izgubiti

A zasad se pokazuje da je Predsjednik spreman žrtvovati sve i svakoga, pa i manipulirati državnim interesima samo da bi došao do pobjede, pa makar i Pirove. Formalno bi porez mogao, svojim potpisom ukinuti ministar **Vitez**, ali on želi i dalje poslušno svirati u orkestru i čini mi se nema političke snage odsvirati solo dionicu koja je za njega i napisana. Što častan čovjek u politici, kakav ugled u javnosti još i sad ima gospodin **Vitez** treba učiniti, kad mu je samo namijenjena uloga "lutke na koncu", bez stava i prava na vlastito mišljenje, nije teško zaključiti.

Razbijanje monopola

Drugo područje iz kojeg Hrvatska mora položiti "prijemni ispit" za Evropu su elektronski mediji gdje su pravni standardi vrlo precizni i, za razliku od ukidanja poreza, Hrvatska će ih vrlo teško ispuniti. Sve države Zapadne Evrope postupno su transformirale svoje radio i televizijske sustave iz neposredno državnih u javne institucije, poštujući odredbe *Bečke deklaracije* o javnoj radio-televiziji. Tako stav 2. spomenute Deklaracije traži da "sloboda medija treba jamčiti javnim radio-televizijama njihovu neovisnost u izražavanju njihovih zadataka. Da bi se izbjegao pritisak trenutačne Vlade ili drugih privatnih ili javnih tijela, ovo načelo treba poštovati poput svetinje u nacionalnim ustavima, radio televizijskim statutima i statutima međunarodnih institucija". U 3. stavu Deklaracija "traži ustavne, i statutarne mjere da se uklone vladajuća i upravna tijela javnih televizija iz dnevne politike. Vodeći položaji u medijima trebaju biti otvoreni uspješnim muškarcima i ženama, bez obzira na njihove političke sklonosti. Samo takva otvorenost može stvoriti radno okruženje raznovrsnosti i visoke kvalitete". Drugi važan dokument je Preporuka 834 Parlamentarne skupštine koja u stavu 14. "smatra da bi trebalo podržavati pluralistički pristup elektronskoj difuziji informacija otvarajući veći broj nezavisnih kanala čime bi se razbijali monopoli".

Brojni su međunarodni dokumenti koji reguliraju to područje, hrvatski je Sabor ratificirao tek nekolicinu, iako se od svih evropskih država, pa tako i Hrvatske očekuje poštivanje i onih koji tek čekaju svoje normalno prihvaćanje.

Važno je uočiti da ministri zemalja članica definiraju radijski i televizijski sustav jedne države kao "cjelinu koja se sastoji od javne radio-televizije u državnom vlasništvu, radio-televizijskih stanica u privatnom, mješovitom i drugim oblicima vlasništva, za čiji su ravnopravan i nesmetan razvoj odgovorne vlade zemalja članica...". Isto tako, zahtijeva se da "državna i javna tijela dopuste neovisnim medijima, uključujući i radio-televizijama u javnoj službi, podjednak slobodan pristup svim informacijama, materijalima i sredstvima kao i službenim medijima".

Iz svega navedenog nameće se dilema da li hrvatska vlast želi stvarati povoljne uvjete za nezavisne radijske i televizijske stanice, na što ju obavezuju međunarodne konvencije? Naime, nije dovoljno proglasiti se skrbnikom i vlasnikom nekoliko radio-televizijskih kanala i ponašati se kao da su nezavisni mediji stvar slobodnog poduzetništva i društvenog samoorganiziranja. Nužno je odrediti obavezu i odgovornost Hrvatske radio i televizije za razvoj nezavisnih i privatnih televizija.

Kako odašiljati nezavisnost

Razlog treba tražiti u činjenici što su zgrade, oprema, odašiljači, dokumentacija, znanje i iskustvo koje sada koristi HRT kupljeni ne malim novcem građana kroz pretplatu i da je to velika prednost nad onima koji će tek imati priliku sada početi. Pretplata od 65 milijuna DEM i dalje je najveći dio HRT-ovog godišnjeg prihoda, bez nje, sa samo 20 milijuna DEM od ekonomske propagande, sistem bi se urušio za svega nekoliko mjeseci. Procjena je da su građani na taj način uložili u HRT oko dvije milijarde dolara.

Njemačka je Vlada prije dvadesetak godina iz vlastitih interesa vrlo uspješno spriječila TV monopol koji su imale državne stanice ZDF i ARD tako što je odabrala desetak manjih, tada lokalnih TV stanica i "preuzela brigu" o njihovom razvoju dajući im kredite uz nisku kamatnu stopu, smanjujući porezna davanja, oslobađajući od carine novu produkcijsku opremu. Nakon kraćeg vremena državni mastodonti smanjili su broj zaposlenih, troškovi proizvodnje programa nekoliko su puta smanjeni, dok je istovremeno porasla gledanost i porastao profit!

Nijedan nezavisan TV poduhvat neće moći ozbiljnije ugroziti poziciju HRT-a i zato bojazan od raspisivanja televizijske i radijske koncesije za pokrivanje Hrvatske nema nikakvog opravdanja. Monopol državne radio-televizije mogao bi jedino ugroziti nezavisni satelitski TV kanal što je još uvijek preskupa tehnologija da bi vratila uloženi novac na prostorno malom, a što se tiče novca koji se izdvaja za marketinšku promociju proizvoda, gotovo neznatnom tržištu.

Prema tome, nije dovoljno što će vlast donijeti zakone koji omogućuju osnivanje nezavisnih medija, već je neophodna i politička volja da se te mogućnosti i ostvare. Nezavisni mediji su neophodni, ne zato da bi Hrvatska ravnopravno sudjelovala u evropskim integracijama, već da bi bila pluralistička i demokratska evropska država. Razumljivo je što HDZ svim sredstvima želi zadržati kontrolu i monopol na Hrvatskoj televiziji do izbora, pa možda i nakon njih, ali nije jasno zašto opozicija nije sposobna čak ni javno obznaniti svoju strategiju razvoja informativnog sustava u Hrvatskoj. Bitka za što veći broj stranačkih minuta, da li se predsjednik stranke pojavio prije ili poslije dnevnika, da li je to bilo na prvom ili drugom programu, razgovor je o posljedicama stanja u informativnom prostoru i znak da nema strategije pluralističkog razvoja.

U sadašnjim okolnostima hrvatskim medijskim prostorom prijeti još dugo vladavina principa - ZNA SE.

Nijedan nezavisan TV poduhvat neće moći ozbiljnije ugroziti poziciju HRT-a i zato bojazan od raspisivanja televizijske i radijske koncesije za pokrivanje Hrvatske nema nikakvog opravdanja. Monopol državne radio televizije mogao bi jedino ugroziti nezavisni satelitski TV kanal što je još preskupa tehnologija da bi vratila uloženi novac

Dobar sam i s Vladom Gotovcem, s Čičkom, Savkom, Mikom, Budišom ... Ja tu ne pravim nikakve političke razlike, ne bavim se dnevnom politikom. Moja je zadaća promisliti hrvatsku kulturu. Hvala bogu, imamo sada svoju državu i vrijeme je pokazati i svijetu kako jedan ovako mali narod može imati bogate kulturne sadržaje i vrijednosti

U svom prvom istupu nakon što je izabran za ministra, **Zlatko Vitez** je najavio da neće biti činovnik i da će biti otvoren za razgovor i s ljudima koji misle drugačije od njega.

Primio me srdačno i uz kavicu smo čavrljali duže od sata, iako ga je čekao sastanak kod predsjednika. Glumac, redatelj, organizator, Vitez je predugo u javnom životu da bi sada bio impresioniran novom ulogom. Ono što je bitno u njegovom gledanju na stvari je to da se on uvijek ima gdje vratiti i da je čak i osobne umjetničke ambicije podredio nečemu što obično nazivamo "državničkim".

✱Proslavljajući inauguraciju za ministra kulture, u Dramskom kazalištu Gavella, kolege su rekli kako ste "glumac na privremenom radu" u Vladi Republike Hrvatske.

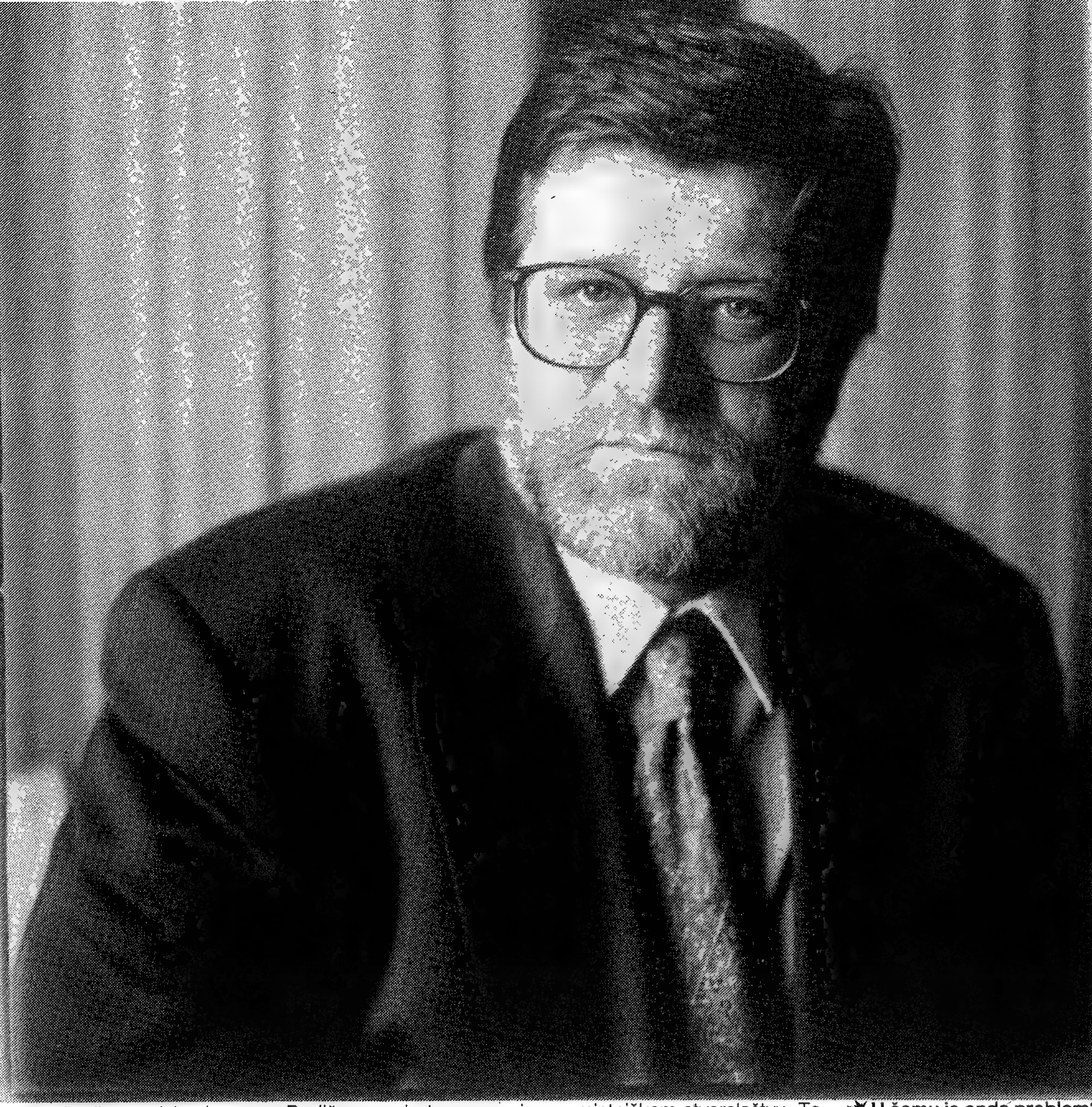
Ja nisam u svom životu bio samo glumac. Bio sam osnivač mnogih kulturnih akcija, kao što je ploveće kazalište, bio sam predsjednik *Udruženja dramskih umjetnika Hrvatske*, vodio sam štrajk protiv ondašnje Radio televizije Zagreb i njenog direktora Veljka Kneževića, bio sam i predsjednik *Dramskog saveza Jugoslavije*... Hoću reći da moja borba nije bila samo na umjetničkom planu, već i u onom cehovskom. Organizirao sam 1987. godine kongres "Poziv na promjene", gdje sam dao naznake kakvo bi trebalo biti kazalište u okvirima ondašnje Jugoslavije. Uvijek sam razmišljao generalno, o poboljšanju statusa umjetnika uopće.

✱Kako se vaš rad reflektirao na prilike u Hrvatskoj?

Nadam se pozitivno, unatoč tome što vaš list **arkzin** ne misli tako. Čitao sam onaj mali pamfletić protiv mene, u kojemu vaša redakcija tvrdi da dosad nisam ništa napravio i da nisam obznanio svoj kulturni program. Moram reći da to nije točno. Moj je program obznanjen i sadržan u akciji "Tisuću potpisa hrvatskih kulturnih radnika". Tamo su veoma precizno naglašeni strateški ciljevi hrvatske kulture. Po tome se ravnam i sada, kada obnašam ovu funkciju.

✱Jedan od zahtjeva kulturnih radnika bio je i

Ne bavim se dnevnom politikom

sazivanje Sabora. Što ste učinili da se to i dogodi?

Na tome se intenzivno radi. Okupio sam po mom mišljenju kvalitetnu ekipu, koja će iznijeti cijeli pothvat. Pripreme su počele, imali smo u Ministarstvu niz razgovora, ne samo direktno angažiranih, već i s drugim kulturnim radnicima. Ministarstvo je otvoreno za sve, ja nisam političar da bi se na audijenciju čekalo mjesecima. Imali smo cehovske razgovore, s filmskim radnicima, s izdavačima, kazališnim djelatnicima... Napravljen je sporazum s *Hrvatskim narodnim kazalištem* o njegovom repertoaru i financiranju od strane Ministarstva. Isto ćemo obaviti i s drugim manifestacijama, festivalima, *Dubrovačkim ljetnim igrama, Varaždinskim baroknim večerima*...

Pomažete li i manje projekte? Jer, očito, riječ je o novcu.

Svakako da posebnu pažnju posvećujemo manjim projektima, neformalnim grupama ili pojedinim umjetnicima. Prije nekoliko dana pomogli smo kazališni projekt "Zeko Zajec" u Čakovcu, poduprli smo i predstavu "Višnjik" u Gavelli, nastojali pomoći filmskim radnicima da realiziraju što više hrvatskih filmova.

Znači li to konačno rješenje za "Jadran film"?

S rješavanjem problema "Jadran filma" imamo nakanu oživjeti i filmsku produkciju. Bude li sve u redu, može se dogoditi da krajem godine imamo čak jedanaest filmova. To je sve povezano, naravno, s tom filmskom kućom, s kojom mi ovdje, otvoreno govoreći, nismo zadovoljni.

Niste zadovoljni, pretpostavljam, ni sa situacijom u *Zagreb filmu*?

U *Zagreb filmu* riječ je o običnom kriminalu i tu temu zbilja konačno treba otvoriti. Postoji neki direktor, Pavlinić, kako se već zove, i on je ostavio dug od 800 tisuća maraka koji bi sada država trebala vratiti. Neka se utvrde činjenice pa da vidimo. Ja sam za otvorene odnose. Nećemo napustiti tu kuću, koja je hrvatski crtani film proslavila u svijetu, kao što nećemo napustiti ni male producente, kakav je recimo *Croatia film*. Sad smo im, primjerice, pomogli u produkciji crtanog filma "Šegrt Hlapić".

Za kada planirate Sabor kulturnih radnika?

Moramo znati da to nije jednostavno organizirati. Prije određenja datuma, a mislim da će to biti negdje na jesen, moramo osluhnuti atmosferu koja vlada u kulturnom životu, a onda se to pretvoriti u program, koji neće biti mrtvo slovo na papiru. Jednostavno, ne želim improvizaciju.

Koliko u svemu tome igra ulogu osobnost ministra? Ne uspijete li u svojim nakanama, pokazat ćete da nije problem u imenu ministra, već u sistemu u kojem se on nalazi.

Svakako da osobni stavovi igraju veliku ulogu. Predsjednik Vlade Valentić vrlo je liberalan čovjek i dozvoljava autonomnost djelovanja svim ministrima. To posebno, naravno, moram reći i za predsjednika Tuđmana.

Niste li iznevjerili strateške ciljeve "Tisuću potpisa kulturnih radnika" kad ste predsjedniku na Medvegradu pali u zagrljaj, unatoč pozivu da kulturni radnici apstiniraju od svih nastupa dok se ne usvoje njihovi zahtjevi?

Predsjednik i ja smo se grlili i prije dvadeset godina. Peticija koju smo potpisali nije išla na rušenje predsjednika, koji je institucija ove države, već da se pomogne državi u ovoj situaciji koja je objektivno teška. Budimo realni, od progsnanika, rata i svega ostaloga, nismo u zavidnoj situaciji. Uostalom, predsjednik me je i zvao i rekao mi da nije protiv toga što se ja bunim. Evo ti sad, rekao mi je, sjedni u tu stolicu i napravi nešto, a ja ću ti pružiti svu podršku. Trebamo znati da imamo predsjednika države koji nije samo političar, već je i povjesničar, književnik, kome je jako dobro poznata situacija u kulturi. Prijateljevao sam s njim dvadesetak godina i logično je da nam je zajednička stvar pokrenuti kulturu nabolje. Postoje dobre naznake da se to može.

Neki misle da ste upali u zamku i da ćete nemogućnošću ostvarenja svojih ideja pružiti alibi bivšoj ministrici. Drugim riječima, nije bila kriva ministrica Jurkić-Girardi, već sistem u kojem je djelovala.

Ne, potpuno krivo. Možda mladi ne znaju, ali ja sam bio u najužem krugu osnivača HDZ-a 1988. godine, kad je to značilo robiju. No, ja se unatoč tome, ne želim baviti politikom. Mnogi su moji prijatelji preko noći postali politički suparnici. U tome ne želim sudjelovati. Dobar sam i s Vladom Gotovcem, s Čičkom, Savkom, Mikom, Budišom ... Ja tu ne pravim nikakve političke razlike, ne bavim se dnevnom politikom. Nije moje da se time bavim, moja je zadaća promisliti hrvatsku kulturu. Hvala bogu, imamo sada svoju državu i vrijeme je pokazati i svijetu kako jedan ovako mali narod može imati bogate kulturne sadržaje i vrijednosti.

I u prošlom sistemu bio je poznat Vaš nacionalizam, koji je i onda, kao i sada, pokazivao kako može biti pozitivan. Naime, to je jednostavno skrb za vlastitu kulturu i povijest.

Slažem se. Nacionalizam je dobar i koristan, osim ako nije ispolitiziran. Imate danas pametne mlade ljude, pa čak i bardove, koji su i sada prešućivani. Političari su u medijima preuzeli ono mjesto koje su zauzimali umjetnici, kulturni radnici. Dakle, mi sada moramo vratiti dignitet umjetniku i umjetničkom stvaralaštvu. To nije jednostavna borba, ima oportunizama, malodušnosti, ovaj rat predugo traje, iscrpljuje nas. Mnogo mladih bježi van. Jednostavno, nismo dobro plaćeni.

Unatoč tome, kazališta i dalje opstaju, recimo.

Mogu reći da unatoč tome nijedno kazalište nije zatvoreno, dapače, osnivaju se nova. U Požegi, Rijeci, Osijeku, niču privatna kazališta. Na stotine je privatnih galerija. Dnevno dobijem po dvadesetak knjiga za koje potpisujem oslobođenje od poreza.

U čemu je onda problem?

U izdavačkoj djelatnosti problem je u knjižarama. Pogledajte samo ova događanja s *Mladosti*, koja je nekoć bila gigantsko poduzeće, a sad se u njoj ljudi tuku. Ili, naprimjer, *Jadran film*. Jedna uska grupa ljudi, na čelu s direktorom Mihalićem, otkupila bi to poduzeće, a državi dala udio od svega 20 posto. Ja to naprosto ne mogu i neću dozvoliti.

Dobro, ali kakvo rješenje vi nudite?

Jak *Jadran film* je uvjet opstanka hrvatskog filma. većina filmskih radnika smatra da bi to trebalo biti većinski državno poduzeće, a osobno mislim da bi država trebala imati 51 posto dionica dok bi ostatak trebao pripasti malim dioničarima.

Pravite li time opet državnu filmsku industriju?

Nikako. Država mora štititi filmske autore. A oni neka rade filmove kako znaju. Nitko neće izigravati cenzora, svatko ima svoj moral.

I pored toga, *Feral* je oporezovan.

Jeste, ali trebate znati da sam ja napisao dopis Vladi i da je moj stav potpuno suprotan stavu bivšeg Ministarstva.

Uvijek ste rado govorili o udjelu Srba u hrvatskoj kulturi. Koliko je to zaista, bez obzira na političke okolnosti, međusobno prožeto?

Srbi i Hrvati uvijek su bili međusobno povezani, ako ničim drugim, onda jezikom. O tome najbolje govori Branko Gavella u svojoj knjizi *Hrvatsko glumište*, on koji je i sam bio pravoslavac, Srbin po ocu, Hrvat po majci, tako nekako. Dva su naroda, dva entiteta, u zajedničkoj misiji bila stopljena da se u krajnjem dođe do jednog standardiziranog hrvatskog književnog jezika. Kasnije su taj jezik počeli dijeliti na hrvatski i srpski pa hrvatskosrpski i slično, što je bilo glupo, a sve je imalo političku konotaciju. Što se tiče samih Srba, postoje podaci koje danas ne znamo. Predstavu "Juran i Sofija" Ivana Kukuljevića Sakscinskog, na štokavskom narječju, igrali su prvi novosadski diletanti. Tada štokavski nitko ovdje nije ni znao. U Zagrebu se govorio njemački i kajkavski. Politika je, međutim, išla svojim putem, od raspada Austrougarske, stvaranja Jugoslavije...

Niste prosuli toliko žuči na Radeta Šerbedžiju, kao mnogi drugi?

On je moj kolega, kojega visoko cijenim. On je bio na drugim pozicijama, ja na drugim. On je osvajao nacionalni prostor bivše Jugoslavije, ja sam se koncentrirao na Hrvatsku. Imali smo jednostavno drugačije sudbine. Kod mene u *Histrionima* igrali su hrvatski građani srpske nacionalnosti i još uvijek igraju, bili su u hrvatskim vojnim postrojbama, dali su svoj obol i ne mogu da to ne istaknem. Tu za mene nema nikakvih problema. Kada sam bio na otvaranju osječkog kazališta rekao sam predsjedniku Tuđmanu u jednom trenutku kako je na pozornici od pet-šest glumaca troje Srba. Rekao je: tako i treba. Umjetne podjele koje su nametnute, nisu točne.

Imaju li sada Histrioni državnog vođu?

Ne bih tako rekao. Odvojimo te dvije stvari, jer svi moramo raditi za ovu našu državu. Ja jesam na "privremenom radu", ali nisam zaboravio ono što znam. Histrioni će nastaviti dalje. Pripremamo predstavu "Domagojada", koju smo igrali i prije dvadeset godina i koja je izazvala opći šok u Sarajevu 1976. godine, iako je proglašena najboljom predstavom, a Žarko Potočnjak najboljim glumcem. Tada je naša predstava predstavljala najčešću moguću društveno-političku satiru, ali smo izgubili dotacije i slijedećih smo godina životarili.

Kome danas Vitez kao ministar polaže račune?

Starim rječnikom rečeno, svojoj "bazi". Nas su nekada, kada smo završili Akademiju dramskih umjetnosti, zvali "Gavelline bebe". Gavella je ostao inspirator i obaveza. Osim toga napravit ćemo monografiju i predstavu u spomen velikom Kosti Spaiću, čovjeku koji je prvi režirao u *Gavelli* 1975. godine i od kojeg sam sve naučio. Ponosan sam što sam bio njegov učenik.

Razgovarao: Branislav KRIVOKAPIĆ

Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika

Razgovarao: Toni GABRIĆ

Dr Dubravko Škiljan profesor je na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Objavio je nekoliko značajnih knjiga iz oblasti znanosti o jeziku ("Dinamika jezičnih struktura", "Govor realnosti i realnost jezika", "Jezična politika", "Kraj lingvistike?", "U pozadini znaka"...). Sudjelovao je u dijelu istraživanja "Promjene u tipu ideološkog obrazovnog diskursa u postsocijalističkom društvu" koji je komparirao ideologizaciju školskih udžbenika prije i nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj. Uključen je i u istraživanje "Mediji i rat".

U Vašoj knjizi "Jezična politika" (1988.) određujete cilj jezične politike u poboljšanju efikasnosti javnog komuniciranja. Postoji li u Hrvatskoj jezična politika u tom smislu?

U knjizi sam pisao o jezičnoj politici dvadesetog stoljeća, služeći se literaturom koja se prvenstveno bavila jezičnim politikama u zemljama Zapadne Evrope i Amerike. Zbog toga

Foto: Nino ŠOLIĆ

Premda to u ovom trenutku zvuči blasfemično, izuzetno je teško - a po mom mišljenju i nemoguće - dokazati da su po genetskom i tipološkom kriteriju hrvatski i srpski dva različita jezika. U genetskom se smislu nalaze na istom mjestu rodoslovnog stabla slavenskih i indoevropskih jezika, a u tipološkom smislu među njima niti na jednom jezičnom nivou, od fonološkog do sintaktičkog, ne postoje dovoljno velike razlike da bi se oni smatrali različitim jezicima.

sam zanemario jedan od elemenata koji je također rezultat jezične politike, da se u prostoru javne komunikacije pojavljuju ne samo elementi komunikacijske efikasnosti već i njezina važna simbolička dimenzija. Današnja jezična politika u Hrvatskoj prvenstveno je usmjerena prema njoj. U simboličkoj dimenziji uspostavljaju se odnosi između kolektiva i pojedinca tako da kolektiv pojedinca uči i prisiljava da bude njegovim članom, a pojedinac u jeziku sebe kao takvog potvrđuje. Kako je jezična politika uvijek dio globalne politike, a ona je u Hrvatskoj u ovom trenutku izrazito nacionalnog predznaka, nije neočekivano da se kod nas simbolički prostor oblikuje prije svega kao prostor nacionalnog jedinstva Hrvata. Dolazi do širenja simboličkog prostora. To znači da se jezična funkcija svodi na izricanje lozinke, a najvažnijom postaje funkcija prepoznavanja između ljudi. Težište je danas svakako na jeziku kao simbolu jedinstva i objedinjenosti a ne na jeziku kao sredstvu komunikacije.

Koje su karakteristike jezične politike kakva postoji u Hrvatskoj? Na prvi pogled ona je direktivna, ali mogu se zapaziti i neki anarhoidni momenti.

Jezična je politika, koliko postoji u javnim ili tajnim kanalima, bez sumnje direktivna, i nadovezuje se na tradiciju direktivne jezične politike koja kod nas postoji već desetljećima. Sklonost politike prema totalitarizmu i ovdje kao i u drugim područjima manifestira se kao pojačana direktivnost, a kanali koje bira oni su koji joj se za tu svrhu čine najprikladnijima.

Gdje je tu struka?

I u politici i izvan nje.

Kako promjene koje se nameću utječu na jezik? Kakvim on postaje?

Mogu se i bez ikakvih istraživanja jasno uočiti dvije komponente, koje su posljedice takve politike. Jednu komponentu sačinjavaju promjene koje se u jeziku javne komunikacije događaju na leksičkom nivou, a druga je više psiholingvističkog karaktera i mogli bismo je nazvati *induciranim osjećajem slobode*. Proklamirano je, a vjerujem da dio govornika tako i osjeća, oslobođenje od pritiska koji je, kažu, prije izričito postojao. Riječ je prvenstveno o osjećaju slobode od pritisaka za koje se tvrdi da su postojali, kao osjećaj slobode u npr. iskazivanju na-

ziva jezika. S druge strane, izražena je, mada mnogo manje, neka vrsta "slobode za". Te dvije komponente, leksička i psiholingvistička, posljedice su i rezultati sadašnje jezične politike.

Spomenuli ste osjećaj "slobode za". Čini se da jezik kojemu se teži postoji unutar koncepta zatvaranja društva, ksenofobije i isključivosti. U tome ne vidim prostor "slobode za".

I ja sam vrlo skeptičan. Možda imate pravo u tome da je jezična politika takva da formira simbolički prostor kao ksenofobičan. Ona ga sigurno pokušava formirati kao prostor u kojem se Hrvati, recimo, ugodno osjećaju. Danas se može govoriti o "slobodi za" upotrebu starih, dugo nekorištenih ili uopće rijetko korištenih riječi kao novih, "slobodi za" samostalnost hrvatskog jezika i za njegovo jednočlano, hrvatsko imenovanje (mada je ono i do 1990. bilo redovito u svakodnevnoj upotrebi, pa čak garantirano ustavnim nazivom jezičnog standarda u sintagmi "hrvatski književni jezik"). Što se tiče leksičkih promjena, prilično je teško pretpostaviti da su svi oni koji su donedavno govorili i pisali *izvještaj*, *funkcionar* ili *stanovništvo*, svaki put kad bi upotrijebili neku od tih riječi, osjećali pritisak ili ograničenje, tako da bi njihovo odbacivanje sami od sebe doživjeli kao oslobođenje. Naivno je i gledanje da su njihove

nanovo uskrsnule dublete, poput riječi *izvješće* ili *čelnik* ili *pučanstvo* bile pohranjene u dubini svakoga od nas, te da je trebalo samo obrisati prašinu s njih i pustiti ih na predugo čekanu slobodu. Te su riječi bile sadržane u sveukupnom leksičkom tezaurusu jezika i na taj način potencijalno na raspolaganju jezičkom kolektivu, ali da bi iz stanja virtualne upotrebe prešle u konkretni jezični uzus, bilo je neophodno da ih netko konkretan "oživi". Nije teško uvidjeti da je i prethodan izbor i "oživljavanje" izvršila politika svojim diskursom, a pažljivije bi izučavanje u velikom broju slučajeva moglo otkriti i pojedinog političara-izvršioca tog procesa.

U kojoj su mjeri komunikacijski prostor i racionalni diskurs bili prisutni prije "demokratskih promjena"? Društvo je i tada bilo vrlo ideologizirano, pa je tako i jezik imao vrlo izraženu simboličku ravan. U čemu je razlika, osim u ideološkom predznaku?

Jezična politika, kao dio globalne politike, nesumnjivo je uvijek ujedno i nosilac određenih ideoloških naboja. U težnji za formiranjem prostora javnog saobraćanja kao vlastite domene, politika prethodnih razdoblja i nova politika u Hrvatskoj, zapravo se ne razlikuju. Među njima ipak postoji jedna bitna distinkcija. "Stara" politika smatrala je (pogrešno) samorazumljivim da je njezin iskaz prihvatljiv u principu za sve sudionike javne komunikacije, pa ga nije upućivala nikome posebno, tako da su njezini govornici govorili prije svega samima sebi. Nasuprot tome, nova politika jasno je usmjerila svoje jezično djelovanje prema određenim grupama u ovom prostoru, tako da su promjene u leksičkom registru "ciljane" i među nekim primaocima političkih poruka uvećavaju njihovu kolektivnu koheziju, a druge isključuju iz kolektiviteta.

Je li to rađeno s jasnim ciljem?

Da li je ovaj postupak nove politike bio spontan i stvoren iz neke vrste političke intuicije, ili je izveden s unaprijed promišljenom namjerom, teško je reći bez egzaktnog proučavanja: njegova radikalnost i efikasnost u transformaciji prostora javne komunikacije navodi nas na to da budemo skloniji ovom drugom odgovoru.

Kako je došlo do promjene u diskursu? Zbog kojih razloga on prestaje biti bar deklarativno racionalan i usmjeren na komunikacijsku uspješnost, i počinje nastupati kao iracionalan i ratnički?

Ti razlozi nisu u samom jeziku. Djelomično se nalaze u komunikacijskim kanalima, ali prvenstveno su u kontekstu unutar kojeg se komunicira. Ratnički iskaz, koji se pojavio, u samoj je svojoj genezi meni lično nejasan, mada je sasvim sigurno da je, otkad se pojavio, počeo sam sebe reproducirati stvarajući pritom ratnu stvarnost iz koje se, još više ojačan, vraćao. Prekid ratnog diskursa racionalnim iskazom u ovom trenutku, kad nas užasi stvarnosti još uvijek okružuju, vrlo je teško zamisliti. Stvarnost danas nadilazi mogućnost svog iskazivanja. Užas koji nas okružuje ne možemo jasno i racionalno iskazati jezikom. Zbog toga diskurs koji, poput ratne retorike, insistira na emocijama ima mnogo više izgleda na uspjeh od racionalnog diskursa koji bi pokušao objasniti ovakvu stvarnost.

Što se zbiva pri pokušaju komunikacije sudionika ovdašnjih, uvjetno rečeno "balkanskih" političkih diskursa s političarima iz zapadne tradicije, zasnovane na racionalističkim pretpostavkama?

Diskurs zapadne ili svjetske politike i diskurs naše politike pripadaju potpuno različitim jezicima, i vrlo je teško postići to da se oni međusobno uistinu razumiju. Modaliteti upotrebe jezika su različiti. Jedni inzistiraju na racionalnim iskazima i djelovanjima (ne uvijek i osobito uspjelim), a drugi inzistiraju na iracionalnom i emotivnom, na objedinjavanju i konsenzusu bez razmišljanja, na osnovi osjećaja. Ta je dva diskursa vrlo teško uskladiti, kao i pronaći prevodioca koji bi znao prenijeti bitne informacije iz jednog u drugi.

Racionalizam je stoljećima dominantno prisutan u Evropi, mada povremeno dolazi do provala iracionalizma. Mogu li se aktualni događaji u Velikoj Britaniji, Belgiji, Španjolskoj ili Francuskoj dovesti u vezu sa situacijom kod nas?

Usporedbe između situacije u kojoj se ljudi oružjem bore jedni protiv drugih i situacije u kojoj se ljudi međusobno svađaju iz naše se perspektive teško mogu povući. Možda se zavaravamo i u tome da je racionalni diskurs već stoljećima - ili još od Platona i Aristotela - dominantno prisutan. Možda je on samo veo kojim pokrivamo sve naše iracionalnosti, ne samo kod nas već u Evropi uopće, pa i u svijetu. Tim velom možda pokušavamo prikriti to da smo u osnovi iracionalni i da teško možemo na drugi način djelovati.

Time se dovodi u pitanje prosvjetiteljska epoha...

Ne bih želio zvučati kao radikalni pesimist, ali živjeti danas npr. u Sarajevu i vjerovati u racionalnost "evropskog duha" užasno je teško.

Sudjelovali ste u znanstvenom projektu koji je istraživao promjene u tipu ideologizacije u obrazovanju posredstvom srednjoškolskih udžbenika nakon prvih višestranačkih izbora. U kojoj su mjeri te promjene determinirane temeljnim vrijednostima nove vladajuće ideologije?

To je bio samo segment jednog većeg projekta, koji se zvao "Promjene u tipu ideološkog obrazovnog diskursa u postsocijalističkom društvu". Vodila ga je jedna grupa iz IDIS-a, uz podršku zaklade "Otvoreno društvo". Izučavanje se koncentriralo na period koji je sa stajališta konstituiranja novog ideološkog prostora bio još posve nov. Uspoređivali su se isti udžbenici u dva različita izdanja; jedno koje je izišlo prije promjena u Hrvatskoj, i drugo koje je izišlo nakon njih. Osnovni rezultat tog istraživanja je činjenica da je najveći trud lektora, redaktora a vjerojatno i samih autora u novim izdanjima udžbenika bio uložen u to da se dokine dio izrazito ideologiziranog verbalnog aparata prisutnog u udžbenicima. Pritom se može naslutiti konstituiranje novog ideološko-jezičnog instrumentarija, ali u to vrijeme on još nije bio sasvim jasno orijentiran. Njegova pozicija još nije bila jasna, pa se čini da se težilo tome da se razruši ono što postoji a ne da se u punoj mjeri izgradi nešto novo. Ipak, postoje i promjene leksičko-pravopisnog tipa koje teže tome da jasno diferenciraju normu hrvatskog književnog jezika u odnosu prije svega prema srpskom književnom jeziku. Količina ideoloških elemenata u izdanjima prije i nakon 1990. ostaje uglavnom jednaka, s tom razlikom što su ideološki elementi u ranijim izdanjima koherentniji a u kasnijem periodu još nisu stekli svoju punu koheziju. Koherentna je prije svega intencija da se standardni jezik profilira kao autonomna cjelina u odnosu prema srpskom književnom iskazu.

O kakvim je promjenama riječ na sadržajnom planu?

Ako promijenite *Evropa* u *Europa* ili *u pogledu* izmijenite s *glede*, te su promjene sasvim očite i pripadaju tendenciji da se napravi razlika u odnosu prema onome što je bilo prije. Za razliku od toga, ako rečenicu *takva sluganska politika nazvana je frankovštinom* zamijenite iskazom *takva politika nazvana je frankovštinom*, dakle izostavite jedan dio, onda je diskretno, ne sasvim vidljivo, izmijenjen ideološki rakurs. Ako *borbu proletarijata* sistematski mijenjate samo u *borbu*, izostavljajući *proletarijat*, a *buržoaziju* na svim mjestima zamjenjujete različitim drugim iskazima poput *građanstvo* itd, tada mijenjate ideološku poziciju s koje polazite u iskazivanju.

Veći dio promjena u udžbenicima (pa i *Evropa-Europa* ili *u pogledu-glede*) ide za tim da se hrvatski jezik diferencira u odnosu na srpski. Koliko su takve promjene lingvistički osnovane?

U osnovi Vašeg pitanja nalazi se ono što se postavlja kao pitanje već desetljećima: jesu li hrvatski i srpski jedan te isti jezik ili su to dva različita jezika? Lingvistika ne posjeduje čvrste i jedinstvene kriterije kojima bi bilo za koji jezik mogla reći da je zasebna jedinica u korpusu svjetskih jezika. Ona se u stvaranju popisa svjetskih jezika služi različitim kombinacijama kriterija, a djelomično preuzima jedinice i iz geopolitičke svjetske situacije. Ipak, postoje bar tri kriterija koji se smatraju čvršćima.

Genetski kriterij koji jezike razvrstava s obzirom na njihova međusobna srodstva, *tipološki* po kojem se jezici po svojoj strukturi, odnosima svojih jedinica i načinima na koji ulaze u te odnose svrstavaju u različite grupe, a treći je *vrijednosni kriterij* koji vodi računa o tome što jezična zajednica misli o svom jeziku, odnosno kako ga osjeća. Premda to u ovom trenutku zvuči blasfemično, izuzetno je teško dokazati, a po mom mišljenju i nemoguće, da su po genetskom i tipološkom kriteriju hrvatski i srpski dva različita jezika. U genetskom se smislu nalaze na istom mjestu rodoslovnog stabla slavenskih i indoevropskih jezika, a u tipološkom smislu među njima niti na jednom jezičnom nivou, od fonološkog do sintaktičkog, ne postoje dovoljno velike razlike da bi se oni smatrali različitim jezicima. Na vrijednosni kriterij je pak najlakše utjecati i kad jezična politika želi razdvojiti dva jezika ona najčešće odabire upravo to područje za svoje djelovanje. Naša jezična politika želi da se u svemu odvoji od bivših stanja i vremena i da, utječući na poimanje govornika, razdvoji hrvatski od srpskog jezika. U ovom trenutku teško je reći koliko će takva težnja za razdvajanjem imati stvarnog uspjeha. U lingvističkoj teoriji i u praksi jezične politike ovo se obično spominje kao problem autonomije pojedinih jezika. Poznata su dva osnovna tipa autonomije: jedan se naziva *Abstand-autonomijom*, a drugi *Ausbau-autonomijom*. *Abstand-autonomija* vlada između jezika koji su po svojoj tipološkoj i genetskoj pripadnosti dovoljno udaljeni da nema opasnosti da se pomiješaju (primjerice, kao izmedju hrvatskog i mađarskog). Za razliku od toga, *Ausbau-autonomija* se izgrađuje, i to je upravo sada slučaj kod nas. To je autonomija pomoću koje se hrvatski pokušava formirati kao zaseban jezik u popisu svjetskih jezika.

To je razlog da se postojeće promjene odvijaju prije svega u opoziciji prema srpskoj varijanti?

Naravno. Sve promjene koje se danas odvijaju, bilo pod kojim nazivnikom, teže za *Ausbau-autonomijom*. One žele hrvatski jezik udaljiti od onoga što mu je genetski i tipološki najbliže, dakle od srpskoga.

Ali danas se i među pripadnicima srpske manjine u Hrvatskoj, na primjer, nekim vodećim članovima društva "Prosvjeta", javlja ideja o postojanju autentičnog jezika Srba u Hrvatskoj?

To je logična posljedica onog što se dešava u hrvatskoj jezičnoj politici. Ako hrvatska jezična politika formira svoj prostor javne komunikacije prvenstveno u simboličkoj dimenziji, objedinjujući prije svega Hrvate pod

Politika koja teži za tim da u kratkom vremenu postigne rezultat za koji istovremeno tvrdi da je plod tisućgodišnjeg sna, bez obzira na to odvija li se ovdje ili u Beogradu, ili na nekom drugom mjestu ovih naših prostora, ne može postupati drugačije nego da se služi različitim tipovima sile.

zajedničkim simbolom hrvatskog jezika, nije neočekivano da oni koji nisu Hrvati imaju potrebu da i sami pronađu vlastiti simbolički prostor. Problem je i za hrvatsku i za srpsku stranu veći nego što se na prvi pogled čini: Srbi u Hrvatskoj, prvenstveno urbani ali također i oni koji žive u ruralnim sredinama gdje su kompaktnije naseljeni, donedavno ni u kom pogledu nisu govorili jezikom različitim od Hrvata. Po jeziku se nije moglo, a niti se danas još uvijek najčešće može, ustanoviti pripadnost nekom od ova dva naroda. Intencionalno isključeni iz simboličkog prostora posredstvom djelovanja jezične politike, Srbi u Hrvatskoj ostaju na praznom prostoru koji teoretski mogu po puniti na različite načine: da teže za tim da se integriraju u hrvatski simbolički prostor, da stvore svoj vlastiti simbolički prostor ili da se povežu s postojećim srpskim simboličkim prostorom. Solucija koju odaberu ponovo neće ovisiti o najefikasninim modalitetima jezične politike, nego o globalnoj politici uopće.

Slična je situacija u Bosni: ondje se ljudi bore da njihova djeca pohađaju škole u kojima se nastava odvija na hrvatskom odnosno "bosanskom" jeziku?

Situacija je vrlo slična. Jezici se ne razlikuju dovoljno, ili se ne razlikuju zapravo uopće, pa ih nastojimo razlikovati prije svega na taj način da njihove govornike etnički razlikujemo. Tek tada induciramo im i razlikovanje u jeziku. Srbi u Hrvatskoj, pa i veći dio Srba u Bosni i Hercegovini oduvijek su se služili ijekavicom, da bi danas počeli preuzimati ekavicu upravo radi priključenja drugom simboličkom prostoru.

Može li politika diferenciranja biti uspješna? Može li se njezinim posredstvom postići autonomnost jezika?

Moguće je, i takvih primjera u povijesti ima. Drugo je pitanje koliko je to moguće na našim prostorima. Prije tri godine rekao bih da je to sasvim nevjerojatno, a danas nakon *humanih preseljenja*, i kada je uvelike povećano postizanje etničke koherentnosti, a rat je uspio razoriti cijeli niz - činilo mi se vrlo čvrstih - komunikacijskih veza, danas je takva mogućnost vjerojatnija nego što je bila prije nekoliko godina.

Ali čini se da se takva diferencijacija ne može provesti bez jednog specifičnog vida nasilja. Tu nije riječ o fizičkom nasilju, kad se ljudi protjeruju iz stanova, proganjaju ili ubijaju. Riječ je o intelektualnom nasilju, o nametanju promjene strukture ponašanja, ili žargonski rečeno - o ispiranju mozga?

Politika koja teži za tim da u kratkom vremenu postigne rezultat za koji istovremeno tvrdi da je plod tisućgodišnjeg sna, bez obzira na to odvija li se ovdje ili u Beogradu, ili na nekom drugom mjestu ovih naših prostora, ne može postupati drugačije nego da se služi različitim tipovima sile. Nije onda čudo što se i u ovom području, osobito u javnom komuniciranju, doista javljaju izvjesni elementi nasilja.

Razgovarao uz pivo: Igor MARKOVIĆ
Fotografirao bez piva: Nino ŠOLIĆ

Domovino, pare su ti ime!

KUDA IDE HRVATSKA MLADOST?

Najčešći odgovor na nedostatak sredstava (ali i ne samo na to) jest bježanje od problema i pušenje "američkog sna". Sve je na tom Zapadu bolje i ljepše, nema komunjara koje te prijeće u razvoju, veliki laboratoriji i instituti širom otvaraju vrata mladim, neafirmiranim stručnjacima...

Želi li cvijet hrvatske mladeži otići ili ostati? Kako vide svoje šanse? Odgovore na ova pitanja danas nije teško zamisliti. Egzaktne odgovore ne treba zamišljati - dovoljno je pročitati intervju s dr **Čuligom**.

Ipak, krenuo sam hodnicima naših fakulteta u lov na snove i vizije budućih akademskih građana Hrvatske, da dobijem njihove autentične stavove.

Razmišljajući odakle početi, put me nanio u fakultetima bogat kraj oko njemačke ambasade, gdje sam najprije navratio na **Fakultet strojarstva i brodogradnje**, nekada iznimno cijenjenu ustanovu i izvan naših granica. Po hodnicima nema velike gužve, no to se može objasniti: brane se diplomski radovi.

Prvi potencijalni ispitanik na kojega mi je zapelo oko bio je mladić kraće kose i izrazito rumenih obraza. **Ive**, kako mu je ime, pristao je odgovoriti na nekoliko pitanja. "Hoćeš li ovdje moći zadovoljiti svoje primarne interese kad diplomiraš?" Pogledao me toliko tupim pogledom da sam se uplašio. Promrmljao je: "Ne razumijem. Kakve interese?" "Vjeruješ li da ćeš kao inženjer strojarstva moći normalno živjeti?", pokušao sam pojasniti. "Aaaa..., pa tako reci. Ma ja ću ti ionako radit za strica, on ima klesarsku radionu na Braču, a ja ću voditi poslove tu u Zagrebu." "Zašto onda studiraš?" "Pa kako misliš zašto, pa ono, mislim - kako ne bi studirao..." Njegova početna zbunjenost se ojačala. "Ako već znaš što ćeš raditi, i to nije u struci za koju se spremaš na fakultetu, zašto uopće studiraš?" "Pa moram, neću valjda biti bez diplome, a i, ono, mislim neugodno ti je kad te pitaju šta radiš. Zamisli da u društvu saznaju da ne studiram. Sramota". Tu je na mene bio red za zbunjivanje, iako sam takve odgovore čuo u velikom broju i kasnije, na brzinu sam se zahvalio, i krenuo ka izlazu, vrebajući kakav za studij motivirani egzemplar. Pred samim ulazom pogled mi pade na jednog studenta koji je - gle čuda! - čak i čitao nekakvu knjigu.

Njih nije briga za nas

Pristupih mu, iskazah namjere, i opet naiđoh na suradnju. "Ja sam ustvari htio upisati biologiju", priznao mi je **Goran**, "a kad nisam uspio ovo je bilo jedino što je ostalo. Nisam posebno sretan, ali znaš, bez diplome si kod nas nitko i ništa. No i s njom mislim da nitko ne može kod nas biti siguran niti u koliko-toliko pristojan život": "Razmišljaš li onda o odlasku?"

"Ponekad, ali to ti je kod mene još uvijek bi-ne bi. Teško je odlučiti se na takav korak, a i oni vani kao da jedva čekaju baš nas".

"Kako procjenjuješ nadljudske napore hrvatske vlasti da pruži mladima mogućnost za pristojan život?"

"Koje napore? A, provociraš, grdi ste vi novinari igrači. Glumite tu neke nevježe a zapravo ste... hm hm, znaš ti već. Ne, ne mislim da se bilo što radi da bi se mladima pružila kakva vizija sutrašnjice. Meni se čini da njih za to nije ni briga".

Preko ceste diže se nova zgrada još jedne "tvornice inženjera" - **Elektrotehnički fakultet**, gdje se žrtva sama nametnula. Bio je to moj prijatelj **Boris**, koji me odmah upoznao sa društvom, i poveo preko puta u, kako reče, "super birtiju". Sjeli smo, naručili pivo, a **Marijan** je širom otvorio srce. "Znaš ja ti na faks dolazim samo ponekad. Zapravo, otvorio sam firmu, pa mi ovo dođe više da imam socijalno dok poslovi ne krenu, a, znaš, odem neki put i u menzu. Ono, jeftinije je. U struci? Ne, mislim da neću ni završavati faks. Znaš, ja ti vidim budućnost ipak u poslu. Znaš ono, uvoz, izvoz, trgovina. Ako se znaš snaći sa carinom, lako je zaraditi. Ne znam, ne bavim se previše politikom. To su ti sve komunjare, samo su promijenili stranku. Neeee. Šta ću ja vani, kad mi je ovdje dobro. Među nama, ali nemoj to u novine, vani se da zaraditi, ali se krvavo radi. Bio je moj bratić deset godina u Njemačkoj, pa znam kako je. A kod nas, znaš, jedna veza tu, druga tamo i u poslu si".

Ima pametnijih stvari od politike

Sutradan sam se vratio u isti kraj e da bih porazgovarao i sa ljudima na obližnjem **Filozofskom** faksu. Očekivao sam da ću tu dobiti suvislije odgovore. Malo nostalgije me uhvatilo čim sam zakoračio u hodnik, i odlučio sam da budem blag. Prvo sam "priveo" mladu brinetu **Vesnu**, buduću, kako se to danas lijepo kaže, sociologinju.

"Pa ja mislim da je najvažnije prvo završiti fakultet. Nisam sasvim sigurna što ću raditi onda, ali nadam se da će to biti u struci. Voljela bih raditi istraživanja o starim ljudima, volim to raditi. Sumnjam da bih otišla van. Teško je odlučiti se na tako nešto, a kod mene ti je još i taj minus što se za društvene znanosti traži odlično poznavanje jezika, mnogo bolje nego kod tehničara i prirodnjaka. Iako, da mi netko ponudi kakvo mjesto, otišla bih, ali samo u struci. Slabo se kod nas brine o mladima, prije bih rekla da su stari ljudi došli na vlast, i sad rade sve što mogu da mlade spriječe da im se približe. Kao da je mladima do toga", vedro se nasmijala, "ima toliko pametnijih stvari koje se mogu raditi, a ne baviti se politikom". Osupnut zamamnim izgledom, a još više živijalnošću odgovora povedoh je na pivo, a kako u ugodnom društvu dan i noć brzo prolaze, reporterske zadatke sam morao odgoditi za sutradan.

Krenuo sam sutradan na obližnje učilište, **Fakultet političkih znanosti**, danas vjerojatno najpoznatiji po tome što na njemu studira zvijezda hrvatske političke estrade **Velimir**, prezime mu znate. Ubrzo sam zapodjenuo razgovor sa grupom studenata novinarstva, koji su se vraćali iz referade, ponešto snuždeni. **Fedora** mi je užurbano ispričala slijedeće: "Želim što prije završiti faks, zbog smrdljive diplome koja meni osobno ne znači puno, ali na žalost određene "kvalitete" koje ona nosi, u ovome društvu nešto znače. U struci radim već od prvog srednje, i sve što znam o novinarstvu naučila sam vlastitim radom i promatrajući starije kolege. Što se tiče fakulteta, već mi je nakon prve godine bilo jasno da je to šuplja priča. Od novinarstva niti N. Nakon što skrpim tu diplomu želim neko vrijeme otići van, naučiti neke jezike, i onda se vratiti tu, i pokušati biti dobra novinarka".

"Misliš li da hrvatska vlast i strukture koje odlučuju brinu dovoljno o mladim stručnjacima i o sudjelovanju mladih u procesu odlučivanja uopće?"

"Apsolutno ne, jer tu se opet moram vratiti na to školovanje, ja sam na primjer od jedanaestog mjeseca '92 totalno u filmu ratne reportaže, intervjua, i svega što se tiče ratnog novinarstva. Na faksu imam poteškoća zbog svega toga, jebu me s nekim glupim vježbama, a kad donesem ono što sam napisala i objavila, oni to niti vide niti čuju. Nitko od njih se uopće ne trudi afirmirati čovjeka i poticati ga da se na neki način usavršava, a tako je i u tom nekom odlučivanju u sferi društva i društvenih okvira. Kakvo jebeno društvo?!", počela se smijati.

"Ali uprkos svim tim negativnim iskustvima i nekom beznađu koje proviruje iz tvog razmišljanja ipak si čvrsto (?) odlučila ostati ovdje. Zašto?"

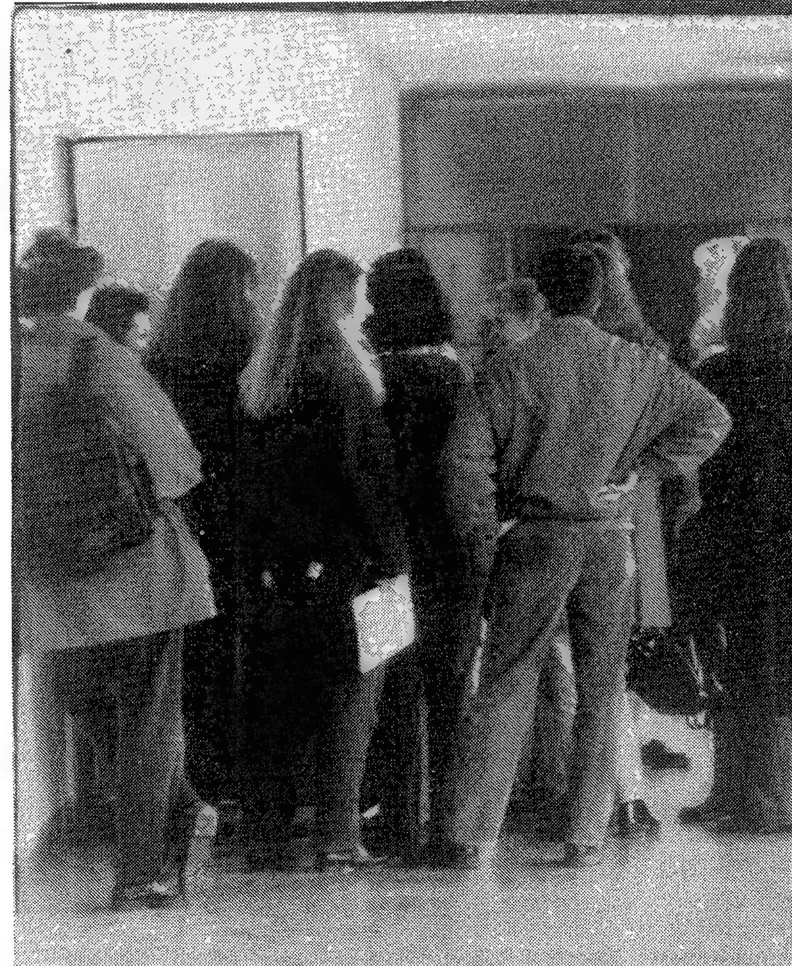
"Ja sam po karakteru borben duh. Dopala mi se knjiga *Zarobljeni um* **Česlava Miloša**. Onaj tko je čitao znat će zašto. Želim uništiti nihilizam i izmasakrirati ovaj sistem, pa makar to bilo za sto godina. Možda sam glupi idealist, ali mislim da se ljudska svijest postepeno budi, dolaze novi naraštaji i *dolaze zore novih osjeta*. Valjda ću negdje pronaći svoje mjesto i ostati kompletno Ja".

Posao, pare, stan

Slijedećeg, na žalost i posljednjeg, dana rada na ovoj reportaži posvetio sam se "najznanstvenijoj" studentskoj populaciji - onoj na **PMF**-u i srodnim studijima. Njihov poslovični entuzijazam i znanstvenički idealizam pokazao se i u razgovorima. Prva je bila "na meti" **Tina**, studentica biologije, čije stavove su u principu ponovili i kasniji sugovornici:

"Što mi je primarni interes? Posao u struci, pare, stan.... Nadam se da ću se uspjeti zaposliti u struci. Ako to ne bude moguće, razmišljam i o odlasku. Koliko ozbiljno? Pa, prilično. Svi mi govore da je to divno zanimanje, zanimanje budućnosti, ali zapravo pravih ideja za kasniji rad nema. Sve se svodi na: završi fakultet, pa, biće posla, biće svega. Ono što je najveći problem je da mladi zapravo nemaju stimulacije. Kad završe studij i počnu sa nekakvim radom, entuzijazam brzo splasne. Nema se para, projekti i istraživanja se razvlače, teško se dobivaju, još teže završavaju.

Postoji i jedna latentna spolna diskriminacija. Za rad na terenu, profesori radije uzimaju studente, zbog uvjeta rada. Ljudi često gledaju

"Ono što je najveći problem jest da mladi zapravo nemaju stimulacije. Kad završe studij i počnu sa nekakvim radom, entuzijazam brzo splasne"

stvari kroz materijalnu korist, i traže honorare, ali ima dosta i onih koji su gladni za takvom vrstom praktičnog rada". Potom sam otišao na **Agronomski** faks i ubrzo pronašao **Alena**, apsolventa i gorljivog zastupnika studentskog organiziranja, koji me odmah odveo u njihovu kantinu na pivo.

"Mislim da svoj primarni interes, a to je prije svega znanstvena karijera, ne mogu trenutno ostvariti u Hrvatskoj. U nekoj doglednoj budućnosti ... možda. Situacija je u Hrvatskoj takva da su znanstvene ustanove slabo opremljene, da nema novaca za istraživanja, a osim toga vlada i jedna nezdrava atmosfera posebno prema mlađim stručnjacima. I financijski je teško to izdržati, profesorske plaće su male, a eventualni honorari za projekte su unaprijed rezervirani.

"Ako je tako, sigurno razmišljaš o odlasku?"

"Ne. Ne bi vjerovao, ali ne razmišljam o odlasku. Zapravo, odlazak na znanstveno usavršavanje, eventualno postdiplomski, to da, ali svakako bih se vratio. Vjerujem da će se situacija promijeniti, da ćemo se uključiti u svjetske trendove, da će se ostvariti bolja znanstvena suradnja, a i da će vlast promijeniti odnos prema mlađim stručnjacima."

"Što će reći da je trenutan odnos vlasti prema mladima

neadekvatan, i da se o njima zapravo ne brine kako treba?"

"Briga, hm, to je diskutabilno. Više je nema no što ima. Ali problem leži na obje strane. Prilično tu ovisi i o studentima i njihovom odnosu prema studiju i volji i želji da se aktivnije angažiraju."

"Znači, misliš da se mlade uzima za ozbiljno?"

"Ne, definitivno ne. Ali polako se pomalja svijest da će se u budućnosti morati konzultirati i studenti glede nastavnih planova, jer se bez takvog pristupa teško mogu na kraju školovanja dobiti kvalitetni stručnjaci. Generalne brige o mladoj populaciji uglavnom nema, ali neke inicijative, barem kod nas na faksu, dovele su do pomaka u nastavnim planovima. Pojedini prijedlozi studenata su nakon diskusije prihavaćeni, i to je veliki korak naprijed, a jedan je i od dokaza za moju teoriju da se stvari, polako ali sigurno, mijenjaju na bolje".

Zvučao je toliko optimistički, da se čak i stari skeptik poput mene pomalo poljuljao u svojoj kaljuži cinizma. Trgnuli su me iz mog dogmatskog drijemeža.

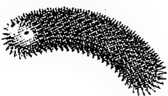
O ta troma mladež, o te uske duše

No završno mjesto reportaže, **Ekonomski fakultet**, doveo je stvari na svoje mjesto. Nakon razgovora sa dvadesetak, uglavnom studentica evo najsuvislijeg dijaloga s **Dubravkom, Natašom i Vesnom**. Nisam više siguran što je koja izgovorila jer su stalno jedna drugoj upadale u riječ, ali vjerujem da je smisao ipak ostao.

"Ha, ha, ha. Pa što bi drugo studirale. Moj stari je pet veza potego kad sam se upisivala. Lova ti je jedino što vrijedi u životu. Ma ja bi odmah otišla van, tamo je lova. Pa normalno, studiram da bi se mogla dobro zaposliti, nego zašto. Kakav znanstveni rad, o čemu ti pričaš? Ma, samo da je dobit posao u nekom predstavništvu, to su ti dnevnice, to ti je lova. Ma, kakva politika, to ti mene ne zanima. Nisam luda da se još i time bavim, kao da nemam dosta obaveza na faksu. Ne, ne poznam nikog tko ne studira. To su ti obični šljakeri."

Bez pretenzija na znanstvenu evaluaciju ove male anketice, pokazuje se točnim moje predviđerenje da se studiranje kod nas i dalje smatra više društvenom obavezom - oni koji ne studiraju, na neki način su izopćeni iz društva - a ne procesom stjecanja znanja u kojemu bi se trebale profilirati njihove sklonosti ka pojedinim granama znanosti i tehnike, da bi se, po završenom studiju, mogli opedijeliti, bilo za nešto rizičniju, znanstveno-istraživačku karijeru, bilo za miran i tih život običnog inženjera ili profesora. Žalosno je da se osim nekih izuzetaka, niti ne pomišlja da bi se na neke stvari koje u društvu ne funkcioniraju kako treba, moglo utjecati, ili to barem pokušati. Najčešći odgovor, ne samo na nedostatak sredstava, jest bježanje od problema i "pušenje američkog sna". Sve je na tom Zapadu bolje i ljepše, nema nikakvih komunjara koje te priječe u razvoju, veliki laboratoriji i instituti širom otvaraju vrata mladim, neafirmiranim stručnjacima... Zvuči li vam poznato?

Pa je li takva, troma i neinventivna, omladina koja bira liniju naizgled manjeg otpora i zaslužila da se s njom postupa bolje nego što to "strukture" čine?

DR BENJAMIN ČULIG, SOCIOLOG, O ZABRINJAVAJUĆEM TRENDU ODLASKA MLADIH STRUČNJAKA IZ HRVATSKE

Odlaze najpametniji!

Rezultati pokazuju da ispitanici skloniji odlasku spadaju u one s najvišim prosjekom ocjena - dobar dio čak preko 4,5. Ukoliko upravo takvi definitivno odu, situacija jest alarmantna. To znači da će u Hrvatskoj ostati prosječni i ispodprosječni, koji će obilježiti daljnji "napredak" znanosti, obrazovanja, ali i drugih struka.

fotografija: Miran KRČADINAC
razgovarao: Igor MARKOVIĆ

Profesor sociologije, **dr Benjamin Čulig,** docent je na Odsjeku za sociologiju, i šef katedre za metodologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Predsjednik je *Hrvatskog sociološkog društva*. Poznat je po velikom broju empirijskih socioloških istraživanja koja je proveo sa timom mladih stručnjaka i studenata. Jedno od posljednjih je ispitivanje o potencijalnom odlasku mladih stručnjaka, čiji rezultati doista tjeraju na razmišljanje.

✱Što je bio neposredni povod za Vaše istraživanje?

Povod je bila informacija koju smo dobili putem medija da je oko dvjesto mladih stručnjaka u posljednji 4-5 godina otišlo u inozemstvo i da će Hrvatska - ukoliko se taj trend nastavi - ubrzo osjetiti nedostatak znanstvenog i stručnog kadra. Nas je zanimalo slijedeće: ako je otišlo dvije stotine ljudi, postoje li indikacije da ih u dogledno vrijeme namjerava otići još. Prvenstveno nas je zanimalo ima li među onima koji najavljuju odlazak i onih koji su budući vrhunski stručnjaci. Naravno, to smo mogli procijeniti samo indirektno, prema prosjeku ocjena i brzini studiranja. Zanimalo nas je, dakle, tko sve najavljuje odlazak i koji su sve razlozi povezani s najavljenim odlaskom

✱Na kojem dijelu populacije ste vršili istraživanje?

Istraživanje smo vršili na reprezentativnom uzorku studenata Zagrebačkog sveučilišta. Ispitivani su studenti treće i četvrte godine studija te apsolventi, dakle potencijalni odlaznici.

✱Koliko je jaka želja za odlaskom?

Otprilike trećina najavljuje odlazak u definitivnijem smislu. Druga trećina najavljuje odlazak bude li im se ukazala prilika, ili pak nisu sigurni žele li otići. I na kraju je opet otprilike jedna trećina onih koji bi ili ostali sigurno, ili onih koji nemaju boljih mogućnosti. Statistički gledano, ova distribucija nije alarmantna, ali slika postaje zabrinjavajuća kada se s tim rezultatima povežu osatle ispitivane cjeline. Najavljeni odlaznici - dakle oni koji su želju iskazali ideju odlaska - su prvenstveno najbolji studenti, oni koji imaju visok prosjek ocjena. Mislim da dobar dio njih ima prosjek ocjena na studiju iznad 4,5. Takvi su pokazali najvišu sklonost odlasku. Ako se to doista i realizira, situacija će biti alarmantna. To znači da će ovdje ostati prosječni i ispodprosječni, koji će obilježiti daljnji "napredak" znanosti, obrazovanja i općenito svih struka. Slijedeće karakteristike potencijalnih odlaznika odnose se na aktualne i očekivane socio-ekonomske prilike. Ispitanici koji trenutačno imaju lošiji materijalni status, također su potencijalni odlaznici. Takvi između ostalih razloga posebno ističu da njihov kolega na Zapadu, u usporedbi s vlastitim očekivanjem njih samih ima mnogo veći utjecaj i ugled u društvu.

Posebno bih istaknuo da oni skloniji odlasku smatraju da u Hrvatskoj ne postoje nikakvi ozbiljniji uvjeti za daljni razvoj i usavršavanje mladih znanstvenika, da hrvatsko društvo ne ulaže dovoljno u znanost, te da budući znanstvenik nema ni osobne ni društvene perspektive u Hrvatskoj

✱Imaju li mladi jasnu sliku o tom pitanju?

Vrlo je nezahvalno i znanstveno nekorektno iskazanim stavovima pripisivati jednoznačnu pozadinu, no to ne znači da procjene naših ispitanika uopće nisu objektivne.

S tvrdnjom da hrvatska država ne radi ništa kako bi zadržala mlade stručnjake slaže se u većoj ili manjoj mjeri preko osamdeset posto ispitanika, oko osamdesetsedam posto. Indikativno je da oko 75 posto ispitanika smatra da u Hrvatskoj nema nikakve perspektive za mladog stručnjaka - da je on, drugim riječima, prisiljen otići. Ispitanici unatoč tome, procijenjuju da je odlazak mladih stručnjaka nepovratan gubitak za Hrvatsku - to smatra oko 80 posto ispitanika. Prema tome nije riječ o nejasnom viđenju situacije i "egoističnim" razlozima odlaska. Riječ je o procjeni u kojoj se smatra da u Hrvatskoj nema daljnih uvjeta za znanstveni i intelektualni razvoj pojedinca, te kad bi i to bilo omogućeno sposoban pojedinac ne bi ovdje doživio afirmaciju i promociju kakvu može očekivati njegov kolega na Zapadu.

✱Koje su zemlje najčešća meta želje za odlaskom?

Najčešće se najavljuje odlazak u Njemačku, zatim na red dolaze Italija i Austrija, treće mjesto drže SAD i Kanada, a zatim Australija i Novi Zeland. Ovi podaci su donekle optimistični, ako se uzme u obzir da su preferabilne zemlje geografski bliže Hrvatskoj.

✱Iz kojih sredina je najizrazitija težnja za odlaskom?

Prvenstveno na velike i veće urbane sredine. Na prvom mjestu je tu Zagreb i njegova uža okolica, zatim slijede ostali veliki gradovi, pa tek iza toga manja mjesta i sela. Ovaj rezultat je razumljiv jer se "brain drain" upravo po tome razlikuje od klasičnih migracija. Nešto je drugačija situacija glede pojedinih regija. Zagrebačka regija i dalje prednjači, a na drugom mjestu su Slavonija i Baranja. Od ostalih regija još je jedino iz Dalmacije najavljen značajan odlazak.

✱Klasični *brain drain* vezuje se uglavnom za inženjere i stručnjake prirodnih znanosti. Da li ste i Vi dobili slične podatke?

Oni koji najavljuju odlazak ne pripadaju nekim ekskluzivnim strukama kao što su recimo tehničke ili prirodne znanosti već se to tiče svih struka. Iako se ovi rezultati ne podudaraju sa idejom brain draina, oni su, kako sam informiran, dobiveni gotovo u svim zemljama u tranziciji.

✱Što zapravo navode mladi kao razlog želje za odlaskom?

Nas direktno pitanje o razlozima odlaska oko 85 posto ispitanih najavljuje odlazak zbog osobne ekonomsko-socijalne situacije. Na drugom su mjestu, gotovo podjednako zastupljeni, potreba za znanstvenim i stručnim usavršavanjem, te potreba za obrazovanjem općenito što navodi oko 50 posto njih. Zatim slijede strogo osobni razlozi (28 posto), a tek na kraju politički razlozi koje navodi samo četvrtina potencijalnih odlaznika.

Komentar ovih rezultata povezao bih s mišljenjem o hrvatskom društvu. Naime, ispitanici probleme u Hrvatskoj pripisuju neadekvatnoim i lošem vođenju politike u društvu, što jest političko razmišljanje i ukazuje na elemente političke pismenosti. Međutim ispitanici bavljenje politikom ne smatraju svojim poslom i ne najavljuju odlazak zbog toga što se smatraju politički zakinuti. U tom smislu oni su zapravo apolitični.

✱Spomenuli ste da je želja za odlaskom veća u boljih studenata. Kakve su implikacije za Hrvatsku?

Ako se ostvari makar i trećina najavljenih odlazaka posljedice će biti, po mojoj procjeni, reda veličine dvadeset godina. U znanosti i obrazovanju impostirat će se osrednjost, odnosno na mjesta koja bi po logici stvari trebaloi doći najsposobniji, zauzet će oni osrednji, koji će dalje, u skladu sa svojim mogućnostima, izvršiti daljnje derogiranje i devastaciju onoga što u pojedinim strukama još vrijedi. Takvi će dalje obrazovati još manje sposobne, koji će doalziti na njihova mjesta itd.

✱Planirate li ponoviti istraživanje, i možda ga proširiti?

Istraživanja ovakvog sadržaja i opsega trebalo bi permanentno provoditi. No to su samo htijenja. Napominjem da je ovo istraživanje rađeno volonterski i prvenstveno je plod znanstvene znatiželje. Osobno sam spreman ponoviti i upotpuniti ovakvo istraživanje, no problem je u pokrivanju materijalnih troškova. Sada bi bio potreban ozbiljan naručitelj, jer bi se istraživanje trebalo proširiti i na druge cenntre u Hrvatskoj

✱To je pitanje koje bi moralo zanimati više institucija, ako nikoga drugoga onda Ministarstvo obnove i razvoja. Da li je bilo kakvog inputa?

Ja osobno ni u prvom slučaju nisam tražio naručioca, pretpostavivši da ću biti tretiran kao i dio mojih kolega kojima su od strane relevantnih institucija odbijani projekti. Mislim da bi ovakve teme morale biti interesantne ne samo navedenom Ministarstvu, već i nizu drugih institucija, primjerice Ministarstvu za znanost. Iz nekih sam izvora dobio informacije da nadležne ustanove imaju relativno malo ozbiljnih podataka. Da li to znači da za takvo što nema sredstava ili institucije smatraju da im takvi podaci ne trebaju, to bi trebalo njih pitati.

Devastacija Nacionalnog parka Krka sišla je sa novinskih stupaca u realnost. Uprkos prosvjedima građana, lokalnih organa uprave, kao i protivno zaključcima Saborskog Odbora za prostorno planiranje i zaštitu okoliša, Vlada smatra da se radovi na tom megalomanskom i nepotrebnom projektu trebaju nastaviti. Slijedi nekoliko relevantnih mišljenja.

Akademik Milan Meštrov, stručnjak za biologiju vode, Prirodoslovno matematički fakultet

Nema nikakve sumnje da područje zadarske i šibenske županije oskudijeva pitkom vodom i sada je pitanje kako uskladiti potrebe za kvalitetnom pitkom vodom i norme zaštite Nacionalnog parka Krka. Jer taj je nacionalni park, po vrijednostima slapišta, sedrenih barijera i endemičnih vrsta riba, jedinstven u svijetu. Međutim, to je jedan od naših najugroženijih nacionalnih parkova jer tamo postoje 52 izvora onečišćenja. Ipak, na osnovi istraživanja kvalitete vode čini se da je voda Krke, nakon obrade, pogodna za piće. Moje je mišljenje da treba ispitati različite lokalitete, jedna je ideja Vransko jezero u blizini Biograda. Zatim nekoliko lokaliteta unutar Nacionalnog parka Krka, jer nemaju svi lokaliteti jednako značenje za slapišta. Ne bi se smjelo dozvoliti da Skradinski buk strada u bilo kakvom obliku, da bude oštećen. Potrebno je napraviti studiju utjecaja na okoliš - sada se izrađuje program stručno-znanstvenih istraživanja na različitim lokacijama unutar Nacionalnog parka, kao i na Vranskom jezeru. To bi trebala biti komparativna studija i nakon njezina dovršenja trebalo bi donijeti odluku o lokalitetu koji je najmanje loš. Za sada ne treba prejudicirati, odluka se ne smije donijeti preko noći, jer ona će morati ispuniti dva zahtjeva - jedan koji se odnosi na opskrbu pitkom vodom, a drugi koji se tiče zaštite Nacionalnog parka.

Dr Mladen Juričić, geolog, Prirodoslovno matematički fakultet

Ako smo neko područje proglasili nacionalnim parkom, onda ga treba štititi i minimalizirati dosadašnje, a ne raditi nove zahvate. Jer, ako su zakoni doneseni pa ih se krši, nije ih trebalo niti donositi - uostalom to je pitanje pravne države.

Krške rijeke su karakteristične po velikim rasponima u količini vode. Zimi je protočnost Krke vrlo velika - oko 500 m³ vode u sekundi, dok je ljeti samo 4 m³. Tu je problem - u doba kada najmanja količina vode prelazi preko slapova za vodoopskrbu bi trebalo koristiti najviše vode i to bi vjerojatno dovelo do sušenja sedrenih barijera. Taj vodozahvat je, naravno, važan, jer je pitka voda jedna od temeljnih ljudskih potreba. Postoji mogućnost da se voda zahvaća nakon slapova. No to je energetski lošije rješenje, jer se voda mora pumpati da bi se prebacila - morate upotrijebiti energiju ekvivalentnu onoj potencijalnoj energiji koju je voda imala na visini od 46 metara. Smatram da bi bilo najlogičnije nastojati na tome da se postojeći vodovod koji zahvata vodu iz Zrmanje ponovo stavi u funkciju. Inače, smatram da je dobro imati alternativu, upravo za ovakve situacije. Trebalo bi izgraditi jedan vodovodni sustav koji bi omogućavao pumpanje vode iz područja gdje vode ima u mjesta u kojima je nedostaje - od Rijeke do Dubrovnika.

Nije na odmet ponovo prenijeti Zaključke Saborskog odbora za prostorno planiranje i zaštitu okoliša o gradnji vodocrpilišta, jer mu je u našim medijima dano mnogo manje pozornosti nego, na primjer, izjavama "druge strane".

Odbor za prostorno uređenje i zaštitu okoliša Zastupničkog doma Sabora na 16. tematskoj sjednici održanoj 13. prosinca 1994, razmotrio je problematiku gradnje vodocrpilišta na području Nacionalnog parka Krka. Na temelju članka 60 Poslovnika zastupničkog doma na sjednicu su, osim članova Odbora, pozvani i zastupnici Zastupničkog i Županijskog doma Sabora Republike Hrvatske iz Županije šibenske, predstavnici tijela lokalne samouprave i uprave tih županija, članovi radnih grupa za prostorno uređenje i zaštitu prirodne baštine ovog odbor, te predstavnici ekoloških nevladinih udruga.

Nakon rasprave i zauzimanja stajališta Odbor je u nastavku 16 sjednice 21 prosinca donio slijedeće zaključke

1. Mikrolokacija gradnje vodocrpilišta unutar zone temeljnog fenomena Nacionalnog parka Krka na lijevoj obali rijeke Krke između rta Jeljnjak i uvale Peralište, koju je predložila Vlada republike Hrvatske ne može se smatrati definitivno utvrđenom lokacijom za razvojni projekt vodoopskrbe Županije šibenske i Županije zadarsko-kninske.

2. Strateško razvojno rješenje opskrbe pitkom vodom Šibenika, Zadra i otoka bezuvjetno ostaje što skorije oslobađanje izvorišta Zrmanje.

3. U iznalaženju interventnih rješenja opskrbe ovih područja nedostatnom pitkom vodom potrebno je da nadležna tijela u suradnji sa stručnim i znanstvenim institucijama usporedo rade na stručnoj pripremi ispitivanja svih mogućih lokacija i načina rješenja vodozahvata, od Vranskog jezera, bušenja bunara u području Zadra do korištenja vode rijeke Krke u podnožju Skradinskog buka.

4. U definiranju mogućih projekata vodozahvata, prije početka njihove realizacije, zahtijeva se poštivanje zakonom propisane procedure o izradi i verifikaciji prethodno potrebne dokumentacije a posebno o dosljednoj i kvalitetnoj provedbi postupka izrade studije utjecaja na okoliš i provedbe propisane javne rasprave.

5. Do okončanja postupka pripreme i utvrđivanja propisane dokumentacije i konačnog utvrđivanja mikrolokacioje vodozahvata nije dopušteno izvođenje građevinskih niti pripremnih radova na području Nacionalnog parka Krka

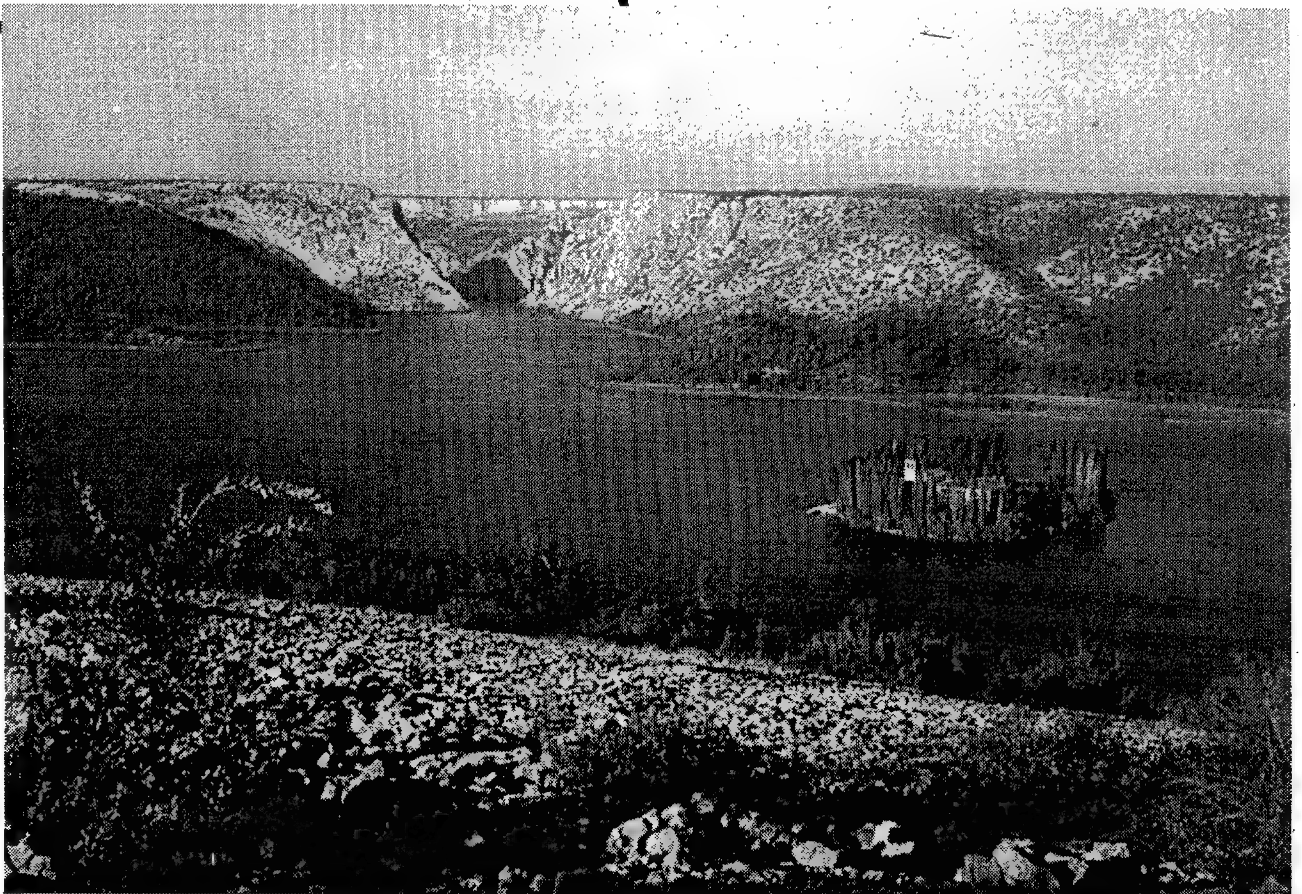
6. Ukoliko su radovi na gradnji cjevovoda u funkciji povezivanja šibenskog i zadarskog vodovoda započeli bez potrebne dokumentacije traži se privremeno obustavljanje radova do pribavljanja zakonom propisane dokumentacije.

7. Ako se započetim radovima prejudicira odluka o gradnji vodozahvata u Nacionalnom parku Krka traži se od nadležnih tijela da obustave radove.

8. Izvješće Odbora uputit će se Vladi Republike Hrvatske, Ministarstvu Razvitka i obnove, Ministarstvu prostornog uređenja, graditeljstva i o stanovanja, Državnoj upravi za vode, Državnoj upravi za zaštitu okoliša i Državnoj upravi za zašptitu kulturne i prirodne baštine.

9. Izvješće odbora podnijet će se i predsjeniku Sabora republike Hrvatske s prijedlogom da ga dostavi svi zastupnicima sabora radi upoznavanja

Predsjednik odbora
Dr Goran Granić

Visovačko jezero, koje bi trebalo poslužiti kao izvor vode za Radićev projekt nalazi se, naravno, unutar granica Nacionalnog parka, uprkos nekim napisima u tisku

Inženjer Boris Švel, naš vjerojatno najbolji stručnjak za pitanja desalinizacije, nije želio posebno komentirati zbivanja poučen negativnim iskustvima koje je imao dajući intervju jednom našem dnevniku, ali je zato dozvolio da prenesemo zaključak iz jednog od njegovih mnogobrojnih radova o projektu vodoopskrbe Srednje Dalmacije iz Vranskog jezera.

"Vransko jezero ima definiranu vrijednost u sklopu opskrbljivanja vodom područja sjeverne Dalmacije između Krke i Zrmanje. U općoj bilanci raspoloživih voda vodoopskrbu i navodnjavanje, posebnu vrijednost ima u aktualnoj situaciji kritičnog deficita pitke vode u Zadru i Biogradu, ali ima i svoje važno mjesto u buućim normaliziranim prilikama. Predstavlja najveću i najsigurniju akomulaciju vode u tom području. Za uporabu vode Vranskog jezera predviđeno je za sada na razini idejnih rješenja prirodno odslanjivanje jezerske vode, koja u normalnim hidrološkim godinama ima od 200 do 600 mg/l klorida pa je upotrebljiva za piće i za navodnjavanje.

Prirodno odslanjivanje moguće je postignuti podizanjem vodostaja, izgradnjom brane u jugoistočnom - najužem dijelu jezera ili izgradnjom brane na *Prosiki* - kanalu između jezera i mora.

Kakve bi bile potrebne dodatne mjere otješnjenja pukotina u vapnernačkim stijenama između jezera i mora, pokazali bi rezultati odslanjivanja vode nakon izgradnje brane.

Najveći dotoci vode očekuju se u razdoblju listopad-ožujak, kada bi se mogao doseći volumen jezera od 40 milijuna m³ vode uz nadvišenja vodostaja i intezviranje prirodne desalinizacije. ...

U postojećim aktualnim uvjetima kritičnog stanja vodoopskrbe Zadra i Biograda na moru, dovod vode iz Vranskog jezera do ovih dvaju gradova može se realizirati u relativno kratkom roku, uz konkurentne investicije drugih projekata. Koliko je konkurentan projekt u smislu dobave vode po 1 m³ može pokazati samo tehničkoekonomska analiza koju treba načiniti za projekte dovoda vode iz Vranskog jezera.

Prema preliminarnoj financijskoj analizi cijena 1 m³ vode dovedene u Zadar i Biograd iznosi:

Varijanta dovoda vode iz Vranskog jezera

- *bez desalinizacije* — *0,42 DEM/m³*
- *sa desalinizacijom* — *2,27 DEM/m³*

Varijanta dovoda vode s Krke — *3,02 DEM/m³*

Unatoč povoljnijoj cijeni dovoda vode iz Vranskog jezera, treba napomenuti da je voda s Krke kvalitetnija. No pitanje mogućih rokova realizacije je otvoreno. ...

Vransko jezero jedno je od najvažnijih izvorišta regije pa napore oko uključivanja tog izvorišta u vodoopskrbu i navodnjavanje treba smatrrati korisnim, bez obzira kada će se uključiti u sustav.

Do samog zaključenja broja nije stigao više puta obećani komentar iz vodoprivrede pa umjesto njega prenosimo dio teksta **Davora Cukrova** sa Simpozija:NP Krka stanje istraženosti i problemi zaštite ekosistema, održanog u Šibeniku 1989 Planirani hidroenergetski objekti u slivnom području

Studija Višenamjensko uređenje i korištenje voda u slivu Krke, koju je za potrebe VRO za vodno područje dalmatinskih slivova, Split i Elektroprivreda Dalmacije,Split izradio Elektroprojekt iz Zagreba lipnja mjeseca 1987 godine trebala je poslužiti kao podloga za donošenje vodoprivredne osnove sliva. Ovom studijom planirani hidroenergetski objekti na rijeci Krki iz više zloga nisu u skladu sa važećim propisima:

rijeka Krka je u cijeloj svojoj dužini, dakle od izvora do ušća stavljena pod određeni stupanj zaštite. Od gornje granice Nacionalnog parka pa do izvora rijeka Krka je obuhvaćena kategorijom zaštite - značajni krajolik. Prema Zakonu o zaštiti prirode (starom, op.ur.) stoji "U prirodnim predjelima obuhvaćenim kategorijom zaštite "značajni krajolik" mogu se vršiti samo one radnje koje ne narušavaju izgled i ljepotu takvog predjela". Pitam se kako je moguće graditi akomulacije i hidroelektrane, a da se ne naruši izgled i ljepota određenog predjela;

kako je bilo moguće izraditi HE Krčić na izvoru Krke, namijeniti ove izvorske vode za proizvodnju električne energije u Dalmaciji koja oskudijeva pitkom vodom prije usvajanja vodoprivredne osnove.

Prije spomenutom studijom planira se izgradnja nekoliko brana, tj. akomulacija, uglavnom za proizvodnju električne energije: Krčić gornji, Manojlovac II, Čikola I i II. Kako je prethodno napomenuto Krka se u cijeloj svojoj dužini nalazi pod određenim stupnjevima zaštite koje ne dozvoljavaju ovakve intrvencije i djelatnosti u prostoru. Kad gornji tok Krke sa izvorišnom zonom i ne bi bio pod zaštitom, ne bismo smjeli dozvoliti ovakve djelatnosti u uzvodnim djelovima rijeka koje protiču kroz nacionalni park iz sasvim prostih razloga:

- izgradnja brana tj. akomilacija nestaje kontinuitet rijeke (organizmi koji žive u vodi ne mogu se seliti)
- u akomulacijama uvjeti staništa su potpuno promijenjeni: brzina protoka s smanjuje, temperatura vode se povisuje, sastav dba se mijenja, ponuda kisikom opada, kao i intenzitet i kvalitet svjetla.
- u akomulacijama raspadaju se prvobitne i nastaju nove biljne i životinjske zajednice prilagođene novim životnim uvjetima.

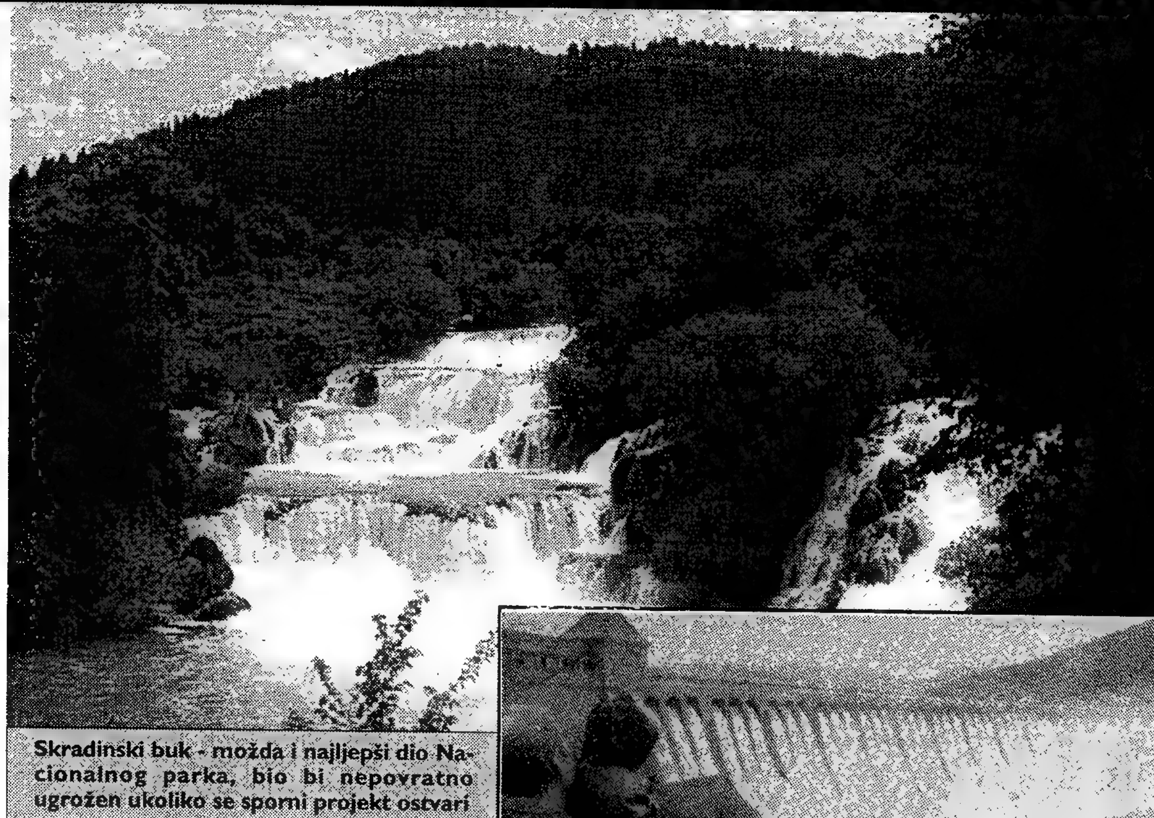
Zoran Oštrić, Zelena akcija

Zelena akcija je zadovoljna stavom saborskog Odbora za zaštitu okoliša iako je on evidentno politički uravnotežen i ne onoliko odlučan kao što bi trebao biti. Međutim, prema napisima u tisku, nakon izvještaja Jure Radića, Vlada je odlučila zanemariti prigovore i nastaviti sa izvršavanjem očito potpuno promašenog projekta. Vrijedi ponovo upozoriti da su u ovom slučaju evidentno prekršeni Zakon o zaštiti prirode i Zakon o zaštiti okoliša, jer je započeta gradnja bez propisane studije utjecaja na okoliš, kao i bez saglasnosti nadležnih organa.

JEBEŠ TAKAV RAZVOJ

piše: Igor MARKOVIĆ

Umjesto "razvoja po mjeri čovjeka" primjer nacionalnog parka Krka pokazuje tendenciju ka drugoj vrsti razvoja: razvoj po mjeri dubine džepova zaslužnih članova stranke na vlasti.

Skradinski buk - možda i najljepši dio Nacionalnog parka, bio bi nepovratno ugrožen ukoliko se sporni projekt ostvari

Hoće li za našu djecu slapovi Krke ovako izgledati?

Nekoliko mjeseci nakon velikog medijskog buma koji je izazvala odluka Vlade da se **Juri Radiću** dozvoli gradnja vodozhvata unutar područja Nacionalnog parka Krka, strasti su se smirile, i pesimisti bi rekli - sve je došlo na svoje mjesto. Naime, *vox populi* se utišao, a nedavno je objelodanjena i odluka Vlade da se *"radovi moraju hitno nastaviti"*. Hrvatska znanstvena i stručna javnost i dalje pokušava, unutar uskog stručnog kruga, dokazati da će radovi nanijeti veliku štetu području nacionalnog parka, a posebice Skradinskom buku. Unatoč toga niti se raspisuje javna rasprava o predloženom projektu, niti projektant pokazuje interes da bi zaustavio radove i napravio zakonom propisanu dokumentaciju. Uostalom, zašto bi je i radio, kad ne mora.

Medijsko pranje mozga

Nakon nekoliko tjedana hinjene zainteresiranosti mediji su prestali pisati o tom nečuvenom slučaju, a i dok su o njemu pisali to je bilo, u najmanju ruku tendenciozno. Dovoljan je i letimičan pregled naslova u našim dnevnim listovima pa da se uoči zanimljiva tendencija da se u naslovima ističu upravo riječi **Jure Radića**! Primjerice: *"Nacionalni park neće stradati, naprotiv"*, *"Više vode do početka ljeta"*, *"Jure Radić: Sve je zakonito"*...

Paralelno s tim procesom glorificiranja ideja nepogrešive Vlade i neprikosnovenog Ministra, tekao je i jedan podjenako zanimljiv proces. Gotovo istodobno s početkom dizanja glasa lokalne uprave - Skupština županije šibenske je gotovo jednoglasno odbila prijedlog Vlade o lokaciji gradnje - kakvog takvog artikuliranja interesa lokalnog stanovništva i prigovora znanstvenika, mediji su neupućenoj javnosti, umjesto dijaloga koji bi, objektivno prenesen, pokazao svu bijedu i laži Ministra obnove i razvitka po pitanju spornog projekta, ponudili dežurnog krivca za sve naše neuspjehe - **UNPROFOR**. U samo mjesec dana mediji su bombastično "otkrili" čak četiri incidenta sa negativnim posljedicama po okoliš na području Hrvatske, a jedan od njih baš u samom Nacionalnom parku Krka. Koliko god da sam tražio po dokumentaciji, nisam uspio naći niti jedan iole suvisliji tekst o UNPROFOR-ovom zagađivanju okoliša u protekle dvije godine, a odjednom su ih bile pune novine. Takvo "preusmjeravanje" javnosti nije ništa novo za naše medije uvijek spremne pripomoći ukoliko neka ideja od velike osobne koristi za nekog iz vladajuće strukture, a inače sumnjive vrijednosti privuče preveliku pozornost javnosti.

Samo da bude fer

Dnevni tisak je i inače lavovski odradio "povjerene mu zadatke", pa se tako u njemu moglo čitati mnoštvo vješto prilagođenih činjenica i poluistina. Primjerice da će se iz Krke uzimati samo dvjesto litara vode u sekundi, a što je količina jednaka onoj koju sada koristi hidroelektrana na Skradinskom buku, koja će se zatvoriti, te, po Juri, štete nema. Ali se, naravno, nije moglo čitati da planovi predviđaju povećanje te količine na više tisuća litara u slijedećih nekoliko godina. Dalje se moglo čitati da je odluka saborskog odbora preuranjena (sic!), iako su radovi počeli, i da "ni jedan čin nije u suprotnosti s hrvatskim zakonima (**J.R.**)". Ali se vrlo rijetko moglo naići na zaključke Saborskog odbora, ili pak na citiranje Zakona, koji su više nego jasni a koji su bezočno ignorirani.

Ukoliko još niste posjetili Skradinski buk, učinite to još ove godine. Ministar obnove i razvitka se sprema pobrinuti se o njemu

Zakon je jasan, i bez *Studije o utjecaju na okoliš* niti jedan projekt ne smije biti započet, a pogotovo ne unutar Zakonom zaštićenog područja. Šteta koja će biti nanesena nemjerljiva je, a možda ju najbolje sumira jedan od zaključaka sa Simpozija **"NP Krka - stanje istraženosti i problemi zaštite ekosistema"** održanog ne tako davne 1990, a koji je okupio više desetina najboljih hrvatskih stručnjaka. Tamo stoji: *"Sa funkcijama nacionalnog parka inkopatibilni su opsežniji vodozahvatni radovi i korištenje voda, pogotovo u središnjem dijelu parka, i to s gledišta narušavanja krajolika, sedrenih barijera, mijenjanja hidrološkog režima i provedbe strogih mjera zaštite užeg i šireg zaštitnog područja vodozahvata. Preporuča se da se razmotre alternativna rješenja jer je doista problem snabdijevanja vodom stanovništva od presudnog značaja za čitav kraj. Ali isto tako je od presudnog značaja i problem očuvanja i zaštite te adekvatnog korištenja nacionalnog parka prema određenoj namjeni takvog oblika zaštite prostora"*. Kako je ideja za Jurin projekt prilično stara (ima gotovo deset godina od kako se prvi put čulo za nju) i poznat znanstvenoj i stručnoj javnosti, naši su znanstvenici već tada ostavili jasnu poruku možda anticipirajući razvoj događaja, tko zna?

Tko bi to mogao zamijeniti

Nema nikakve sumnje da su predviđeni radovi opsežni, kao što je bjelodano i da će nepovratno uništiti taj osjetljivi ekosustav. Preporuka tog skupa također se ne provodi. Iako postoje barem dva alternativna rješenja, niti jedno od njih se ne uzima kao ozbiljan takmac Juri. **INA-konzalting** je predložila već prokušani projekt gradnje bunara, koji bi osim ostavljanja Nacionalnog parka na miru, bio i znatno jeftinije, a prema nekim nalazima i sigurnije rješenje za opskrbu Zadra vodom. Javne rasprave, ili ne daj bože komparacije projekata, zna se, nije bilo. Valjda Ministar obnove zna kako obnoviti Hrvatsku. Druga alternativa, projekt desalinizacije voda Vranskog jezara, o kome također postoji obimna dokumentacija, a koji bi i opet bio jeftiniji od Jurine megalomanije, također nije dobio prostor u medijima. Vjerojatno jer iza njega ne stoji Veliki Ministar.

Oba alternativna rješenja zadovoljavaju kriterije zaštite okoliša, a prema sadašnjim podacima eventualnih negativnih nuspojava neće biti, ili bar ne u mjeri u kojoj ih nudi Jurin projekt. Ali, oni se očito ne uklapaju u program obnove i razvoja, kako ga vidi dvorska kamarila, i to je ono najopasnije u ovom slučaju. Ukoliko je zaista predviđen "razvoj po svaku cijenu", po uzoru na evropske trendove razvoja kraja prošlog i početka ovog stoljeća, onda nam se crno piše. A ukoliko će biti pravilo da se odluke o dodjeljivanju suglasnosti pojedinim projektima donose na osnovu osobnih koristi pojedinih poslušnika, budućnosti niti nemamo.

Kakav razvoj?

Svjetski trendovi razvoja idu u smjeru famozne riječi **održivost**, a Hrvatska ima sve pretpostavke upravo za takav razvoj. Za razliku od zemalja Zapadne Evrope, koje su svoje sirovine gotovo potrošile istovremeno do krajnosti uništavajući prirodna bogatstva i krajolike, ili od zemalja Istočne Evrope, koje su fazu "razvoja po svaku cijenu" prošle u prethodnih pedesetak godina, Hrvatska još uvijek ima što ponuditi alternativnom razvoju, i stvarnom poboljšanju kvalitete života. Ali to se ni u kojem slučaju ne može postići uništavanjem prirodnih ljepota, kojih imamo u izobilju, a o kojima, na žalost, više brinu u inozemstvu nego kod nas; niti pak tvrdo pravocrtnim razmišljanjem kakvo je u glavi našeg Ministra razvoja. Vraćam se opet na zaključke simpozija: *"Smatramo da razvoj područja općinea Šibenik, Knin, i Drniš treba usmjeriti prema podizanju standarda i prihoda stanovništva koristeći prednosti, tj. vrijednosti koje ima Nacionalni park Krka sa svim svojim prirodnim i kulturno-povijesnim karakteristikama. U to smjeru treba razmišljati prilikom planiranja razvoja cvijelog područja"*. Ali to je samo mišljenje stručnjaka, desetak doktora znanosti i nekoliko akademika, valjda naš Ministar, uz sveprisutni blagoslov Velikog Brata, ipak zna malo bolje.

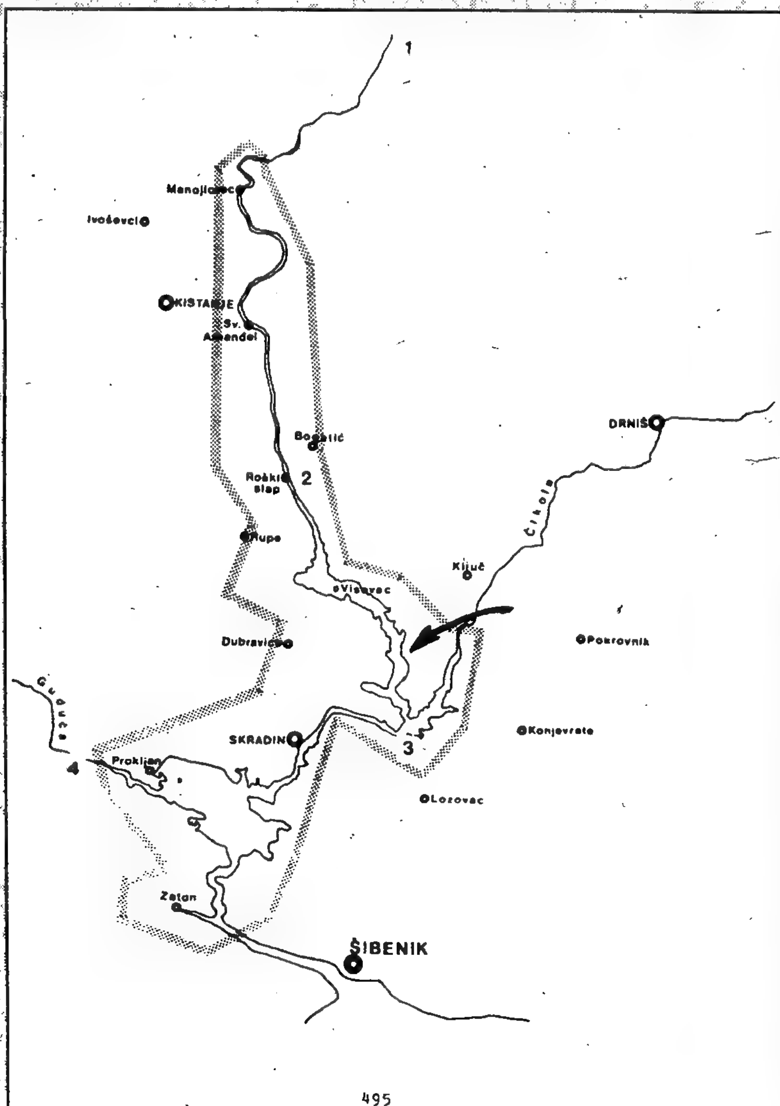
Tko pisne, mrtav je!

Mišljenje javnosti, koje se sve to najviše i tiče nije nikada traženo, a pokušaji udruga građana da iskažu svoje nezadovoljstvo bili su ugušeni u samom začetku. Istina, Klub Šibenčana je u Zagrebu organizirao okrugli stol na koji su pozvani stručnjaci različitih profila i dužnosnici iz različitih tijela državne uprave, ali tome nije pridan neki veći značaj niti u medijima, a po svemu sudeći niti u glavi Ministra obnove. Pokušaji samoorganiziranja građana u Šibeniku, inicirani prije svega od dugogodišnjih aktivista *Zelene akcije Šibenik*, koje se možda sjećate sa Zajedničke liste s izbora 1991, grubo su spriječeni. Naime pojedincima te nevladine organizacije koji su željeli organizirati širu protestnu akciju, i doći u Zagreb te predočiti alarmantne informacije s terena, po prokušanom receptu, telefonski je javljeno da ukoliko i dalje budu gurali nos gdje mu nije mjesto: "dignut će im kuću u zrak", "ubit će ih"... Razumljivo je da u takvim uvjetima nije došlo do većih akcija u samom Šibeniku, čime je umanjena i vrijednost odluke županijske skupštine.

Biser za kraj

Za sam kraj sam ostavio još jedan biser koji dobro oslikava ličnost i potpuno pomanjakanje ikakva morala u našeg Ministra. On je, naime, sredinom prosinca uputio prosvjed **Yasushiju Akashiju** zbog navodnog započinjanja gradnje ceste kroz područje rezervata Kopački rit, a u kojemu između ostalog kaže: *"Gradnja ceste kroz zoorezervat Kopačevski rit je samovoljni čin suprotan zakonima Republike Hrvatske i međunarodnim propisima"*. Čin jednako suprotan propisima i Zakonima, koliko je to i gradnja vodocrpilišta na Krki, no to je, ipak, nešto drugo. *"Gradnjom cesta, nasipa, prokopavanjem kanala i drugim hidrotehničkim zahvatima nepovoljno se utječe na taj ekosustav i njegov živi svijet"*. A istovremeno ima obraza izjaviti da radovi u Nacionalnom parku neće naškoditi ekološki možda i osjetljivijem području. Ali, može li nas išta začuditi od čovjeka koji je samo nekoliko dana nakon rušenja Starog mosta, u kultnoj emisiji **Slikom na sliku**, uspio izjaviti da se "već više mjeseci radi na planovima rekonstrukcije Starog mosta".

Uprkos svemu rečenome, i ogromnoj količini papira koji je upotrijebljen da bi se opisale vrijednosti i metode zaštite Nacionalnog parka Krka, pripremni radovi se i dalje nastavljaju, kao da se ništa nije dogodilo. Tako nam samo ostaje da još jedanput budemo nijemi svjedoci uništavanja naše prirodne baštine, jer sam uvjeren, a spreman sam uložiti godišnju plaću u to, da će projekt biti doveden do kraja, bez ikakvih obzira prema bilo kakvim činjenicama koje bi ukazale na potpunu devastaciju, primjerice, Skradinskog buka. Zato, ukoliko još niste posjetili taj biser hrvatske prirode, pokušajte učiniti to još ove godine. Ministar obnove i razvitka preuzeo je brigu o razvitku tog kraja, i lako bi se moglo dogoditi da to uskoro više nećete moći.

Karta Nacionalnog parka na kojoj se vidi predložena mikrolokacija vodocrpilišta

Agentur BILWET (= bevordering van de illegale wetenschap), sa sjedištem u Amsterdamu, potiče prakticiranje ilegalnih znanosti, preko nastupa, knjiga, uzajamnih kontakata, radijskih programa, pisama, putovanja, manifesta, šetnji telefonskih razgovora, i prijevoda. Iz njemačkog prijevoda njihove knjige Der DatenDandy ARKzin (= afirmacija raznolikosti kulture, znanosti i njuejdža) prenosi:

Nema medija bez droga nema droga bez medija

"Once you've got the message, hang up the phone."

1. Crne kutije

Droge su ključ u dvorcu sadašnjosti. Droge obećavaju da život mogu tako intenzivirati i koncentrirati da čovjek može izravno iskusiti događaje u vlastitom tijelu ili vlastitoj okolini. Nešto se doživljava, ovdje i sada. Povremenim korisnicima nude smirenost u činjenici da su ti dubokosežni događaji samo turističke naravi. Kad opijenost prođe, prošla su samo sjećanja i mogućnosti. Dalje se ništa ne može promijeniti. Ovisnici ne mogu preboljeti povratak u svoju socijalnu okolinu. Korisnici heroina koji uzimaju ogromne doze nadaju se da će ih njihov prekrasni *High* tako čvrsto usidriti u sadašnjosti da po završetku djelovanja više neće ispasti iz nje. Droge su transportno sredstvo do mjesta na kojem se čovjek nalazi, one nevidljivo čine vidljivim: ono u što se po cijeli dan zuri.

Nema teorije droga kao što postoji teorija filma ili teorija novih medija. Teorija droga ne bavi se biokemijskim djelovanjem različitih sredstava, kao što se ni filmska teorija ne bavi tehničkim *inovima* i *outovima* kamera i projektora. Ne bavi se sporednim djelovanjima. Iscrpno istraživanje sastava i djelovanja prirodnog i sintetičkog *doupa* suvišno je u analizi hašiša ili LSD-a. Teorija droga ne istražuje kemijsku osnovu svijesti. Ona ne zapisuje priopćenja onostranog i ne izvještava o doživljaju droge. Teorija droga mora gledati na sredstva za omamljivanje kao na crne kutije. Unutrašnjost televizora također je *abrakadabra* gledateljima i filozofima kulture, ali to ne znači da se programi i njihovi učinci ne mogu komentirati i objašnjavati. Što omogućavaju droge, kakva iskustva, kakav uvid? Što žele droge?

2. Uživajuća bića proze najviše potencije

Osamdesetih godina devetnaestog stoljeća **H. H. Kane** pripaljuje vodenu lulu u jednoj zatvorenoj, orijentalno namještenoj kavani.. Traje neko vrijeme prije nego što hašiš pokaže svoje djelovanje, ali naš svjedok ubrzo primjećuje da vidi stvari kojih u kavani do tada nije bilo. Pojavljuju se zmajevi i počinju kružiti tako brzo da im se jezici stapaju u ogromnu vatrenu loptu, koja uz silan prasak odlijeće u nebo i nestaje iz vida. Na zvuk divljeg udaranja mora o obalu, koje odzvanja užasno monotono, odjednom bude potpuno tiho. Zvuk zamire u klokotanje malenog izvora što ga je u tom prostoru Kane već prije bio primijetio. Voda koja kaplje u čašu ispod njega postupno postaje toliko glasna kao zaglušujući duhački orkestar, ali od njega ubrzo preostaje samo još lovački rog. Koji vedro odzvanja krajolikom brežuljaka, dolina, močvara, pašnjaka i šuma.

Na vijencu brežuljaka pojavi se elegantno odjeven lovac, rog stegnut pod rukom, iznenada ga slijedi grupa jahača koji mahnito jure naprijed, a za njima navaljuje čopor pasa koji histerično laju. Kane, koji je lisica, bježi, ali kilometar za kilometrom osjeća kako mu se preko livada lovački psi sve više približavaju, sve dok iznemogao ne dosegne šumu. Već misli kako će morati umrijeti kad ga za ruku uhvati šumski miš i odvuče u svoju rupu. Njegovo tijelo se izdužuje da bi moglo proći podzemnim prolazima i postaje zmijsko tijelo spremno da prožđre miša za kojim se kreće. To mu ne uspijeva i, ponovo u ljudskom obliku, ali umanjenom, nađe se u vlažnoj rupi punoj sikćućih zmija i guštera neobičnih očiju, koji počinju gmizati sve bliže. U jednom uglu leži gomila dragog kamenja. Prišulja se i počne puniti džepove, ali to ga učini tako teškim da se više ne može kretati. Ispražnjenih džepova i sa suzama u očima Kane vraća kamenje - sve dok s olakšanjem ne pomisli na to da je doživio samo jedan hašiški san. Struja slika odmah se nastavlja, pojavljuju se muškarci velikih noseva, nosevi se pretvaraju u bodeže itd. itd. Da, pita se nehotice današnji čitatelj, kako je samo tom Kaneu uspjelo sve to iščarobirati iz jednog malog jointa? Što je to bilo u njemu? Mogu li dobiti adresu tog kafića?

Isti događaj, pedeset godina kasnije. **Walter Benjamin**, u hotelskoj sobi u Marseilleu 1928, pripaljuje jedan jaki joint. Ne događa se ništa. Nakon nekog vremena Benjamin odluči prolunjati ulicama... Ulazi u restoran da bi nešto popio i kroz otvoreni prozor promatra maleni mračni trg. Primjećuje da se trg mijenja već kako na njega zakorače ljudi, kao što su, iznenada mu postane jasno, portretisti sedamnaestog stoljeća prilagođavali dekor figurama koje su na njemu oslikavali. Stvar djeluje! Benjamin zapisuje u notes: "Iz stoljeća u stoljeće stvari bivaju sve čudnijima." Pokušava obrazložiti zašto je tako prekrasno biti *stoned*. To ima veze, misli on, s dva doživljaja, posve ugodna, koji se neovisno odvijaju jedan pored drugoga: doživljaj tjelesne i doživljaj duhovne aktivnosti.

Walter Benjamin: "Da bismo se približili zagonetki sreće opijenošću, morali bismo promisliti o Arijadninoj niti. Kakav je samo užitak u samom činu odmotavanja klupka. A taj užitak duboko je srodan s užitkom u opijenosti kao s užitkom stvaranja. Krećemo se naprijed; pri tome ne otkrivamo samo zavoje pakla, u koji se usuđujemo ući, nego u toj sreći otkrivanja uživamo samo na osnovi onoga drugog ritmičkog blaženstva, koje se sastoji u odmotavanju klupka. Takva jedna izvjesnost umjetnošću bogato omotanog klupka, koje mi odmotavamo - nije li to sreća svake produktivnosti, barem one koja oblikuje prozu? A uživajući u hašišu bića smo proze najviše potencije." Privremeni konac Benjaminovih misli o drogi. On ponovo odlazi u šetnju gradom.

Što se promijenilo između 1880. i 1930, neovisno o doziranju i osobnosti dvojice opisanih pušača hašiša? **H. H. Kane** gledao je kako se događa autonomni niz slika, kombiniran s tonovima. Slika i ton imali su, dakako, svoje polazište u neposrednoj okolini, ali ubrzo su se od nje odvojili i poveli u posve drukčijim pravcima. Kane je 1880. surađivao na jednom tonskom filmu, ranoj verziji *Indiana Jones and the Temple of Doom* . Sam je sebe mogao vidjeti na filmu, dapače igrao je glavnu ulogu. Doduše, on još nikada nije vidio neki film u kinu, naprosto zato što još nije postojala tehnika. Stoga nikad još nije naučio vidjeti struju slika kao nešto što prolazi mimo njega, na što se gleda s odmakom dok nije gotovo. Stoga je svoju opijenost hašišom interpretirao kao viziju, san, nešto unutrašnje. Ujedno je otkrio da povremeno može istupiti (razjasniti sebi da sjedi u kinu). Droga mu je dopustila da sudjeluje u opijenosti koja će tek deset do dvadeset godina kasnije preko tehničkog medija postati općenito pristupačna Ali u mediju filma trebalo je struju slika dovesti pod kontrolu, učiniti je priručnom, dozirati je na jednu "opuštenu" razinu. Tehnički mediji ne dovode svijet bliže, nego vlastita iskustva odguruju na distancu.

Walter Banjamin, međutim, već je vidio mnoge filmove, i njegova opijenost slikama nije se stoga odigravala u njegovoj vlastitoj glavi, nego izvan njega samog, u gradu, na nezavisnom terenu. Hašiš je bio medij, optička tehnika koja mu je omogućila da opaža izvanjski svijet na jedan način koji se razlikuje od onoga što može vidjeti neopremljenim očima. Kad je Benjamin na trgu opazio neke neobične stvari, mogao ih je smjestiti u pretpovijest tehničkih slika i izmislio je teoriju o portretnoj umjetnosti sedamnaestog stoljeća. Benjamin je svoju opijenost doživio kao struju riječi, klupko proze, koja se postupno odmotava. **H. H. Kane** tek je kasnije načinio žurnalistički opis svoje opijenosti. Dok je Kaneov duh posve kreativno producirao cjelovečernji film, Benjamin je postavio teoriju o odmotavajućem načinu rada produktivnosti. Potresen do obamrlosti zabilježio je: *"Kako se te stvari odupiru pogledima."*

Walter Benjamin, naime, doživio je sve to kao degradaciju: njegovo je iskustvo ostalo "samo" proza, pa bila to proza i najviše potencije. Ono što je Kane doživio kao magiju, postalo je kod Benjamina kulturom koja se nalazila na duhovnoj razini i stoga zahtijevala objašnjenje. Sve dok se tijelo previja samo sa sobom, promišljanje zapravo nije neophodno. Umjesto sredstva za postizanje tjelesnih doživljaja hašiš je Benjaminu bio metoda skupljanja spoznaje. Svoje iskustvo hašiša trebao je razraditi u promišljajućem, krajnje koncentriranom stilu kojim je pisao svoju kritičku teoriju. Uprkos tome osjetio je degradaciju. Filmska tehnika reprogramirala je njegovo iskustvo tijela: postavila je razinu apstrakcije koja kod Kanea još nedostaje. Da je Benjamin ili bilo tko drugi pronašao Kaneovu kavanu, on nikada više ne bi mogao doživjeti ono što je dopalo zadovoljnog pušača hašiša 1980. Doživljaj koji izaziva tehnički medij filma ima isti ustroj kao doživljaj *soft drugs*. Za vrijeme opijenosti pušač skuplja uvide, a potom život ponovo kreće svojim tijekom. Upravo zato što hašiš omogućuje da se neko vrijeme promatraju neobične stvari, on čovjeku omogućuje da stanje prije i poslije doživi kao "normalno". Filmska predstava nije svijet, nego kino. Struja slika koju izvodi život na zemlji prava je, budući da slike koje struje filmskim platnom to nisu. Budući da je kino opojno sredstvo, nefilmski univerzum to nije. *Soft drugs* ne mijenjaju ništa fundamentalno u *condition humaine*, naprotiv, one ga čine samorazumljivim faktom, nečim u što se čovjek u svakom trenutku može vratiti.

3. Najpotpunija moguća negacija respekta

U ožujku 1953. **William Burroughs** odlazi na ekspediciju u Kolumbiju. Čuo je o postojanju jedne jake lokalne droge, yage, koja omogućuje uspostavljanje telepatskog kontakta s drugim ljudima, duhovima, bogovima ili bilo čim drugim. Taj doup pogonsko je gorivo indijanskih društava u prašumama. Burroughs je sit iskustava s klasičnim drogama (nakon dugogodišnje upotrebe). Primijetio je da postojeća sredstva prouzrokuju samo privatna stanja, uvećavanja ili preoblikovanja materijala osobne pretpovijesti. Burroughsova zamjerka poznatim drogama sastoji se u tome da one ne dovode do kontakta s nečim "izvana", nečim što nije društveno određeno ili sa sviješću koja obuhvaća više od jednog individuuma. One samo čine usamljenost dvadesetog stoljeća podnošljivom. Telepatske droge kao yage obećavaju pak izlaženje iz Ja i njegove političke, socijalne, historijske i ekološke okoline.

Omamljujuća sredstva, napisat će Burroughs kasnije, dopuštaju uvid samo u vlastitu "algebra of needs". Kako je **Avital Ronell** 1992. popoćio: *"Pokazuje se da su droge, dakle, manje u potrazi za nekom izvanjskom, transcendentalnom dimenzijom - četvrtom ili petom dimenzijom - a više istražuju fraktalne unutrašnjosti."* Koliko god čovjek uroni u matematiku svojih potreba, na svakoj slijedećoj razini uvijek susreće isto. Naposljetku svaki film nije ništa više nego film, bez obzira na mjesto izvođenja i bez obzira na njegovu kvalitetu. Tko se ne želi zadovoljiti takvim stanjem, mora pribjeći jačim mjerilima.

U Bogoti Burroughs susreće etnobotaničara **Richarda Evansa Schultesa** koji je u prašumama južne Amerike istražio velik broj halucinogenih biljaka. On Burroughsa upućuje na to gdje može naći yage, ili ayahuasca (napitak od kore lijane s drveta banisteriopsis caapi). Kod jednog vrača negdje u šumama Burroughs napokon u jednom dahu ispija plastičnu čašu punu yage. Još misli: "To nije bilo dovoljno", da bi mu zatim postalo jasno da je uzeo preveliku dozu. Odmah slijedi povraćanje, grčevi u želucu, u cijelom tijelu. I tad počinje. Kako to opisuje njegov biograf: "He felt himself changed into Negress with convulsions of lust. Then he was a Negro fucking a Negress. Everything was writhing as in a Van Gogh painting. Complete bisexuality was attained. He was a man or a woman alternately or by will. Yage, he later reflected, really did what other drugs were supposed to do. It really bent

your mind. It was the most complete negation possible of respectability." ("Osjetio je kako se mijenja u Crnkinju koja se grči u užitku. Zatim je bio Crnac koji jebe Crnkinju. Sve je vijugalo i treperilo kao na Van Goghovoj slici. Postignuta je potpuna biseksualnost. Bio je muškarac ili žena naizmjence ili kako mu se prohtjelo. Yage, razmišljao je kasnije, uistinu je činila ono što se očekivalo i od drugih droga. Doista ti pokorava um. Bila je to najpotpunija moguća negacija respektabilnosti.")

Ta droga činila je mogućim doživljaj koji nije vodio van z "normalnog" stanja i natrag u njega, ona je mijenjala samu normu. **Burroughs** nije, kao **Walter Benjamin**, vidio sliku, on ju je živio. Yage je proizvoljno napala oblik i sadržaj njegova tijela i učinila ga vozilom koje je moglo putovati kroz sve tjelesne oblike, ne kao u jednom večernjem izlasku, nego kao mutacija ili metamorfoza. Kao neizbježivost. Sve biološke granice tijela - muškarac, žena, rasa, bolesti - pokazuju se kao prekoračive. Nekoliko tjedana kasnije, na posljednjem yage tripu, Burroughs prolazi kroz još više onih tijela na koja ugledni ljudi u njegovoj domovini pljuju. Burroughs: "Krv i supstancija mnogih rasa, negroidnih, polinezijskih, mongolskih, pustinjsko-nomadskih, poliglotskih s Bliskog Istoka, indijanskih - nove rase koje još nisu koncipirane i rođene, još neozbiljene kombinacije struje tvojim tijelom. Migracije, nevjerojatna putovanja pustinjama i džunglama i brdskim područjima (smirenje i smrt u zatvorenim dolinama, gdje biljke rastu iz kamenja a neizmjerne životinje izliježu se u oklopu svoga tijela i lome ga izlaceći van), tišinom oceana u kanuu s veslima koja poskakuju u smjeru Uskršnjih otoka.

William Burroughs nije se nalazio, kao **H. H. Kane**, u američkoj prirodi devetnaestog stoljeća niti, kao **Walter Benjamin**, u evropskom gradu ranoga dvadesetog stoljeća. Zemlja i svi njezini stanovnici za Burroughsa su postali prirodnom okolinom. U svojoj yage svijesti Burroughs je istovremeno bio prisutan u cijelom svijetu. Otkrio je da se "ovdje i sada", u kojem se sabiru iskustva, ne nalazi više u prirodi ili u gradu nego da obuhvaća cijeli globus. Svatko je bio svatko: svaki individuum imao je u sebi sve ostale i u svakom se krajoliku osjećao kao kod kuće.

Iskustvo koje je Burroughs prošao s yage bilo je fizička forma efekta koji će deset, dvadeset godina kasnije biti izazvan televizijskim prijenosom u živo. Kad su kamere uključene bilo gdje u univerzumu, to je mjesto automatski prisutno u svim dnevnim sobama svijeta u kojima se nalazi ekran. A satelitima se konstantno snima svaka stopa Zemlje i na svakoj zemaljskoj stopi negdje će se naći i televizor. Svatko je u svakom trenutku posvuda priključen u aktualnost.

Burroughs je u svojoj opijenosti yageom plivao kanalima, koprcao se, ili zapravo: bio je uhvaćen u mrežu. U tome je, naime, bila razlika u odnosu na ono što je ponudila televizija. Na televiziji je prisutan ukupan život, ali s odmakom. S tim se živi, ali se ne doživljava. Burroughs nije bio turist u dalekim zemljama, kod stranih naroda, on je bio s njima i jedan od njih. On je posvuda prisutan na otvorenom, njegove se metamorfoze nisu odigravale u njegovoj glavi ili duhu, nego u cijelom njegovom tijelu. Osjećao je kako postaje netko drugi, i opet netko drugi, beskonačno. Postojala je samo preobrazba koja se nastavlja. Kad je Burroughs tražio tehniku pisanja da bi svoje utiske sažeo u riječi, razvio je svoj *zapping* stil u kojem se jedan iza drugog nižu nepovezani odlomci, bez ikakvog plana ili sheme koja bi fragmente priključila cjelini.

Televizija ne nudi metamorfoze, ona ih samo pokazuje: Uvijek je na ekranu nešto drugo, ali uvijek negdje drugdje. TV nas čini turistima u vlastitoj egzistenciji, to je promjena koju je televizija prouzrokovala u našoj normi. Na same sebe i svoju okolinu uvijek gledamo izvana. Turizam je naša normalnost. Burroughs je svoje televizijsko iskustvo s yage nazvao "The Composite City", grad sastavljen od raznih dijelova, nastanjen "larvolikim bićima koja čekaju na živućega..." Ekosistem tih bića postao je televizor i kad su se larve iščahurile u predstavljače i TV osobnosti, živući, gledatelj, pokazao se fizički nedohvatnim. Telepatija koju televizija postiže s vanjskim svijetom ne prodire dublje od dvije dimenzije slike. Benjaminov grad-kao-kino zamijenjen je Burroughsovim stanom-kao-ekranom. No dok je William Burroughs morao pokušati preživjeti napadaje povraćanja izazvane uzimanjem yage, iskustva za kojima je on tragao mi možemo konzumirati u priručnom i "opuštenom" obliku. U televizijskoj kulturi yage je izgubila svoju privlačnost kao telepatska droga (pri pomnijoj analizi čini se da aktivni sastojak nije jedinstvena tvar telepatin, nego mnogo češći alkaloid harmin).

4. Kozmičko hihotanje

U veljači i ožujku 1972. **Terence McKenna** kreće s jednom grupom duhovnih srodnika na put kolumbijskim prašumama. U početku slijedi istu rutu kao William Burroughs, ali njegova grupa ne traži yage, nego egzotičnu drogu oo-koo-he (sa smolom drveta virola theiodora). Prema izvještajima **Richarda Evansa Schultea** u njoj se nalazi prirodni DMT, dimethyltryptamin. S njegovom upotrebom McKenna je imao dobra iskustva: ekstaza nastupa gotovo odmah, traje tri do pet minuta i nakon četvrt sata nestaje svaki trag opijenosti. U nekoliko aktivnih minuta čovjek biva lansiran u paralelni prostor, odmah pored našeg, u kojem žive malena, miroljubiva bića koja se preobražavaju nevjerojatnom brzinom, koja su sve i sve znaju, i sve bi to objasnila, samo da ostanak ne traje toliko kratko. Oo-koo-he bi trebala produžiti prisutnost DMT-a, tako da se mogu steći neophodni uvidi.

Nakon uobičajenog leta grupa dolazi u La Chorrera, otvoreni komad zemlje kod misionarske službe na rijeci. Nešto dalje nalazi se prašuma u kojoj žive **Witoto**, narod te droge. Članovi grupe u šumi skupljaju lijane yage s banisteriopsis caapi koje posvuda raste. Pašnjacima tumaraju krave i na njihovoj balegi McKennina grupa otkriva prekrasne gljive, očigledno stropharia cubensis. Putnici, svi specijalisti za droge, znaju da se u toj gljivi nalazi najviša prirodna koncentracija psihodelične tvari psilocybin. Odlučuju da navečer svatko uzme po šest komada. Te noći otvara se jedan univerzum, jedna druga dimenzija, koja ih navodi da napokon zaborave na oo-koo-he. Terence McKenna osjeća da je na pragu dubokosežnog, sveobuhvatnog, prosvjetljujućeg iskustva. Nalazi se neposredno pred tim da napokon stupi u prostor koji je otkrio na svojim DMT tripovima. I više od toga: otkriveni unutrašnji prostor otvorit će se i prodrijeti prema van, postati pristupačan svakome i nadomjestiti vanjski svijet. Svi zemaljski problemi bili bi tada riješeni.

I **Dennis McKenna**, Terenceov brat, koji je došao kao narkobotaničar i poznavatelj halucinogenih droga, ima neobičan osjetilni utisak. U svojoj opijenosti čuje kako iz prašume dopire zujanje. Nakon kratkog oklijevanja uspijeva mu oponašati ton kao da je radio koji ponavlja jedan neljudski zvuk. U trenutku kad ton odzvoni iz njegovih usta postaje mu jasno koliko nezamislivo mnogo energije ima u tom signalu. Primjećuje kako taj pjevni ton ubrzava djelovanje droge u njegovom tijelu. To ne može značiti ništa drugo, zaključuje Dennis, nego da je to zujanje čujni zvuk svih metabolizirajućih psihodeličnih tvari u živoj prašumi koja ga okružuje. Pada mu na pamet genijalna ideja: kad bi gljivu kombinirali s yage, harmin iz te droge spriječio bi razgradnju psilocybina i na taj način silno pojačao njegovo djelovanje. Ako bi tada pod utjecajem obiju tvari proizveo zvuk zujanja, u psilocybinskim molekulama morali bi nastupiti jedinstveni efekti. Štaviše, kombinacija zujanja i koktela droga omogućila bi da se aktivni sastojci psihodelične tvari ugrade u vlastitu DNA. U uzajamnoj igri kvantne mehanike, supravodljivosti, apsorbiranja rezonancije i kemijske razmjene tvari koju je otkrio Dennis, droga implantirana u DNA funkcionirala bi kao radio. Sve informacije koje su pohranjene u genetičkom materijalu - sva iskustva svih organizama koji su ikada postojali i koji još postoje - mogle bi se izravno čuti preko takve antene i ljudima bi bile shvatljive. Preko svoje DNA napokon bismo zbiljski ostvarili kontakt jedni s drugima i sa svijetom.

Donekle uznemirena ovom provalom znanstvene intuicije grupa dolazi do zaključka da je potrebno provesti eksperiment. Drugu mogućnost, da je Dennis poludio, uzimaju u obzir, ali do daljnjega je odbacuju. Dennis predlaže slijedeći eksperiment za svoje nevjerojatne tvrdnje: u sobu će staviti živu stropharia pomiješanu s izmetom, a zatim svi trebaju jesti gljive i yage. Kad droge počnu djelovati on će proizvesti zvuk zujanja. U tom trenutku psilocybin u živoj drogi bit će elektrokemijski tako pobuđen da će gljiva spontano eksplodirati. Tad svatko svojim očima može vidjeti je li u pravu ili samo fantazira.

Eksperiment je planiran za noć 4. ožujka. Za Terencea eksperiment ima drukčije značenje nego za Dennisa. On zna da yage nije neophodna. Sve je sadržano u samoj kozmičkoj gljivi. Yage više ne djeluje ili oni uzimaju premalene doze. Stropharia pripada vrsti gljiva koja se nalazi posvuda na Zemlji. Za razliku od yage ili oo-koo-he *magic mushroom* nije jedinstveno vlasništvo jednog malog plemena u divljini Južne Amerike a isto tako nije tipično zapadni produkt. Gljiva se pojavljuje u svim kulturama. Za vrijeme eksperimenta bio bi pobuđen psilocybin u svakoj postojećoj gljivi i time bi neposredno aktivirao DNA u svakom čovjeku. Dennisov cilj je konstruirati interni radio koji preko gljive povezuje svakoga sa svakim. Univerzalna komunikacija, mir, tada postaju mogući. A upravo to yage (televizija) nikada nije znala ozbiljiti, uprkos svim početnim obećanjima. Eksperiment počinje. Osjećaju kako se aktivira psilocybin u njihovim tijelima i kako molekule harmina na to počinju djelovati. Dennis čuje kako mu se približava zujanje iz okoline i prenosi ga dalje. Terence, koji je opisao taj majstorski komad, osjeća kako psilocybin u njegovu tijelu vibrira na frekvenciji zujanja. I nastaje tišina. Noć je prošla. Pijetao kukuriječe tri puta. Kad gljiva eksplodira očekuju da se pojavi kamen mudraca i da ga oni u čiju je DNA ugrađen psilocybin, uzmu u ruke. "Gledaj!" kaže Dennis. Terence se naginje nad živu gljivu koja se žari. Kad na nju kratko padne sjena Terence na mjestu gljive vidi "planet, Zemlju, sjajnu i životnu, plavu i smećkastu i blistavu." Eksplozija nije bila potrebna. "To je naš svijet", kaže Dennis. "We have succeeded."

Kad u rano jutro krenu udahnuti malo zraka, Terencea ponovno obuzima sumnja. U njemu se oslobodila neka čudna energija. "Pitam se samo zašto mi je bilo tako jednostavno napraviti skok od misli da prolazimo kroz jedan poseban doživljaj, vezan uz ovo mjesto, do ideje da zauzimamo ključnu poziciju u fenomenu koji obuhvaća cijeli planet. Bio sam žrtvom nečega što bih želio imenovati kognitivnom halucinacijom. Umjesto vizualnog iskustva nečega što zapravo nije ovdje, kognitivna halucinacija totalno je pomaknuće najviših razina našeg odnosa prema svijetu."

O čemu govori McKenna? Što su točno doživjeli? U trenutku prijelaza u drugi prostor, u koji se transportira DMT-om i psilocybinom, "svijet se opušteno izvrće prema van i ono što je bilo skriveno otkriva se: magični način gledanja, mentalni krajolik, kakav čovjek nikada prije nije vidio i taj krajolik postaje zbiljskim. To je carstvo kozmičkog hihotanja.. NLO-i, vilenjaci i gusto naseljeni panteoni svih religija stanovnici su tog nekoć nevidljivog krajolika. Dosižu se kontinenti i oceani mašte, svjetovi koji mogu zabaviti svakog tko je spreman igrati se, a igra zatim kreće sve dublje i dublje..."

Ono što Terence McKenna ovdje opisuje san je o Virtual Reality, odnosno science-fiction autora kao što su **William Gibson** i **Neal Stephenson**: cyberspace, metaverse. Uostalom, ista ona tehnika koju su već pet do deset godina nakon McKennaove vizije razvili u raznim laboratorijima. Kad uskoro sve zemaljske informacije preko VR budu stajale na raspolaganju u 3D, a svi su priključeni, kompjutor postaje novom pojavnom formom našega plavog, smećkastog, blistavog planeta. VR je kamen mudraca. Tehnički medij VR korak je dalje od TV-a budući da je ukinuo odmak prema slici. Izvanjski svijet je preuzet unutra, čovjek ulazi u slike. Braća McKenna mislili su da se ljudska DNA mora preoblikovati u svjetski prijemnik i transformator, ali univerzalna komunikacija pokazala se nešto manje grubom i lakše ostvarivom - s jedinom razlikom da u VR nisu vidljive i ne stoje na raspolaganju sve informacije pohranjene u tijelu, nego naprotiv, sve informacije svijeta prodiru u tijelo preko kompjutora i elektronskih priključaka. Kod u koji su braća McKenna željeli upisati svoje iskustvo - DNA sa svoja četiri osnovna elementa - nadomješten je binarnim kodom sa samo dva elementa, 0 i 1, kojim je napisan cjelokupni software digitalne mreže: *deep structure* samog cyberspace-a. Ponovo degradacija.

Virtual Reality teži nadomještanju vanjskog svijeta i nema nikakve poruke za tijela koja u njemu žive. Kognitivno pomaknuće koje doživljavamo u svom odnosu prema Zemlji sastoji se u tome da smo pri tome da sami sebe učinimo suvišnima. VR, a biosfera također, funkcioniraju zapravo puno bolje bez čovjeka. Nasuprot ovoj prejakoj slutnji dobivamo mogućnost igre beskonačnih metamorfoza s našom slikom tijela i sa slikom svijeta u koji smo dospjeli. Osim toga, više neće postojati odmak prema slikama, ali postojat će odmak prema našem tijelu. Ono ostaje u ograničavajućoj materijalnoj zbiljnosti i neizbježno se u nju vraća. Priključeno na VR naše je tijelo - kao tijela braće McKenna u kojima su molekule oblikovale svoje kombinacije - postalo strojem za preradu informacija, medij. Ono samo ne čini više ništa.

5. Ostati ovdje

Droge ne stvaraju novi svijet, one slamaju postojeći. Pitanje o tome što je bilo prije, doživljaj droge ili tehnički medij kojim se taj doživljaj može tumačiti, pitanje je o kokoš ili jajetu. Tendencija od **H. H. Kanea** i **Benjamina**, preko **Burroughsa** do braće **McKenna**, jest da Ovdje i Sada, u kojem su otkrili da žive, obuhvaća sve veće prostorne i vremenske razmake. Burroughs je imao dovoljno lokalnog filmskog iskustva klasičnih droga - *"How many of you people can live without film coverage?"* - i savjetovao je da se odmah napusti kino svakodnevnog života. S yage je prošao kroz ekstatično televizijsko iskustvo u kojem je istovremeno bio prisutan u cijelom vanjskom svijetu. Na TV generaciju braće McKenna ta droga nije djelovala. Oni su otkrili cyberspace: neposrednu prisutnost kompletnog unutrašnjeg svijeta izvan vlastitoga duha - naime, u novoj aparaturi. Izvanjsko, drugo, ono što se nalazi izvan poznatoga, pokazuje se kao tehnički medij koji još nije koncipiran i ozbiljen. Upada u oči da su Kane, Burroughs i braća McKenna stekli nova iskustva kroz upotrebu droga koje su bile dio kulture bez tehničkih medija. Same droge bile su komunikacijsko sredstvo. Ako svijet postane ostatakom proizvoda VR, uzmicanje iz njega nudi mogućnost izvanvirtualnog iskustva. Iskustvo sadašnjosti postignuto upotrebom droge otkriva predosjećaj nekog nepoznatog stroja. Sve dok postoje mediji postojat će "problem droge", tražit ćemo izlaz pomoću intenziteta. Konzumiranje omamljujućih sredstava, tako gledano, uzaludni je pokušaj da se stupi izvan medija. To uspijeva onima koji uzimaju herojske doze. Za one kojima su dovoljne manje količine, droge su prije specifično sredstvo da bi mogli raditi istom brzinom, intenzitetom i koncentracijom kao moderna elektronika. Droge poučavaju da život nije ništa drugo do niz medijskih iskustava i mogućnosti. Prisutnost u sadašnjosti tada znači isključivo uzmicanje vladajućem mediju. S druge strane, droge bi mogle, naravno, imati i vlastite poglede na proširivanje svijesti.

(iz **Agentur BILWET: Der Daten-Dandy. Über Medien, New Age und Technokultur**, prevela **Aida Bagić**)

MEDIJSKA TEORIJA ZA NAPREDNE POČETNIKE

što: predavanje, video & sound-lab
tko: Geert LOVINK [Foundation ADILKINO, Amsterdam], predavač
kada: ponedjeljak 6. ožujka 1995, u 17.00 sati
gdje: KIC - Kulturno informativni centar, Preradovićeva 5, 41000 Zagreb

Razgovarala Zrinka

Mahamantra će selom i svakim gradom odjekivati

Šećući gradom mogli ste ih uočiti, u svako godišnje doba, kako plešu i pjevaju. Uvijek iste riječi, u različitim ritmovima. Mogli ste ih doživjeti i na kućnom pragu, sa knjigama koje nam žele pokloniti uvijek vedri, spremni su vam dati odgovore na sva vaša pitanja...

Oni su pripadnici *Međunarodnog društva za svjesnost Krsne*. U njihovom karlovačkom hramu, **Selma, Nataša, Ksenija** i **Mirjana**, nadopunjavajući se, odgovorile su mi na pitanja o povijesti *bhakta*, Krsni, obredima, njihovoj zajednici, meditaciji, ljubavi, o vjeri, seksu, obitelji...

-"Šezdesetih godina vedska znanja prenose se sa Istoka na Zapad i tako se ispunjava proročanstvo Krsna Caitanya, jedne Krsnine inkarnacije u 16-17 stoljeću. Krsna Caitanya je rekao da će se Hare Krsna mahamantra čuti u svakom selu i svakom gradu, a od njegove pojave na dalje, jako se eksponira svjesnost Krsne, tako da početkom 20.st., na istočnom području znamo za dosta velikih učitelja." - započela je razgovor Selma i na pitanje o starim spisima i cijeloj Vedskoj filozofiji kao i o Vedskoj civilizaciji, nastavlja:

-"Vedska civilizacija od davnina postoji na Istoku, samo što je sada prenesena na Zapad. A sama svjesnost Krsne potječe oduvijek jer je svjesnost osobina živog bića, kao što je osobina šećera da je sladak, tako je i osobina živog bića svjesnost Boga. Sveti spisi vedske filozofije datiraju od prije 5 tisuća godina, s time da je sve to znanje (i materijalno i duhovno) ranije postojalo, samo se prenosilo usmenim putem.

Što se tiče Veda postoje ih četiri vrste, u kojima je opisano i graditeljstvo, astrologija, ples, poezija, umjetnost, borilaštvo, politika. Npr. u njima možeš naći odgovore i uputstva kako da čovjek postane i materijalno situiran i sretan, da sam uspije u svom životu... A, suština veda u stvari su upanišade Bhagavad-gita, što mi proučavamo (a i većina ljudi je čula za njih). One su suština duhovnog stanja, božanska pjesma u kojoj možeš pronaći smjernice za duhovni život, odgovore o samome Bogu i o živom biću, o njihovom odnosu."

Što točno znači ime Krsna, Hare Krsna?

-"Hare Krsna je sveobuhvatno ime, a možemo ga prevesti u SVEPRIVLAČAN. Samo ime označava osobu. U vedama piše i točno se zna - postoji opis apsolutne istine, opis njegova prebivališta, njegovih pratilaca, izgleda, čime se bavi. Nije u klasičnom smislu, kao što ga je Michelangelo naslikao, starac s bradom, već je opisan kao sat-cit-ananda što znači vječan, blažen i pun znanja. Izgleda kao mladić."

I sad, po vašem položaju u odnosu na njega, da li se smatraš dijelom Boga ili mu se želiš približiti?

Na postavljeno pitanje nasmijala se i rekla:

Pa nije baš da baš ništa ne znaš o našem vjerovanju... Vidiš, živo biće je vječni djelić & sluga Boga. Mi ne pokušavamo postati isti kao on, da se stopimo s njim kako neke druge filozofije upućuju već i da smo odvojeni od njega i da jesmo dio njega, ali opet odvojeni i jednostavno samo želimo da mu služimo.

Dobro, Selma, da li kozmička svijest isto ima značenje kao i Bog?

Kozmička svijest je samo jedna od manifestacija Krsne, a kaže se da onima koji nisu na jako visokom stupnju duhovnog napretka, da se takvim razumijevanjem mogu približiti Bogu. Znaš, postoji mnogo aspekata Boga i mi mu se možemo sa raznih aspekata i približiti. Čovjek je odvojeni dio Boga i njegov sluga. Svjesnost Krsne nije ništa nametnuto, to je u nama, samo moramo probuditi tu svjesnost. Npr. to je kao da je ogledalo prekriveno prašinom i jednostavno mahamantrom, skidaš talog i prašinu (nečistoću) sa svog srca i na taj način razvijaš svjesnost Boga i samim time možeš vidjeti da duhovno svjesne osobe imaju sjaj, jačinu.

Mahamantra je, dakle, jedna od tehnika kojom se približavaš Krsni?

Razlog mantranja (izgovaranja mantre) je pročišćenje. Mantra se sastoji od dvije riječi: manas i trayate što znači um i oslobođenje. Mi kažemo mahamantra, a maha znači velika. Dakle, oslobođenje nas samih. Meditirati znači usredotočiti svoj um, koncentrirati se na jedan objekat. Imamo dvije vrste mantre - glasna, koju izgovaram na japi (izgleda kao krunica), na svako zrnce, glasno. Mahamantru mogu svi pjevati, za nju ne postoje uvjeti i predispozicije. Može je pjevati tko god hoće, bilo gdje i bilo kad, možeš je recitirati... Ona se sastoji od tri riječi: HARE što nači-duhovna energija, KRSNA - ime za svevišnju božansku osobu i RAMA - zadovoljstvo. Mahamantra je transcendentalna - dolazi iz duhovnog svijeta i stari spisi govore da je to jedan od procesa za oslobođenje od ovog materijalnog svijeta, materijalne egzistencije. To je ponavljanje svetog imena.

To je jedina mantra?

Ne. Ima više vrti mantri, a mi izgovaramo šesnaestoslogovnu mantru. Osim toga, postoji i GAYATRI mantra. To je mantra koju svako izgovara za sebe a dobiješ je od svog duhovnog učitelja prilikom druge inicijacije.

Kako meditirate?

Čitanje knjiga je isto meditacija. Onaj tko čita, tako piše u Bhagavad-giti, obožava gosp. Krsnu inteligencijom. A to je na neki način vrsta meditacije.

Probuđena Nataša je nastavila: "Pjevamo cijeli dan - individualna meditacija ujutro, kasnije grupne."

Selma: "Najbolja meditacija je pjevanje HARE KRSNA MAHAMANTRU, a mi volimo služiti KRSNU aktivno, a ne pasivno misliti na njega. Suštinska promjena u čovjeku se ne događa izvana nego iznutra."

Nataša: "Pjevanje HARE KRSNA MAHAMANTRE nikada ne dosadi. Ona dolazi iz duhovnog svijeta i oslobođena je materijalne prljavštine. Pa probaj pjevati bilo koju pjesmu stalno, i ujutro i dok nešto radiš. Dosadit će ti brzo. A mahamantra nikada ne dosadi jer je transcendentalna."

Kakav je život u hramu? Da li je tamo ustoličena hijerarhija i u zajednici uopće?

Mi živimo u hramu (centar za vedske studije) i samim time možemo se nazvati monasima, ali ima osoba koje su zaposlene, žive sa svojim obiteljima. Možemo reći da su laici pristalice kojima se sviđaju naša načela koja su upoznali, ali nisu dublje ušli u studiju naše filozofije, već im se čisto sviđa naša glazba, ples, način prehrane.

-Osobe koje žive po principima naše filozofije, ne u cijelosti, mislim, ne slijede ih striktno - npr. intoksiciraju se, ne žive u hramu, već kod svoje kuće, imaju posao, obitelji... A oni koji žive u hramu ne razlikuju se po službama koje obavljaju. Služba nam je svima jednaka - nije važno što tko radi jer je sve prihvaćeno, zato što se tako služi Bogu. Važna je ljubav s kojom to radimo.

- U hramu ima i onih koji tamo žive i po dvadeset godina i tu su velike razlike u duhovnom znanju, napretku u samoj svjesnosti Krsne, oni koji su inicirani - i u prvu i u drugu inicijaciju.

A postoji li treća inicijacija?

Postoji kasnije, kao npr. duhovni učitelji koji su na najvišem nivou, dok je u hramu na najvišem nivou predsjednik hrama, koji je najnapredniji od svih nas i može odrediti nekome što će raditi.

On je, dakle, svojevrstan autoritet?

-Točno. On je autoritet hrama. Ljudi su skloni ne prihvaćanju autoriteta - to je dosta nezgodno pitanje, ali da bi netko postao autoritet hrama, postoje određene kvalifikacije, koje ako ih ispunjava, pokazuju da je duhovno napredna osoba, a o tome odlučuju viši autoriteti koji su u tom slučaju duhovni učitelji.

-Svjesnost Krsne se prenosi putem guru parampara, a to znači - lanac učeničkog nasljeđa koji potječe od samog Krsne (tu postoji čitav niz imena i godina - kad je postojao koji duhovni učitelj, a to su zapisi stari mnogo godina) a na zapad ih je donio Šrila Prabhumpada i on je ovlastio svoje učenike da oni budu sljedeći, koje mi smatramo - autoritetima.

Da li u hramu mogu živjeti svi koji to žele?

-Kako to misliš?

Recimo, maloljetnici?

-Da, ukoliko imaju dozvolu roditelja.

Ima nešto vrlo interesantno po pitanju vaše hrane...

-Sve što kuhamo, kuhamo jako pažljivo, sve je puno devacija (sama hrana je PRASADA) - time prihvaćamo svoj položaj da smo sluge Boga. Naprije određenim mantrama hranu ponudimo Krsni i na taj način ona bude pročišćena i zove se *prasaden* što znači milost, koju od njega prihvaćamo.

-Osim toga, slijedimo principe da smo vegetarijanci, da nema intoksikacije (droge, alkohol, cigarete, kava i sl.) - molim te, to podvuci.

Eto, podvučeno. Priča se da anulirate tehničke stvari, modernu kulturu, tisak, TV?

-Sva tehnička dostignuća možemo iskoristiti za Boga (npr. ovaj diktafon je sada naše sredstvo jer ovo što radimo sada (interview op.a.) je isto u službi Boga) - nemamo ništa protiv toga svega, samo da opet bude u službi Boga. To je jedina poanta i takvim razmišljanjem život postane jednostavan. Ne moramo ništa odbaciti, sve možemo prihvatiti, samo da to povežemo s Bogom...

-Mi čak nismo niti neki veliki askete, sve svoje aktivnosti posvećujemo Bogu, Boga stavljamo u centar a ne sebe (to je i jedan od velikih problema današnje civilizacije). -Zašto dolazi do razdora i mržnje među ljudima - ne može biti pravilnih odnosa punih ljubavi i poštovanja, razumijevanja, kad tu postoji zavist, ljubomora, mržnja - jer svatko ima svoj individualni cilj za koji se bori raznoraznim sredstvima, što i dovodi do sukoba (od svađa jedne obitelji do ratova). A taj individualni cilj je uvijek materijalne prirode, a ne Bog. Kada bi Boga stavili u centar kao pokretačku snagu svojih djelovanja, ne bi bilo mržnje i svih tih loših stvari što se događaju...

Kako je moguće tu silnu mržnju pretopiti u ljubav?

Selma: Sve niske strasti svjesno postoje u čovjeku (pohlepa, mržnja, gnjev) a mi se, mantrajući Hare Krsna mahamantru nastojimo toga oslobodíti.

Nataša: Znaš, ti mantraš i kad nisi gnjevan i kad jesi, tako da mantrajući ne osjećaš gnjev jer je svrha mantranja pročišćavanje, a pročišćena nemaš stav gnjeva. Mantranjem promijeniš svoj, unutrašnji stav, drugačije promatraš stvari.

Molim vas da mi na vaš način pojasnite - što je to Karma?

-Taj mističan pojam bi značio ukratko - zakon akcije -reakcije. Kao što govori Prvi zakon fizike - energija nikada ne može biti uništena, ona se pretvori u druge oblike. Također živo biće u trenutku smrti kao duhovna duša, napuštajući grubo materijalno tijelo, prelazi u drugi oblik, tj. u drugo tijelo, a aktivnostima si stvara karmu (dobru ili lošu, pobožnu ili bezbožnu).

-Cilj bhakta-yoge je prekinuti krug rađanja i umiranja tzv. *samsaru* i otići u duhovni svijet, nazad kući, Bogu. to možemo postići jedino mantranjem, pjevajući sveta imena Boga.

Interesira me odnos između spolova u vašoj monaškoj zajednici...

-Mi vjerujemo da su svi duhovne duše, ali ne možeš odrediti spol, ali s obzirom da imamo materijalna tijela, postoje, normalno, jedino fizičke razlike.

A, u odnosu na fizičke razlike, postoje li u zajednici radi toga i različite službe?

-Sviđa mi se u svjesnosti KRSNE što, ako imaš bilo kakve sposobnosti, možeš ih iskazati bez obzira na spolnu pripadnost, tako da nije neobično da muškarci obavljaju ženske poslove i obratno.

Postoji li razlika u meditacijama, u mantranjima?

-Mahamantra je jedna i jedina i ona je za svakoga.

A, što je sa seksualnim odnosima?

-Seks prakticiramo jedino u braku.

Izvanbračna iskustva nisu dozvoljena? Što ako se to ipak dogodi?

-Tada se treba posavjetovati sa autoritetima i puno ovisi o tome koliko je osoba duhovno napredna. Ako ima inicijacije, tada možemo reći da je to, ovako, teži grijeh...

-Osoba koja dobije inicijaciju se smatra pravi bhaktom, a onda se takav "grijeh" ne događa.

-Ako je strast za takvim odnosom jaka, onda osoba jednostavno uđe u brak. Većina nas, dok smo mladi živi u monaštvu, u celibatu, jer celibat je vrlo moćan. Ako si primjetila, ljudi koji ne upražnjavaju seksualne odnose imaju mnogo energije koju ne prazne, a ta energija odlazi gore, u inteligenciju.

Znači, ako si u braku, onda ti (seksualnim općenjem) energija pada, manje je imaš?

-Ne, ne mora biti, jer i u braku je to opet regulirano. U smislu da je usklađen sa duhovnim životom, jer je nama smiao duhovni život i smatra se da čovjek treba stvarati djecu i potomke da budu svjesni KRSNE, Boga.

-Tako da neki niti ne ulaze u seksualni život ukoliko ne žele imati djecu, jer dijete je velika odgovornost.

A kakvi su običaji ulaska u brak?

-Postoje jako krasni obredi, također i vedsko vjenčanje i pri tom obredu, dvoje supružnika si obećavaju da će do kraja života, ostati zajedno u duhovnom napretku, tako da je to više odnos prijatelja koji zajedno kroče ka duhovnom razvoju.

Voljela bih da mi odgovorite na jedno aktuelno pitanje - kako tretirate abortus?

-U Vedskoj filozofiji i vedskoj medicini je rečeno da je živo biće svjesno od samog početka začeća, tako da se abortus ne razlikuje od ubojstva odraslog čovjeka, pa ga smatramo zločinom.

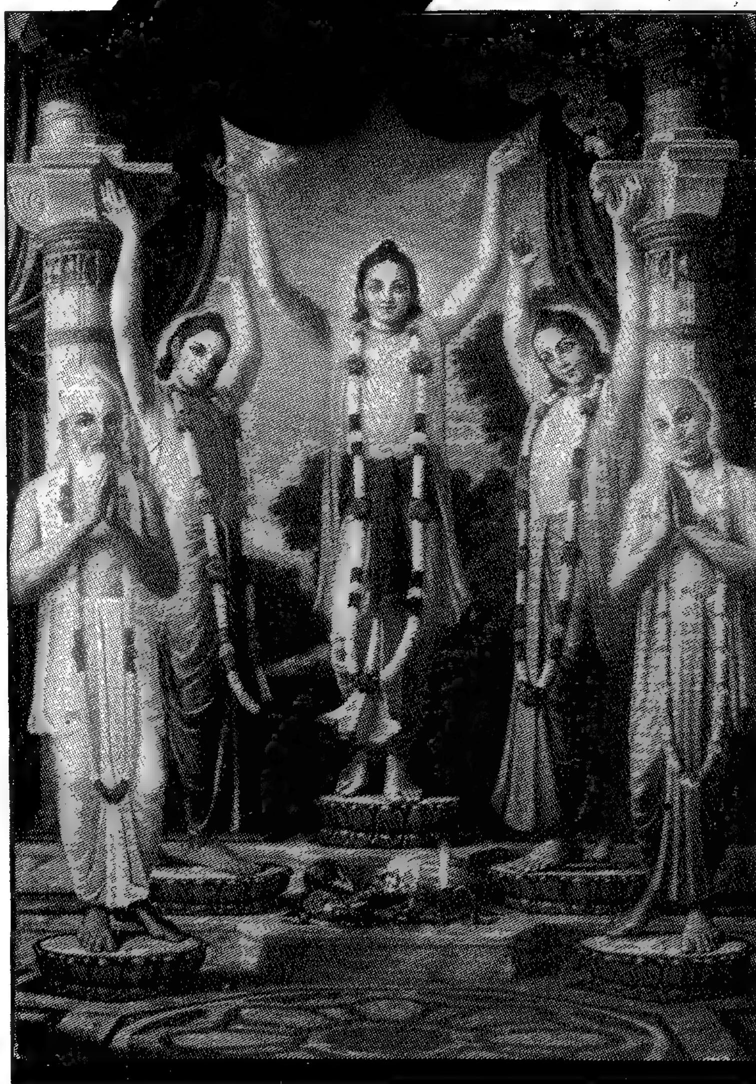
Već pri kraju razgovora odlučila sam ih pitati: zar doista ne vjeruju da je čovjek bio na Mjesecu?

-Da. Ne vjerujemo da je čovjek bio na Mjesecu. To pitanje nam ljudi stalno postavljaju...

-U vedama piše da je Mjesec planina vegetacije - SOMA, a oni tvrde da je na Mjesecu sama prašina. I gdje je onda sva ta silna vegetacija?! Vede su ipak naš izvor vjerovanja. Nemoguće je da primitivna tehnika iz tog vremena može omogućiti tako veliki pothvat kada je to danas, praktički nemoguće.

-Osim toga, znam da postoji knjiga o 100 dokaza da čovjek nije bio na Mjesecu već da je to montaža, ne znam kako se zove, na žalost, ali postoji...

Radi što objektivnijeg razmatranja ovog cjelokupnog razgovora, nepotrebno je da komentiram što je tu istina a što nije. Za svakog od nas, u našim životima je važno da pronađemo svoj smisao, a koje je on boje - mislim da je to individualni odabir.

Celibat je moćan • Ljudi koji ne upražnjavaju seksualne odnose imaju mnogo energije koju ne prazne, a ta energija odlazi gore, u inteligenciju • Seks prakticiramo jedino u braku • Diktafon je u službi boga • Ne vjerujemo da je čovjek bio na mjesecu. O tome postoji knjiga sa 100 dokaza kako je riječ o montaži!

DUHOVNI ZOV

JADRANKA BOBAN PEJIĆ, VODITELJICA CENTRA MAKRONOVA

To je pravo na zdravlje

Razgovarala: Ana JANJATOVIĆ-ZORICA
Foto: Nino ŠOLIĆ

Jadranka Boban Pejić voditeljica je MAKRONOVA centra za osobnu ekologiju i makrobiotiku (Ilica 72/1 u Zagrebu) koji djeluje u okviru Društva za unapređenje kvalitete življenja. Diplomirala je defektologiju, godinama se bavi makrobiotikom, a uža joj je specijalnost vještina makrobiotičkog kuhanja. Društvo je nevladina, neprofitna organizacija osnovana 1987. godine s ciljem promicanja osobne, socijalne i globalne ekologije.

U Društvu si od samog početka, bila si i njegova prva predsjednica. Koji su bili impulsi za njegovo osnivanje?

Zlatko Pejić, sadašnji predsjednik Društva i ja od 1986. godine održavamo seminare o osobnoj ekologiji i makrobiotici. Društvo smo osnovali kao okvir unutar kojega bi se mogle ostvarivati zamisli koje smo imali. Zlatkova je ideja da čovjek radeći na svojem zdravlju postaje čuvar okoliša. Koliko je čovjek zdrav, toliko čuvar funkcionira. Smatramo da se jedino promjenom individue može promijeniti njegov odnos prema okolišu. Na početnim seminarima ljude smo željeli podučiti kako da kvalitetno promijene svoj život - mijenjajući prehranu i način života, pa tako i odnos prema okolišu. S vremenom su nam se ljudi pridruživali, pa smo mogli ostvarivati i druge naše ideje.

Od samo početka rada Društva išlo se na široku medijsku prezentaciju. Zašto?

Smatrali smo da moramo napraviti krupnu stvar da bi nas ljudi uočili. Osim toga, tad nam se činilo da nemamo vremena, a zbog snage i poleta kojeg smo osjećali, nismo imali ni strpljenja. Htjeli smo da svi saznaju kako je sjajno raditi na sebi, hraniti se na makrobiotički način i živjeti prema tim načelima.

Kakva je bila početna recepcija makrobiotike?

Najprije je trpana u nadriliječništvo, ali je to, kao i druga protivljenja, brzo nestalo, jer nisu postojali uvjerljivi argumenti. Čovjek ima pravo brinuti se o svojem zdravlju. S druge strane, imali smo sreću što smo nailazili na pojedince koji su razumijevali ono što radimo. Na primjer, 1988. godine nam je tadašnje Ministarstvo zdravlja grada Zagreba sa **Slobodanom Langom** na čelu, bilo pokrovitelj sedmodnevnog programa *"Nova kvaliteta života"* na kojem je gostovao otac moderne makrobiotike, Japanac **Michio Kushi**. Tada je održan i seminar za liječnike "Cjelovita prehrana i imunitet". Društvo osim programa vezanih za makrobiotiku i osobnu ekologiju pokreće i, zajedno s drugim domaćim i stranim vladinim i nevladinim organizacijama, provodi veliki broj projekata vezanih uz zaštitu okoliša. Sa Earth Day International, već petu godinu zaredom organizira obilježavanje Dana Planeta Zemlje - programom koji osim koncerata, izložbi i kazališnih predstava okuplja nevladine organizacije (Zeleni forum) te mirovne organizacije (Mirovni forum). Godine 1991., u suradnji sa Zagrebačkim velesajmom utemeljuje sajam BIOETIKA - sajam eko tehnologije, eko proizvoda široke potrošnje koji je sad preimenovan u EKONOVU, te od 1993. dodjeljuje CHARTU RUBU SIANU - priznanje pojedincima i grupama za dostignuća u zaštiti okoliša, mirotvornom i humanitarnom radu.

Postoje li u svijetu slične organizacije?

U svijetu postoje ili ekološke organizacije ili centri koji se bave unapređenjem zdravlja - iako posljednjih godina postoje tendencije za ujedinjavanjem, mi smo pioniri na tom polju. To nam otežava postojanje, no ipak smo zadovoljni što imamo specifičan, vlastiti obrazac. I kao ljudi, i kao Društvo, pokušavamo biti otvoreni prema različitim vrstama suradnje i s drugim organizacijama rado surađujemo.

Nedavno su ipak učinjene organizacijske promjene, naime "Makronova" se formalno odijelila kao zasebni program Društva. Zašto?

Promjena je više vidljiva prema van - da nas ljudi lakše prepoznaju. Društvo radi projekte zaštite okoliša, a "Makronova" programe koji se tiču čovjeka kao individue. No, na svim projektima zapravo surađujemo. "Makronova" podržava Društvo, a Društvo širi vizije "Makronove".

Pripremljen je novi program "Makronove" koji će se održavati od sredine veljače do sredine srpnja. Reci nam kako ti kao voditeljica vidiš Centar?

U "Makronovi" čovjeka želimo educirati - naučiti ga kako da se mijenja, bude kvalitetno drugačiji, koliko god to bilo bolno, a bolno je svima. Mi ne želimo biti terapeutski centar, niti utjeha, bez obzira što smo Zlatko i ja i ljudi koji ovdje rade osposobljeni za neke vrste terapija. Mi ih držimo samo dijelom naših ukupnih sposobnosti - kao nešto što je dobro poznavati. U novi program su između ostalog uključene *"Škola kuhanja"*, *"Shiatsu škola"* i *"Škola uspjeha"*. Zadržali smo najstariji program *"Makrobiotika, način života i prehrana"*.

Hrana se stavlja u centar makrobiotike jer stvara krv koja prolazi kroz čitavo tijelo i napaja mozak. Dobrim dijelom utječe na to da li je čovjek napet, opušten ili agresivan. Tako je hrana direktno sredstvo promjene našeg stanja

O čemu se tamo govori?

Taj seminar u dva dana sažeto daje poimanje onoga što bi čovjek trebao raditi da kvalitetnije živi. A to, uostalom, radimo i mi sami. U ta dva dana Zlatko i ja predstavljamo sami sebe. Ljudima razjašnjavamo zašto se hrana stavlja u centar makrobiotike. Naime, hrana utječe na kvalitetu krvi. Bolje rečeno, stvara ju. Krv prolazi kroz čitavo tijelo i napaja mozak. Dobrim dijelom utječe na to da li je čovjek napet, opušten ili agresivan. Tako je hrana direktno sredstvo promjene našeg stanja. A hrana bazirana na integralnim žitaricama, mahunarkama, povrću, voću, sjemenkama i algama može biti ukusna i zanimljiva, te se može lako pripremiti. S druge strane, ta je hrana ekološka. Zbog njezina uzgoja se ne truje se niti tlo, ni voda, ni zrak. Ne uzgajaju se nepregledna polja stočne hrane koja smanjuju količinu tla za uzgoj žitarica i povrća za direktnu ljudsku upotrebu. Po svemu, ona odgovara dostojanstvu čovjeka. Uz to su vezane drevne postavke Dalekog Istoka, ali i drugih tradicionalnih kultura o projeni kao suštini postojanja.

Koje su to postavke?

Najprije, poimanje života kao energije (chi, ki, prana) koje nam može omogućiti punije razumijevanje stvari koje nam se u životu dešavaju. Profinjenost shvaćanja dvaju suprotnih komplementarnih energija - yina i yanga je u razumijevanju sistema pet transformacija (ili pet elemenata/energija). Naime, u interakciji energija simbolično nazvanih vatrom, zemljom, metalom, vodom i drvetom mogu se dublje razumjeti ciklusi života i razvoja, svakodnevna emotivna stanja, zdravlje i bolesti, osobne karakteristike i slično. Ulaženje u ovaj model može dati iznenađujuće rezultate za naše zdravlje, jer je ono vezano uz mogućnost prilagođavanja promjenama.

Škola kuhanja u "Makronovi" je tvoj osobni projekt?

Seminari kuhanja su medij kroz kojega se izražavam. Osim o kuhanju, govorim i o mnogim drugim stvarima koje su od njega neodvojive, na primjer o ponašanju i načinu na koji se to radi. Na žalost, priprema hrane kuhanjem posljednjih je desetljeća zanemarena. Trudim se ljudima pokazati da kuhanje može biti zabavno, i da je ono ulaganje u sebe. Škola kuhanja je rezultat mojeg dugogodišnjeg iskustva, smišljena da polaznike kroz dva stupnja osposobi za pripremu prirodne hrane. U prvom dijelu spominjem koncept klasične kuhinje, njegove mane i dobre strane, pokazujem osnovne načine kuhanja prirodne hrane i demonstriram pripremu 60-ak jela. U drugom dijelu učimo kreirati jelovnike, prilagođavati ih individualnim potrebama i aktivnostima. Podučavam i o tome kako održavati zdravlje i kako u slučajevima viroze ili prehlade reagirati na prirodan način, bez lijekova. Školu kuhanja vidim kao proces u kojem ljudi doživljavaju određenu transformaciju. Pokušavam ih naučiti kako da hranu, sebe i druge ljude vide na novi način.

Koliko sve to ima veze s onim što si studirala?

Na drugoj godini faksa počela sam s promjenama u svome životu. U okviru defektologije me najviše zanimalo ponašanje, a magisterij kojeg sam započela pripremati radeći kao asistent na fakultetu, trebao je biti na temu agresije. Pronašla sam istraživanja o povezanosti prehrane i ponašanja, koja je proveo *Massachusetts institut za tehnologiju*. Na fakultetu sam naišla na razumijevanje, pa sam držala i predavanja o ponašanju i prehrani. Fizički mi je bilo nemoguće raditi na obje strane, pa sam se odlučila za ovo što sada radi, i smatram da je to i dalje u sklopu moje profesije.

Kakvo je tvoje osobno iskustvo u makrobiotici?

Svatko tko ju je primijenio u životu, vidi pozitivne zdravstvene promjene. Tako hranim i svoje dijete i vidim što prirodna hrana znači za otpornost organizma. Dio mog osobnog iskustva su i poteškoće, no vidim da i se uloženi trud vraća, i ne odustajem. Bez obzira na teškoće, ponosna sam na sve što smo u ovih gotovo deset godina učinili. Ni "Makronova", ni mi osobno ne želimo stvarati sljedbenike. Naši su prvi ciljevi dubinski, etički i trudimo se kvalitetno raditi.

MAKRONOVA

OTVORENI CENTAR ZA OSOBNU EKOLOGIJU I MAKROBIOTIKU

U MAKRONOVA centru, Ilica 72/I, radi klubski restoran za članove Društva za unaprijeđenje kvalitete življenja u kojem se svakodnevno od 10-18 sati, a subotom od 12-16 mogu klopnuti vegetarijansko-makrobiotički specijaliteti - seitan i tofu burgeri, integralna tjestenina, povrće prženo u dubokom ulju (tzv. tempura), bancha čaj, kolači bez šećera priređeni od prirodnih namirnica i štošta drugo. Dobar tek!

Glazbene večeri, srijedom u 19 sati, ulaz slobodan

8.3. "Kozmički ocean blaženstva" (Ananda Sagara)
Promocija kazete "Odjeci vječnosti"

QUANTUM - program predavanja
Predavanja četvrtkom u 19 h, ulaz slobodan.

2.3. Snovi, zdravlje, kreativnost - Laslo PINTER
Snovi odražavaju nesvjesna duševna i tjelesna zbivanja koja oslikavaju naš odnos prema sebi. Informacije dobivene putem snova moguće je koristiti u svrhu očuvanja i poboljšanja našeg zdravlja, kao i u razvojno - kreativne svrhe

9.3. Evolucija čovjeka u svijetu ezoterije - Svemir VRANKO
Povijest i razvoj čovjeka u svjetlu ezoterijskog učenja, Helena Blavatska i "Tajna nauka", demonstracija vježbi

Jack Trbosjek je mason!

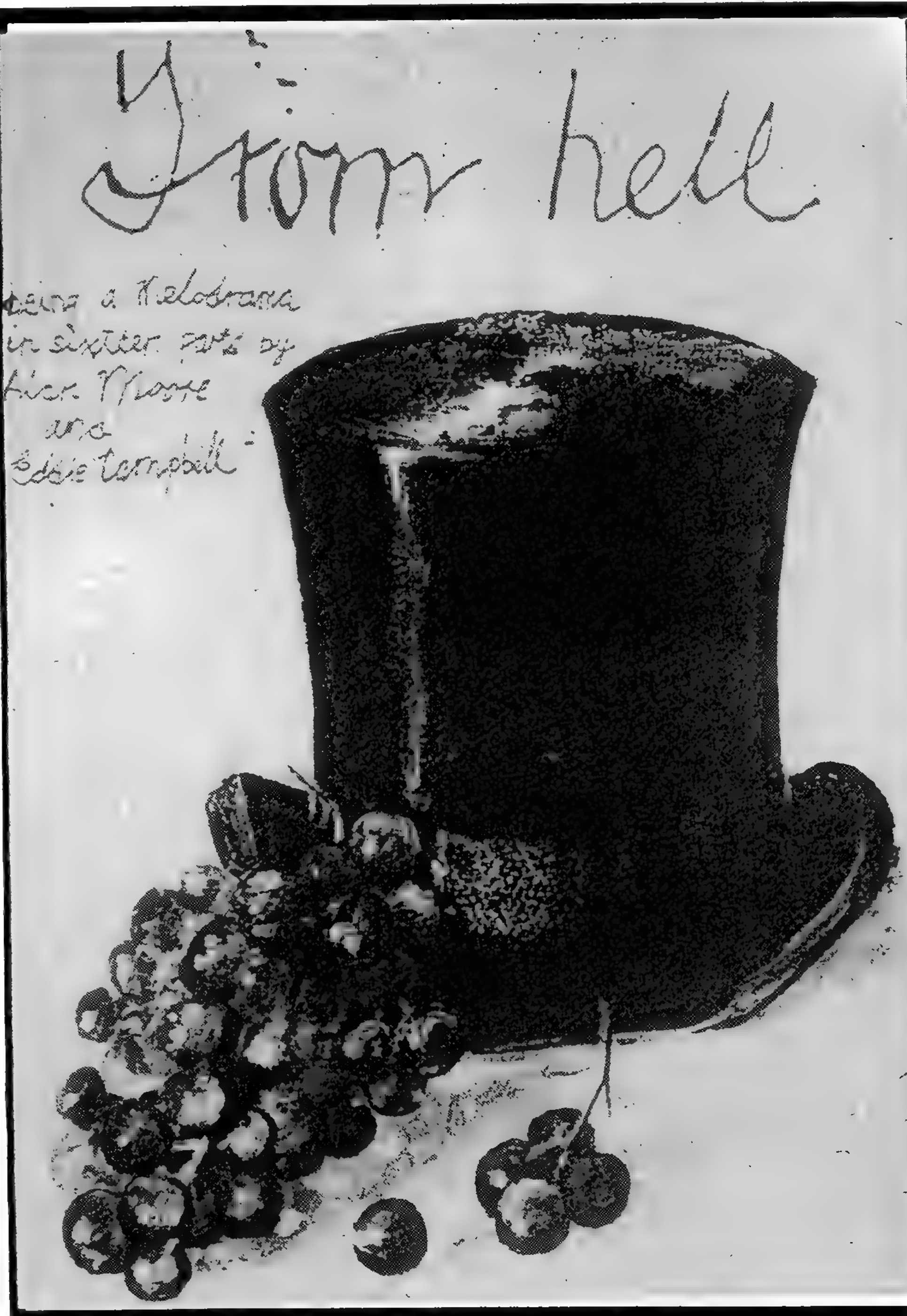
Piše: **Velimir GRGIĆ**

Kada sam počeo čitati strip, bio sam razočaran. Međutim, nakon daljnjeg čitanja bio sam - veoma užasno razočaran. Na kraju se nametnuo logičan zaključak: riječ je o neponovljivom remek djelu devete umjetnosti!!!

Kada sam prvi put čuo za strip *"From Hell"* instinktivno sam pomislio na još jednu pričicu o dosadnim jurnjavama iskompleksiranog koljača u velikom šeširu i crnoj pelerini, te nesposobnih bobbya po mračnim, vlažnim i, dakako, maglovitim londonskim ulicama.

Razlog zašto sam pohitao kupiti ovo izdanje bilo je ime pisca scenarija - naravno, **Alana Moorea**. Kada sam prvi svezak ovoga stripa letimično prelistao, sve mi je izgledalo kao očajno oslikana bljezgarija koja možda i ne potvrđuje moja najcrnja očekivanja o bezličnoj avanturi, ali zato se doima kao nešto zaista loše. Razlog zbog koje sam je kupio bio je, dakako, Alan Moore. Kada sam book napokon počeo čitati bio sam ponovno poprilično razočaran. Slike crtane "kao nogom", očajno nerazumni i manijakalno dugački dijalozi nakon kojih je poslije svake pročitane stranice potrebno zagledati u objašnjenja na zadnjim stranicma jer je svaki prizor utemeljen na nekakvom podatku iz kojekakve knjige ili potpuno minornom i nepoznatom povijesnom događaju. Čitati sam nastavio, jer to je ipak Alan Moore. Kada sam izdanje napokon pročitao ustanovio sam da je "From Hell" jedno od najbriljantnijih pogleda na slučaj najpoznatijeg zločinca svjetske povijesti, ikad zamišljenih i ostvarenih, a sam strip kao cjelina neponovljivo remek djelo devete umjetnosti!!

Razlog zbog kojeg sam odlučio čitati i ostala poglavlja više nije bio samo Alan Moore već i **Eddie Campbell**, ilustrator iliti crtač koji je izgleda jedan od rijetkih koji bi ovako nešto mogao izvesti, tj. čiji crtež potpuno odgovara priči, ili, da citiram **Dona Thompsona**: "*...savršen izbor za prikazivanje prljavštine, licemjerstva, korupcije i zla viktorijanske Engleske...*".

Čitajte!

Kako je Alan Moore ponovno napisao nešto tako briljantno? Jednostavno, čovjek je izgleda nesposoban da profula ono čega se uhvati. Način na koji se Moore pripremio za pisanje scenarija iznad je dosega svih prepričavanja. On jednostavno doslovno upija sadržaj nebrojenih knjiga o samom trbosjeku (među njima i već spomenuti *Jack the Ripper: The Final Solution* kao osnovni predložak), slobodnom zidarstvu, njihovim običajima, ritualima, tajnom komuniciranju te božanstvima, važnim i nevažnim povijesnim ličnostima, kulturi, povijesti, arhitekturi, medicini...

Načini kojima Moore vodi radnju (primjerice u slučaju **Williama Gulla** kojemu u prva dva dijela priče vidimo samo ruke, a da to nikada ne postane niti malo dosadno i monotono, već, naprotiv, potencira konstantnu napetost i znatiželju), nadopunjava povijest svojim vlastitim fikcijama i nevjerojatnim logičnim zaključcima, te povezivanjem povijesnih činjenica (poput **Johna Merricka**, poznatijeg kao "Čovjek slon"), uz izraženu maestralnu uporabu naturalizma i grubog realizma, viđenog npr. u filmovima **Davida Lyncha** (stvari se prikazuju onakvima kakve jesu, a ne onakvima kakve bi nježne očice željele vidjeti!), vrhunac su scenarističke strip djelatnosti.

Eddie Campbell na sebe je preuzeo vizualni dio ove priče. Često smo mogli susretati kako dobra priča izvlači loš crtež (kao i ponekad obrnuto), ali u ovom slučaju oni su posve kongenijalni. Crtež je nevjerojatno grub. Linije koje se često doimaju kao nemarno izvučene skice kombiniraju se s vrlo realnim segmentima te portretno obrađenim protagonistima. Ponekad su likovi samo "mrlje" naznačene u nedetaljiziranom okolišu, a ponekad, pak, vrlo realne, gotovo fotografske slike toga vremena. No, o čemu, dakle, govori "From Hell"? Kakva je to tako izuzetna priča? Pa, ovako...

Princ **Albert Victor** (poznatiji kao princ Eddy) nakon što u društvu Waltera Sickerta, poznatog umjetnika, pokušava incognito preživjeti civilni život, susretne i zaljubi se u **Annie Crook** koja uskoro rodi dijete i s kojom se također uskoro vjenča. Naravno, tajno. Kako princ sve manje vremena provodi sa svojom suprugom (koja niti ne zna za njegovo kraljevsko porijeklo) u odgoju djeteta pomaže (prostitutka) **Marie Kelly** (posljednja, najokrutnije smaknuta trbosjekova žrtva), njezina prijateljica. No, jednoga dana, kraljica Victoria dozna za brak te naređuje otmicu Annie i djeteta. Annie je uhvaćena, ali Marie uspije pobjeći s djetetom. **William Gull**, liječnik bez posebno visokog socijalnog statusa uskoro postaje član Masonske lože što ga automatski lansira u osobnog kraljičinog liječnika. Victoria predaje Annie Gullu koji je zadužen da je zatvori u svoju umobolnicu te, napravivši od nje luđakinju, ukloni svaku prijetnju od procurivanja bračne vijesti u javnost te izazivanja neizbježnog skandala. Nekoliko godina kasnije u jednom londonskom birtuzu "Brettania", pet prostitutki (pogađate: sve redom buduće trbosjekove žrtve) raspravljaju o svom bijednom i jadnom životu, da bi vrhunac svega bila vijest o "zaštiti" koju moraju plaćati stanovitoj bandi. Kako su sve zajedno u nemogućnosti da sakupe novac koji "zaštitnici" zahtjevaju (a u ovom se slučaju zaista i radi o "pare ili život" sistemu) Marie se dosjeti tajnog braka te ucjene kojom bi izmuzli lovu iz kraljevske obitelji. Kraljica Victoria, umjesto novca šalje Williama Gulla da svojim liječničkim vještinama razriješi stvar...

I? I što dalje? E, dalje lijepo kupite strip i pročitajte sami. Ne dozvolite da ispadne da su Alan Moore i Edie Campbell uzaludno obišli cijeli London u proučavanju fascinantnih, nama minucioznih mikrodetalja engleske kulture te za stvaranje ove priče iščitali toliko knjiga koliko neki od vas nisu i neće tijekom cijelog života. Čitajte!

No, čitanje ipak ne bih preporučio osobama koje ne pripadaju pod "mature readers" klasifikaciju, onima koji nisu navikli na konzumaciju ovakvih kompleksnih visokointelektualnih proizvoda, tj. koji bi "From Hell" (u usporedbi sa "Zagorom" i sličnim smećem) mogli prihvatiti samo kao dosadnu gnjavažu. Oni koji su poput mene, bar do ovog stripa, zazirali od nečega što se etiketira kao melodrama, neka se oslobode predrasuda i prihvate se čitanja. Pred njima je potpuno novi svijet.

Prostor izbacivanja sline sline

Piše: **Velimir GRGIĆ**

Strip je ipak dobio svoje mjesto u udžbenicima za pučkoškolce. Nije baš savršeno, ali i ovo je nešto

Nakon što sam cijelo poslijepodne uzaludno proboravio na tavanu, vrndajući po kutijama sa svojim starim školskim knjigama, istovremeno se braneći od paučine i buba svih vrsta te iskrivljavajući leđa i lupajući glavom o grede, kako bih vam što zornije i točnije predočio neke stvari, ovaj uvod ipak će se bazirati samo na blijedim sjećanjima. Dakle, sjećanja. E, u vrijeme kada sam ja išao u osnovnu školu (mislim da je to bio osmi razred) u čitankama hrvatskog (tada i pridruženog pridjeva "srpskog") jezika, na nekoliko se stranica, uz film, kazalište i sl. obrađivao i strip. Bilo je to samo usputno predavanje čije područje moja nastavnica nije niti pošteno obradila, dok su pak neki učitelji svojim učenicima čak zadavali da i sami načine pokoji strip. Još uvijek u svojoj kolekciji imam jedan strip svoje susjede koja ga je načinila upravo u tu svrhu.

I tako, u školama se strip učio kao i da nije.

A danas? Danas su počele kolati vrlo "veličanstvene" i optimistične priče o tome kako je strip postao važni dio nastavnog plana, kako su udžbenici prepuni radova svjetskih i domaćih strip velikana, kako su svi snovi stripofila napokon ispunjeni te kako je strip napokon kako spada ušao u odgojno-obrazovne ustanove. Ponukan željom da se osobno uvjerim u istinitost tih tvrdnji, porazgovarao sam s nekoliko osoba koje su potencijalni "učenici stripa", tj. koji su strip, prije godinu dana, učili u osnovnim školama. njihove izjave kreću se oko: "Da, nešt' smo čitali malo" pa od prevelike važnosti za ovaj tekst i nisu. Zaboravimo to.

Ono na što treba usmjeriti pažnju je to da sam napokon, uz silne muke, probleme i natezanja došao o novih hrvatskih čitanki (one o kojima ste mogli pročitati u prošlom *Arkzinu*) te pomno proučio gradivo vezano za područje stripa.

HRVATSKA ČITANKA 5 (iz književnosti, scenske i filmske umjetnosti), autora **Ive Zalara**, knjiga je kojom su se učenici petog razreda osnovne škole služili (a vjerojatno se još služe jer spomenuto izdanje datira iz 1993. godine, a ministarstvo je, prema napomeni, odobrilo PRIVREMENU uporabu ove knjige, a kako se od '93 nisu dešavale neke bog zna kakve povijesne političke promjene, bit će da se i dalje uči iz iste) u učenju poezije, proze, filma i stripa! A od stripa kao stripa u cijeloj knjizi ni traga! Ni tabloa ni kaiša! Kazalo pojmova šalje vas na 225. stranicu, a na toj će vas stranici (uz jedan kadar **Maurović/Fuisevog** stripa "*Mrtvačka trojka*" tri stranice ranije te teksta "*Čuvaj se senjske ruke*" **Augusta Šenoe**) dočekati jedan polu-kadar (više ilustracija) "*Starog Mačka*", Andrije Maurovića i famozna interpretacija koja je od tri pitanja i jedne "izjavne rečenice" posvećene stripu, ispunjena nadasve interesantnim elementima. Tako stoji, pitanje prvo: "Što znaš o stripu?".

Odgovor prvi: "Nazvan je "novinskim filmom" ili osmom umjetnosti." Novinski film? Hm...

Tvrdnja prva (i jedina): "Strip je iskaz u crtežu ili slici popraćen tekstom". To je nešto jednostavnija definicija, za razliku od one za djecu iz viših razreda, i vjerojatno je prilagođena uzrastu. U redu.

Pitanje drugo: "Autor stripa "Čuvaj se senjske ruke" Andrija Maurović upotrebljava filmske elemente u crtežu (plan, rez). možeš li ih uočiti?". Ili sam ja potpuni duduk koji je zbog ovog kritiziranja zaslužio da se pokrije ušima, ili je knjiga tiskana s greškom (ili pak nešto treće, vanzemaljske sile?), ali ja u cjeloj cjelcatoj knjizi nisam pronašao niti jedan jedini tablo stripa! I kako onda uočiti filmske elemente u crtežu stripa "Čuvaj se senjske ruke" kada stripa nema nigdje? Zadnji zadatak nešto je relaksirajući te nas upućuje da pročita-

Mak, imamo problem...

STRIP U HRVATSKIM ŠKOLAMA

mo "bilješku o Andriji Maurovicu, ocu hrvatskog stripa" koja se nalazi na kraju knjige, odmah nakon ovog segmenta posvećenog stripu, nezgodno simbolički smještenog kao zadnji dio nastavnog gradiva. **HRVATSKA ČITANKA 6** djelo je autorskog trojca **Skok-Diklić-Bežen.** Knjiga datira iz 1994. godine, a ministarstvo je ovo izdanje odobrilo za uporabu, bez onog "privremeno", dakle, njome se sada definitivno koriste učenici šestog razreda. Ono što je u ovoj knjizi, vezano za strip značajno su dva tabloa stripa te čak pola stranice teksta, interpretacije uz koju bi "djecica" zaista i mogla nešto naučiti o stripu. Ta dva tabloa stripa, otisnuta u koloru, tabloi su "Šume Striborove" **Krešimira Zimonića,** uz kojeg stoji i izvorni tekst **Ivane Brlić Mažuranić.** U ovom se slučaju interpretacija svodi na pomnu usporedbu Zimonićevog stripa i književnog predloška, te analizu u smislu kako je Zimonić obradio literarni tekst, likove itd.

Tu su još i usporedbe stripa s filmom te pitanje: "Koje su razlike između stripa i literarnog teksta?" Na kraju dolazi i još jedna definicija stripa, a to je da je strip "kronološki (vremenski) slijed slika međusobno povezanih radnjom odnosno fabulom".

HRVATSKA ČITANKA 7 (Diklić-Skok;1994) zaista me ugodno iznenadila: dvije table stripa "Seoba Hrvata", **Stanka Radovanovića Žrnovačkog** i **Andrije Maurovića,** te interpretacija koja se sastoji od solidnih podataka o djelu, sadržaja, citata autora i zadataka u vidu analize odnosa teksta i crteža te proučavanja funkcije filmskih elemenata u stripu. Zadaci se još odnose i na utvrđivanje etničko-psiholoških obilježja protagonista, sugeriranje na nabavku cjelovitog stripa te zadatak koji na temelju znanja stečenih u VI. i VII. razredu zahtjeva sastavljanje obavjesnog prikaza osnovnih obilježja stripa te potkrepljivanje istog činjenicama iz konkretnog stripa.

Na kraju knjige, u poglavlju "ponovimo" stoji još nekoliko zadataka vezanih za strip i oni su zaista zadovoljavajući.

A posljednja u nizu, **HRVATSKA ČITANKA 8 (Skok-Bežen;** 1994) nakon sjajne sedmice blago me razočarala, jer, koliko se sjećam, gradivo vezano za strip identično je onom iz dana kada sam ja u osmom razredu učio strip. Dvije table stripa "*Svi u Lastangrad*" **Ivice Bednjaneca** i interpretacija koja ostavlja infantilniji dojam od one za sedmoškolce, jednaki su onima iz starih udžbenika. U poglavlju "Ponovimo", pitanja vezana za strip (koja se opet načelno odnose na komparaciju strip-film-literarno djelo) više nisu smještena na samom kraju svih pitanja, već se i sredini doimaju kao sasvim solidno zastupljena cjelina.

Zaključak? Strip je definitivno konačno ušao u škole kao bitni dio nastave, te se tamo sasvim udobno ugnijezdio. Doduše, tu još postoje mnogobrojne rupe i nedostaci, čudna mješavina korektnog znanja i vidljivog neprofesionalizma ili nemara, ali, to je za nas stripmanijake i vječne čangrizavce sasvim normalno, jer, uvijek može biti bolje.

Bilo kako bilo, ova činjenica me napokon razuvjerila u mišljenju da strip u Hrvatskoj nije samo zadnja rupa na svirali, već da on svoju rupu ovdje nije niti dobio. Danas možemo reći da je na onim modernijim puhaljkama napokon i pridobio svoje mjesto. Doduše, to još uvijek nije ona popularna rupa za proizvodnju melodija već samo mjesto prostora za izbacivanje sline. No, i to je valjda nešto. Za sada.

Ko će to kritizi...

Gnijezdo leptira u slomljenom srcu

Piše: Cecile QUINTAL

Danijel Žeželj: REX, Radio 101

Priča je ono što drži "Rexa" na okupu, ali nije ono što ga čini posebnim. Naročitost je u izvedbi, u vođenju i preplitanju motiva, u supostavljanju slike i teksta; u autoru koji čini što su autori uvijek činili - uzima stare priče i priča ih na svoj način

U zemlji u kojoj je, kako moja već ustaljena žalopojka kaže, regularna jedina neregularnost, **Danijel Žeželj** je iznimka. Štoviše, iznimnost njegove pojave u domaćem strip kazalištu (da ne rabim vječno "scenu") proteže se na toliko polja da Danijel prestaje biti samo iznimka koja potvrđuje pravilo, već se i sam pretvara u svojevrsno pravilo (u očekivanju iznimke?). Elem, da sad ne zabrazdim u metastaziranje ala prošla rečenica, *lec hev sam hard fekts, šel vi?*

Nedavnim objavljivanjem hrvatskog izdanja "Rexa", svog četvrtog albuma, Danijel je, ako me sjećanje i manjkava dokumentacija ne varaju, sustigao **Dubravka Matakovića** i **Stanka Bešlića** po broju ukoričenih verzija svojih stripova i po istom se kriteriju zajedno s njima svrstao odmah iza **Andrije Maurovića** (čija je smrt ostavila nejasna autorska prava i otvoreno polje za grabež svakome s fotokopirkom). Uvedemo li, pak, u priču i činjenicu da je Danijel počeo objavljivati nakon navedenih kolega, te ako se pozabavimo albumskim opsegom (kojim šiša Dubravka) i subjektivnom kategorijom kvalitete (gdje Stanko gubi), možemo komotno Danijela proglasiti vicešampionom domaće albumovštine.

Dakako, Danijelu u produktivnosti ne pomažu samo njegov nedvojben talent i radna disciplina. Iako je jednako produktivan bio i dok je boravio u Hrvatskoj, tek je odlazak u Italiju dodao njegovoj karijeri nužnu komponentu svakog umjetničkog života - mecenu. S "Editori del Grifo", naime, sklapa ugovor o kontinuiranoj mjesečnoj suradnji i oslobađa se najvećeg djela pritiska materijalnoga (prije Italije je, više ili manje točna legenda kaže, objavio oko stotinu i trideset tabloa ne zaradivši pritom ni lipe ni ružne). Mogućnost gastarbajterstva omogućava Danijelu još dvije stvari: regularnost rada i objavljivanja, čija se važnost za razvoj bilo kakvih potencijala ne može precijeniti, te gotove filmove od kojih, uz upis hrvatskog teksta i nešto financija za štampanje, vrlo brzo nastaje domaći album.

Da nije svega toga, tko zna kada bismo i koliko često mogli čitati nove Danijele? Ovako, ritam nam pojavljivanja omogućuje da Danijelov rad kritički ocijenimo i kroz razvoj ili usporedbu, umjesto da samo svršavamo od same pomisli da se - *ah, ah, aaaahhh!* - pojavio domaći album.

Kakav je, pređimo na stvar, novi Žeželj? Kakav je "Rex"? Danijel je uvijek težio gotovo fotorealističnosti svojih crteža, ali je tu realističnost koristio za otjelotvorenje jednog nadrealnog svijeta, svijeta u kojem smo prepoznavali krhotine našega, ali koji nas nikad nije zavarao dovoljno da ga proglasimo stvarnošću. U "Rexu", pak, ulice, hidranti i mostovi postaju znatno prepoznatljivije ovosvjetski - preciznije: američki. Razbijena kola koja Rex vozi također su neka od "mejd in di juesej" cestovnih krstarica, a i zatvor u kojem se događaju važni elementi priče svojim nam je dizajnom i populacijom najpoznatiji po slikama koje su nam dolazile iz Hollywooda.

Hollywood je i ključna riječ kojom ću se poslužiti da svima koji album još nisu vidjeli dočaram kostur fabule. Hollywood je i riječ kojom je jedan Danijelov mlađi kolega iskazao svoje razočaranje (kojeg, da odmah bude jasno, ne dijelim) "Rexom". U čemu je stvar?

"Rexovu" priču ste sigurno već negdje čuli. Bio je policajac, poznat pod drukčijim imenom no sada, kojemu je pokvareni šef policije namjestio igru i strpao ga u zatvor. U zatvoru su se Rexu poveselili kažnjenici koje je tamo potrpao i počeli se igrati njime. Rex je patio i toliko se zatvorio u svoju patnju da ni svojoj dragoj na pisma nije odgovarao. Kad je pobjegao i našao da se draga udala, Rex kreće na put na kojem ga čekaju samo osveta i smrt.

Hej, čekajte! Nemojte se još razbježati! Znam da ovako prepričano sve djeluje kao "B" produkcija, ali zato i ne valja čitati sinopsise. Reducirajte svoj omiljeni film na tri rečenice i pogledajte što ćete dobiti! A skratiti sedamdeset stranica "Rexa" na odlomak sinopsisa zaista nije pošteno. Ne samo da na taj način gubimo sve one lijepe slike, nego ne možemo ni tražiti replicirano ponavljanje motiva slomljenog srca, pronaći gnijezdo leptira u hicem razorenom neonskom znaku, niti sresti lava koji svršetak na kojeg bismo slegli ramenima pretvori u kraj koji ćemo zapamtiti. Ukratko, priča je ono što drži "Rexa" na okupu, ali nije ono što ga čini posebnim. Naročitost je u izvedbi, u vođenju i preplitanju motiva, u supostavljanju slike i teksta; u autoru koji čini što su autori uvijek činili - uzima stare priče i priča ih na svoj način.

Čitaoci koji su voljeli Žeželjevo kretanje čistom vizualno/tematskom poezijom možda će se osjetiti odbijenim intruzijom realnosti prisutnom u "Rexu", ali takvima preporučujem da album pročitaju barem još jednom. Tada će vidjeti da Danijelove tematske preokupacije (potraga za boljim životom, idealna žena) ostaju kakve su i bile, da je čak i poezija tu, makar se sklonila iz prvog plana. "Rex" je, zaključimo, za Danijela korak u dosad neistraženom smjeru, korak za kojeg je trebalo više hrabrosti no za još jedan album na starome tragu. I kada ne bi bio dobar, samo za hrabrost bi zaslužio da ga, pored mecena, podržimo i mi.

P.S. Strip je izdao Radio 101, prodaje se barem u "Modernim vremenima", košta što košta, a vrijedi i više.

ŽEŽELJ 2 Sound koji je volio T.W. ŽEŽELJ 2

Piše: Goran MALIĆ

Sudeći po sudjelovanju u kultnim projektima američkog filma *(Kralj ribara, Izvan zakona, Kratki rezovi)* **Tom Waits** je jedan od rijetkih glazbenika koji su znali nepogrešivo izabrati svoje pojavljivanje na velikom ekranu. Naime, izleti popularnih rock izvođača u filmsku umjetnost nisu ni izdaleka bili tako sretno odabrani kao Waitsovi. Kažem "sretno", jer Waits očito nema pretjerane glumačke ambicije, niti ga "krase" dileme koje su **Davida Bowiea**, na primjer, tjerale da se kao "main actor" dokazuje u projektima kultnih filmaša **(N. Roega, N. Oshime)**, ili na kazališnim daskama. Waitsove role dobro su "pročitane" i unaprijed inkorporirane u njegovu poetiku, bez namjere za demonstriranjem "raskošnog talenta" ili iluzije o "planetarnoj karizmi". Njegov glazbeni rad plijeni brojne poštovaoce u svijetu filma i kazališta, uvijek dovoljno somzatajan da se ne bi mogao nazvati trendovskim, ali i prilično "prokuhan" u medijima i među fanovima da ne bi ostao bez većeg uticaja.

Kako je bitnička poetika T.W. već odavna presađena na naše prostore, tako je nešto od tog prekooceanskog *spleena* isparavalo u ovašnjim zakutcima kulture, uglavnom kao dokaz da i ovdje vlada duh gubitništva, ali u ponešto drugačijem - kolektivnom sazrijevanju. Pa kada se jednom hrvatskom stripu dogodi da za leit motive ima poeziju T. Waitsa, kao što je slučaj s "Rexom" **Danijela Žeželja** onda on za sobom nosi sve vrline i mane domaćih interpretacija jednog mitologiziranog svijeta kao što je Amerika a la Waits. Danijel Žeželj se u više navrata pojavljivao među strip sladokuscima, kao originalan, introvertiran autor čiji su radovi odisali rock-poetikom i grafitofilskom estetikom. U sjajnom "Sun City" ovaj je senzibilitet proizveo izvanredan spoj grafičke virtuoznosti i semantičke jednostavnosti r'n'r refrena; u scenografiji bezimenog američkog velegrada čijim se totalima Žeželj rado služi kada treba posivjeti perspektivu svoje priče. Pri tom se koristi kolažiranom ikonografijom američke subkulture, reciklirajući novinske fragmente, reklamne poruke, grafite i apokaliptične tonove nuklearnog rata. Ali u "Rexu" kao da je ovom neprikriveno "amerikaniziranom" autoru - ponestalo nadahnuća, tj. elemenata za još jednu priču o "izgubljenom kontinentu sa izgubljenim ljudima". Čini se da mu je bitničkom ikonografijom bogati svijet Waitsovih pjesama poslužio kao izgovor u nedostatku vlastite lirske perspektive (jer riječ je nesumnjivo o strip "liričaru"), pa je samo djelomično uspio u "oneobičavanju" izlizanih matrica o američkom "antijunaku" na asfaltu. Žeželjev "Rex" nije uspio naturalizirati poetski svijet T. Waitsa, iako je (citatima i intertekstualno) pokušao govoriti jezikom tog svijeta. Ukratko, Žeželj je u svom stripu izrabljivao ikonografske obrasce bez naročitog "autorskog sudjelovanja", koristeći se u tu svrhu prenaglašenom filmičnošću akcionih kadrova (u stilu spaghetti westerna), ili hladnim, statičnim aktovima s duplerice - u erotskim pasažima. U prilično "raubovanoj" priči o policajcu osvetniku, kojeg progoni prošlost (ili on progoni nju, kako to već ide), teško je pronaći introspektivnog, skoro hermetičkog Žeželja iz prethodnih stripova. Antijunak Rex, koji nakon izlaska iz zatvora traži svoju bivšu ljubav i osvećuje se korumpiranom gradonačelniku, prije je Schwartzenegerovska varijanta O'Barrove "Vrane", nego lik koji se referira na Waitsovo stvaralaštvo.

Uz, kao i obično, nepogrešive panorame velegrada i sivilo koje kao da isparava iz crtačevog tuša, valja reći da je Žeželj održao visoki grafički standard, ali je njegova pripovjedačka platforma potonula pod površnim i citatološki neuvjerljivim tekstom. Naravno, u "bespućima" hrvatskog stripa od profesionalno suverenog autora kao što je Žeželj, tražiti da još i održava kontinuitet vrhunskih djela bilo bi traženje dlake u jajetu. Ostaje nam da i dalje očekujemo njegove radove u Hrvatskoj s pažnjom koju zaslužuje. Pri tome tipujemo na njegovu već zrelu i afirmiranu poetiku, koja neće tražiti "suradnju" sa autoritetima prepuštajući im da "vode priču". Poezija **Tom Waitsa** u tom je aranžmanu unaprijed bila osuđena na "spomenarsko" korištenje, čega su se s pravom bojali oni američki filmaši koji su mu u pravilu davali solidne - ali sporedne uloge.

MOVIES

Ko je ovde došao preko veze?

Otisci u vremenu

Before the rain, 1994, režija: Milčo Mančevski, uloge: Katrin Cartlidge, Rade Šerbedžija

Before the Rain, nominiran za Oskara u kategoriji najbolji strani film, prvo je dugometražno ostvarenje **Milčeta Mančevskog**. Taj film koji je na nedavnom Venecijanskom festivalu osvojio zlatnog lava, a glavni glumac nagradu kritike, zasigurno neće igrati u Hrvatskoj još neko vrijeme. Banalna politikantska strategija hrvatske kulture od koje je samo gore srpsko junaštvo i ovaj će put dokazati svoju lokalnu moć (Za znatiželjne: film igra u Ljubljani, ali i u Sarajevu, Beogradu i Skoplju). Naime, ono čime se film bavi možda i nije toliko spormo, ali glavni glumac, prokazani **Rade Šerbedžija** to zasigurno jest. Šteta, jer je i inače hrvatska kinematografska ponuda kastrirana za kvalitetu već duže vrijeme, pa bi ovaj film koji govori o ratu, a da ga zapravo ni ne pokazuje, mogao hrvatskim redateljima dati malo inspiracije kad je u silnom strahu autocenzure i političke i intelektualne korektnosti presušila u njihovim "ratnim" filmovima.

Ovaj film počinje i završava istom scenom: trenutkom "prije kiše", prije elementarne nepogode i kada ga odgledamo jasno nam je da je on mala umjetnička molitva da se ono što se dogodilo u Hrvatskoj i Bosni ne ponovi u Makedoniji. Sve što autor navodi i pokazuje govori o neumitnosti gluposti, straha i mržnje, o nezakopanim mrtvacima i nanovo iskopanim rakama; o nerazumijevanju iz straha, i mržnji iz gluposti; o općem pomanjkanju ljubavi i poštenja, pa ipak uspjeva stvoriti katarzičnost koja daje nadu: DA - postoji dobro, postoje ljudi koji su u stanju biti pošteni i slijediti i misao i djela kroz odluke i postoji odlučnost djelovanja, posttoji mjesto gdje se može sakriti i postoje ljudi koji sklanjaju nepoznate pred "kišom".

Tri priče koje slijede jedna drugu u vremenu filma a u tijeku stvarnosti o kojoj pričaju su naizgled složene u redosljedu 231, nose jednu humanost koja nije u priči i racionalnom, koja nije u poruci telegrama ili na usnama umirućeg protagoniste, već izrasta iz savršenstva forme i sadržaja ovog velikog djela pokretnih slika. Gotovo sve kritike ovog filma su pozitivne (barem one do kojih sam uspio doći u Italiji, Francuskoj i Holandiji) i ističu gore spomenutu humanost artikulirajući je različito, ali ono što mnogima smeta je manirističnost i savršenstvo filmskog izraza mladog redatelja i to čak do toga da se spominje *"kako ne bi bilo čudno da njegov slijedeći film bude Terminator 3"*. Čini mi se da su oni svi uspjeli vidjeti samo jedan dio filma, a da ono što ih smeta je to da taj eto balkanski redatelj (zahvaljujući američkom iskustvu) nije dovoljno etničan i balkanski u izrazu, već savršeno priča, slika i razrješava priču svog filma.

Osim Radeta Šerbedžije koji je igrao savršeno i o čijoj ulozi ćemo vjerovatno još slušati, treba spomenuti Katrin Cartlidge (nedavno smo je gledali kao protagonisticu u filmu *Naked*), te mladog Gregorie Colina, te mnoge makedonske glumce u malim ulogama koji su dali priči temelj.

Da mogućnost rasplamsavanja sukoba u Makedoniji nije samo metafora i moralističko udaljavanje od stvarnog potrudili su se eto nedavno dokazati i sami Makedonci u suludoj akciji sprečavanja otvaranja Albanskog sveučilišta u Tetovu. Možda bi im Mančevskog trebalo puštati nekoliko puta dnevno

Boris BAKAL

Čudovišno!

Ko je tu pio tinte?

Frankenstein, red: Kenneth Branagh, uloge: Robert De Niro,Kenneth Branagh i još par glumaca

Davne 1816. godine **Mary Shelley** bacila je okladu s dvojicom romantičarskih pjesnika da i ona može stvoriti zanimljivo književno djelo. Pjesnici su bili **lord Byron** i njezin suprug **Percy Shelley**, a rezultat je bio roman "Frankenstein ili moderni Prometej", objavljen 1818. godine. Pošto je gospođa Shelley umrla sredinom tog stoljeća nikad nije saznala da je njezin "Gothic novel" postao jedno od najpopularnijih djela među romanima strave, roman koji će mnogi u vječnom prepucavanju što je strava, a što znanstvena fantastika, proglašavati i prvijencem potonjeg žanra. Još manje gospođa Shelley mogla znati kako će njezin, odnosno monstrum kojeg je izmislio doktor Frankenstein, postati vjerojatno najpopularnijim čudovištem u svijetu pokretnih slika. Monstrum je prvi put gostovao na filmskim platnima već 1910. godine, nakon toga još dvadesetak puta. Najboljom se drži verzija iz 1931. godine koju je režirao **James Whale** s **Borisom Karloffom** u glavnoj ulozi, a posljednju je stvorio **Kenneth Branagh** pod producentskom paskom **Francisa Forda Coppole**.

Branaghov "Frankenstein" je najvjernija adaptacija romana Mary Shelly, film koji je bitno različit od svih do sada. Dok su ostali Frankensteini snimljeni u žanru horora, u čemu su uvelike pridonijela odstupanja od romana (najveće je da doktor u umjetno tijelo zabunom presadi mozak luđaka), pa je Frankenstein tipičan horor negativac koji plaši ljude u kinodvoranama. Najnovija je verzija mnogo bliža žanru znanstvene fantastike, a još bliža nekom nežanrovskom filmu - u slobodnom prijevodu, drami. Je li to dobro ili loše? Odgovor je: loše. Zašto? Najvjerojatnije zato što i svaki klinac na riječ Frankenstein poima nešto zastrašujuće. Jednostavno rečeno, stvar je u navici i iskustvu vezanom uz kreaciju doktora Frankensteina, kojeg je teško zamisliti i gledati u nečemu što je tako daleko od horora. Nije teško zaključiti da bi Branaghov "Frankenstein" bio mnogo bolje prihvaćen i radije gledan kao visokobudžetni horor, primjerice pod redateljskom palicom **Sama Raimija** ili **Tima Burtona**.

"Frankenstein" **Kennetha Branagha** je neuspješna drama o dvojici ljudi koji su, u jednakoj mjeri, pozitivni i negativni. Dr. Victor Frankenstein je student medicine čija je fanatična želja da od mrtvog čovjeka stvori živog. Na početku prikazan kao simpatični zanesenjak, potom kao ludi znanstvenik, zatim kao monstrum koji je stvorio čudovište, a naposlijetku kao patnik koji je zbog svoje kreacije izgubio sve. Njegova kreacija je isprva monstrum, samo naizgled spreman na stravične poteze, potom hipemotivni jadnik bez igdje ikoga, zatim monstruozni tip koji se osvećuje svojem kreatoru, a na kraju čovjek kojem je samoubojstvo jedini izlaz.

Popriličan je grijeh obraditi roman strave i 80-godišnju filmsku "Frankenstein tradiciju" na način koji pokušava toliko duboko i vjerno prodrijeti u psihologiju glavnih junaka, na način koji je najmanje bitan u filmu fantastike. No, dobro, film i ne želi biti fantastički. Međutim, zašto smo ipak prisiljeni gledati i slušati znanstvene tvrdnje o tome da je moguće stvoriti zombija, i to tvrdnje koje su toliko nejasne i nezanimljive da bi i Einstein požalio biti u kino-dvorani, a ruku na srce, popriličan dio filma zauzima ta vrsta fantastike. Drugo, zaista u ovom "psihološkom ostvarenju" svaka kap krvi predstavlja višak, a krvi ima i nekoliko litara, a čak smo prisiljeni gledati i čupanje srca. Još mi uvijek nije jasno zašto je **Kenneth Branagh** toliko cijenjen redatelj. On nikako, s obzirom na prethodna ostvarenja ("Henry V", "Peter's Friends", "Dead Again") nije loš autor, no čemu vani tolika halabuka oko njega? Zacijelo će Branaghov ugled podosta opasti nakon "Frankensteina", jer ovo je njegovo daleko najlošije ostvarenje u kojem je od osrednjeg scenarija napravio izuzetno loš film. Stavit ćemo na stranu njegove tako i tako okarakterizirane likove pošto bi film i bez toga bio isti, možda i bilji. Branagh vodi priču tako da bi za njegov postupak mogli reći: "film je ponekad i zanimljiv." No, ono šo najviše smeta jest njegovo "moderno" poimanje montaže i pokreta kamere. Kamera juri ambijentom toliko naprežući naše očne živce da nerijetko pomislimo: Čovječe, daj smiri tu kameru, stani, hoću gledati što se zbiva u filmu." Branagh je mnogo bolji kao glumac u liku doktora Frankensteina, veliki **De Niro** u ulozi Frankensteinove kreacije nije loš, tako bi ulogu odigrao gotovo svaki drugi glumac, pa mu ova nezahtjevna uloga i nije trebala u njegovoj veličanstvenoj karijeri.

Darko POHVALIĆ

Napravite posao svoga života, nadoknadite propušteno, naručite brojeve arkzina koji Vam nedostaju!!(?)

ime i prezime

ulica i broj

mjesto

600 LIPA SVAKI + POŠTARINA

5	6	19	20
7	8	21	22
9	10	23	24
11	12	25	26
13	14	27	28
15	16	29	30
17	18	31	32

PREKRIŽITE BROJEVE KOJI VAM NEDOSTAJU!!!

brojevi koje možete naručiti (5→32)

ARKZIN Republike Austrije 23 ZAGREB HRVATIA NEUROPIA

l'Histoire –, un portrait très réussi.

OPET O TARANTINU!

Tko još želi biti heroj ulice

Reservoir Dogs, USA 1992, red: Quentin Tarantino, uloge: H. Keitel, T. Roth, Distributer VEM Čakovec

Osmorica uvjerenih, "ozbiljnih profesionalaca" pljačkaša, kreće u pljačku draguljarnice. Nakon pljačke, izdani, preživjeli se okupljaju u skladištu i započinju demaskiranje svojih naučenih, iz filmova prekopiranih uloga. Sve one iluzije koje sačinjavaju kodeks gangstera - dostojanstvo, čast, vjernost, prijateljstvo (a koji je izgrađen upravo u Hollywoodu gangsterskim filmom a ne vani na "terenu") raspada se u atavizmima i najnižim i najsebičnijim porivima "junaka". *Reservoir Dogs* prvi je film **Quentina Tarantina** autora inače razvikanog planetarnog megahita *Pulp Fiction* koji je ove godine nominiran i za nekoliko Oscara.

Svoje filmsko obrazovanje Tarantino je stjecao van bilo kakve filmske škole ili institucije, radeći u video shopu i sam je formirao svoj autistični, klaustrofobični pogled iz zatvorenog rukavca filmske i životne struje. Upravo njegov autizam, njegova različitost, nepripadnost, pozicija čovjeka koji je nigdje, daje mu sjajnu mogućnost da govoreći IZ SEBE a ne iz naučene, prenešene, odnosno kopirane pozicije pokaže sve ono divlje što nije zatomljeno i civilizirano nekakvom školom i obrazovanjem. Uvodna scena iz filma u kojoj grupa tek okupljenih kriminalaca-pljačkaša za zajedničkim stolom nepatvorenim, studijski neispeglanim uličnim jezikom primitivno i "duhovito" razglaba o "pravom smislu" **Maddonine** pjesme *"Like a virgin"*, pokazuje koliko Tarantino kao scenarist zapravo stvarno pozna život ulice a ujedno savršeno jasno oslikava karaktere protagonista, i već u samom početku daje međuodnos svih likova. Filmofil, žanrovski čistunac, sljedbenik američkog "film noira" i opusa spaghetti westerna **Sergia Leonea**, Tarantino kao nezavisan autor je, kao i drugi kultni nezavisni redatelj **Jim Jarmush** prije svega produkt, odraz, odnosno znak duha vremena. I ma koliko različiti bili, dodirnih točaka između ova dva redatelja je mnogo. Nelinearna dramaturgija u "Reservoir Dogs" koja pojedine scene veže monotonim glasom u muzikom disk-jockeya radija kojega naravno nikada ne vidimo, prisutna je i u Jarmushevom *Mistery Trainu*. Tarantino u "Reservoir Dogs" skriva samu akciju-pljačku draguljarnice, koja zapravo okuplja sve likove, a isto vrijedi i a nevidljivi bijeg Jarmushevih junaka iz zatvora (koji je također mjesto okupljanja i njegovih junaka) u njegovom debutu *Down by Law*. Tarantino se kao i Jarmush bavi prvenstveno situacijama i likovima a ne njezinim uzrocima ili dubljom analizom karaktera. I jedan i drugi bave se "izvrnutim" zrcalom; njihovi su junaci u pravilu ljudi sa dna, gubitnici, marginalci ili izgubljeni "loši momci". Kod Jarmusha su to simpatični, smušeni i izgubljeni sitni dileri i probisvijeti a kod Tarantina patetični "hladni" pseudoprofesionalci. Konačno kostimirani u crna odijela, po obrascu svojih uzora, gangstera iz 40-tih i 50-tih Tarantinovi zaigrani likovi, poput likova iz bajke nemaju nikakvog stvarnog kontakta sa vanjskim svijetom, oni su mogući samo unutar ove, date, priče i situacije. Tarantino se, poput pravog djećarca, igra svojim likovima i njima "slika" izmišljene situacije, a sve izvan njegovog svijeta, a to je veliki i ozbiljni svijet odraslih ne zanima ga *i* ne dodiruje ga.

Iako u "Reservoir dogs" sve pršti od krvi i brutalnosti, samo prikazivanje nasilja nije Tarantinov cilj već objašnjenje što to pokreće njegove emocionalne invalide, "njegove igračke". Ovaj zaigrani djećarac međutim, iznikao je iz umirućeg, kolabrirajućeg kulturnog i civilizacijskog okružja tehnološkog i materijalnog obilja i besmisla, društva izgubljenih ljudskih vrijednosti i dogovornog morala. Niti njegove "igračke" nisu naravno, iznimka, naprotiv one sintetiziraju sve ono što je njihovom velikom demijurgu promaklo, što je on podsvijesno ugradio u njih. Ti "likovi iz bajke" svojim djelovanje, svojom karmom, i svojim nevinim zaigranim krvavim orgijama inkarniraju znane, traumatske situacije koje svakodnevno pratimo preko medija, a opet paradoksalno sami ostaju nevini i nestvarni. Prebacivana moralna neosjetljivost koja nedostaje Quentinovim likovima, ne nedostaje samome autoru. Čitav je film zapravo demaskiranje mita časnog gangstera, onakvog kakvog su nam godinama nudili iz "tvornice snova" u likovima **Humphreya Bogarta** ili **Spencera Traceya** kao gotovo samosvjesne heroje, žrtve sudbine i junake ulice. Naravno, nije nimalo slučajno da poslije krvavog revolveraškog crescenda a prije samog upada policije, jedan od gangstera i to upravo Mr. Pink (pederske ime, kako sam primjećuje) čovjek bez apsolutno ikakvih etičkih principa je jedini koji uspijeva pobjeći, i to s čitavim plijenom. Pljačka draguljarnice i konačni obračun sa policijom, mjesta gdje se iskazuju svi atributi gangsterskih vrlina izostavljeni su sa sasvim jasnom namjerom. Tarantino je u svom prvijencu uspio sa neskrivenom simpatijom do svojih "igračaka" raskrinkati pozadinu i kaljužu zabluda infantilnih "junaka" sa ulica današnjih svjetskih megapolisa koji izgubljeni, sami pred sobom brane (hrane) i stvaraju sliku "junaka ulice".

Josip HLADNI

dosadno zamorno nezanimljivo

COLOR OF NIGHT (Boja noći), SAD, 1994, režija: Richard Rush, uloge: Bruce Willis, Jane March

Psihijatrijski, psihoanalitički, psihoterapijski, *shrink* film još se uvijek ne da pokolebati. Tako se ovih dana na repertoaru zagrebačkih kinematografa susrećemo s filmom, našoj publici malo poznatog redatelja Richarda Rusha, *Color Of night* (Boja noći), djelu iz prošlogodišnje *middle of the road* holivudske produkcije.

Premda se pokazalo da prihvaćanje fabuloških umotvorina povezanih s popularnim prikazivanjem neurotskih i shizofrenih protagonista kao *movensa* detekcijskih situacija nije polučilo (barem dosada) najsretnije rezultate, neki vrag tjera filmske autore da se s vremena na vrijeme poduhvate upravo ovakovih priča, ne dopuštajući odumiranje ovog podžanra američke kinematografije. Posljednjih godina susreli smo se s dva tek nešto vrijednija ostvarenja u ovoj domeni konstruiranja filmske priče. Radi se o (ponešto precijenjenom) Oscarima ovjenčanom *The Silence of the Lambs*, **Jonathana Demmea** i *The Final Analysis*, **Phila Joannua**.

Ne ulazeći prethodno u kvalitetu predloška priče **Billyja Raya**, kao ni scenarističku obradu iste, treba nešto reći o konačnom rezultatu još jedne ekskurzije u popularno filmsko iščitavanje psihoanalize.

Film u svom prezentnom obliku posjeduje *suspensea* otprilike onoliko kao prosječno izdanje dnevnika HRT-a! Psihoanalitičaru Billu (**Bruce Willis**) na jednoj seansi pacijentica izvrši samoubojstvo bacivši se kroz staklo s vrha njujorškog nebodera. Tim događajem on biva određen u cijeloj filmskoj priči. Grižnja savjesti, međutim, u ovome je slučaju, kako gledatelj zna, neopravdana jer smo u uvodnim kadrovima vidjeli njenu sklonost smoubojstvu, neovisno o eventualno krivoj priči psihoterapeuta kao direktnom povodu za takav čin (to, naravno, znamo samo mi, ali ne i protagonist). Stigavši u L.A., **Bill** odsjeda kod svog prijatelja **Boba**, koji mu iznosi strahove o tomu kako će biti ubijen od jednog pripadnika svoje psihoterapijske skupine što ju sačinjava petoro ljudi, 4 muškarca i jedna žena (spolna pripadnost će se kasnije prikazati upitnom i presudnom u razrješavanju filmskog *whodunnita*). Već ovdje vidimo oštru nesnalažljivost u konstruiranju filmske priče, kao i u redateljskom prosedeu, koji eliminira potencijalnost suspensea upravo dilletantizmom najave događaja što će pokrenuti detekcijsku igru intendiranu kao *raison d'etre* cijelog filma.

Whodunnit detekcijska igra već je sama po sebi upitan postupak uzimajući u obzir medijsku prirodu filma i njegovu prioritetnu usmjerenost k nekim drugim mogućnostima: tako da su neki najveći majstori suspensea u filmskoj povijesti (**Lang, Hitchcock, Melville, Clouzot, De Palma**) klonili detekcijskog i - njegove najpoznatije inačice - detektivskog filma, preferirajući thriller kao adekvatniji način iskazivanja vlastitih afiniteta prema dobro "skrojenoj" i napetoj priči.

Osim toga, u slučaju da sama detekcijska igra otkrivanja ubojice nije vješto izvedena dolazimo do katastrofalnog učinka u konačnom rezultatu, što je *i* slučaj s ovim filmom. Otprilike na polovici filma svakom iole inteligentnom gledatelju već je sasvim jasno tko je onaj traženi zbog ubojstva psihoanalitičara i jednoga od pacijenata. Toliko o inventivnosti priče što bi trebala držati gledatelja u napetosti barem veći dio filma.

Tu se krije i najperfidnija manipulativnost osnovne autorske intencije cijelog ovog nes(p)retnog pokušaja da se napravi zanimljiv i komercijalno uspješan film. Film jednostavno gubi svoj potencijalni moment suspensea i thrillinga pretvarajući se u nabrajanje bizarnih, ali jednako tako, općih mjesta iz psihoterapijske prakse što njegove protagoniste čini, prije svega dosadnim, zamornim i nezanimljivim.

Osobenjak kojemu su ubijeni žena i kćerka, opsesivni brojitelj svih predmeta oko sebe, blazirani slikar koji se zabavlja situacijom psihoterapije, logoreistična nimfomanka, depresivno-shizoidni dječak-mladić čine gotovo paradigmatsku šablonu onoga što bi trebalo predstavljati uvjerljivu, tipičnu galeriju likova uključenih u psihoterapiju.

Ne želeći biti prestrog po pitanju uvjerljivosti samih filmskih situacija, nikako ne mogu zaobići bespotrebnost fingiranja neke *film noir* situacije u ostvarenju lišenom i napetosti i, što nije nevažno, duhovitosti. Uvođenje lika policijskog istražitelja hispano-chicano podrijetla, označenog *cool* cinizmom, trebalo je poraditi upravo na ovome potonjemu, ali je rezultat ponovno potpuna promašenost, pa se "duhovitost" koja nasmijava publiku svodi na to da u svome 'diskursu' taj isti policajac naziva pacijente iz skupine "zumbulima". Tko na kraju ispada zumbul vjerojatno nije potrebno posebno naglašavati!

Casting, jedan od nezanemarivih stavaka uvjerljivosti nekog u intenciji ozbiljnijeg ostvarenja, čini se neadekvatnim upravo proporcionalno cjelokupnom dojmu filma. **Bruce Willis** koji se snalazio doista u najraznolikijim ulogama - najviše dakako u onima 'na svoju ruku skrojenog', svojeglavog, ali simpatičnog akcijskog junaka - nikako ne funkcionira utjelovljavajući psihoterapeuta koji evoluira u detektiva. Glavni ženski lik (ustvari podvojena, točnije čak potrojena ličnost), koji tumači **Jane March**, ne sadrži osim otvoreno iskazanog, ali stoga i posvema netajnovitog seksipila, nikakvu osobnost koja bi uz ionako neinteresantnog Billa filmu podarila osnovicu.

Redateljski posve nekoordiniran, počesto i zanatski nekorektno realiziran, bez smisla za *timing* – nepotrebno duge sekvence obilaska svih pacijenata koje samo usporuju dramaturšku osnovu - te beznačajnost glavnog negativca, čini ovo ostvarenje svojevrsim uzorkom na brzinu skrpanog filma (vjerojatno ne i niskog budžeta) koji se pokazuje gotovo paradigmom *mainstreama* suvremene holivudske produkcije.

Na sreću, ovih dana imamo prilike vidjeti i jedno ostvarenje s kvalitativno suprotnim učinkom. Radi se o **Chabrolovu** filmu ***L'Enfer*** (*Pakao Ljubomore*) koji, na izuzetnom predlošku jednog nerealiziranog scenarija **Henri Georges Clouzota**, gradi sugestivnu atmosferu patološki opsesivne ljubomore koja ima suvremenost i uvjerljivost i suspense, što sve odaje jednog autora koji doista poznaje *metier* te suvereno vlada i formom i sadržajem filmskog djela. Richardu Rushu, sudeći po ovome ostvarenju, to ni približno ne uspijeva.

Marijan KRIVAK

Razgovarao: Mladen VLAŠKI
Foto: Miran KRČADINAC

Gdje si sada, Praslavan?

Popularna skupina **Lačni Franc** iz male ali prijateljske i susjedne Slovenije, možda najpoznatija po hitu "Ne mi dihat za ovratnik", još uvijek su rado viđeni na koncertima diljem lijepe nam naše. S frontmanom grupe **Zoranom Predinom** razgovarali smo prilikom recentnog nastupa u zagrebačkom Kulušiću.

Drugi put u posljednjih mjesec dana ste gosti "Kulušića", iznenađuje kad se zna da je prije dva tjedna posjeta bila relativno loša.

Mladen Mitak, vlasnik kluba, bio je jako zadovoljan i obavijestio nas je da mu se javilo puno ljudi koji nisu mogli doći na prošli koncert. Tražili su da se ponovi, a s obzirom da smo mi imali vremena, drage volje smo opet u Zagrebu.

Večerašnji nastup ima pomalo slavljenički karakter - točno je 15 godina od vašeg prvog gostovanja u Zagrebu. Prisjetimo se kako je tekla karijera Franca.

Za koji mjesec će biti 16 godina otkako radimo zajedno. U početku smo snimali svake godine po jednu ploču, pa smo postali lijeni i snimali svake druge godine, tako da sad imamo devet albuma. Imamo i tri CD-a, koji pokrivaju taj minuli rad, a naš posljednji album "Zadnja večerja" je naš prvi album na vlastitom CD-u. Inače, prije pet godina ja sam počeo samostalnu karijeru, jer su dečki iz banda zaposleni, i možemo zajedno svirati jedino krajem tjedna. Ja živim od muzike svih 365 dana u godini. Nama male svirke kao ova večeras mnogo znače. Puno je tih pitanja zašto smo još zajedno? Odgovor je jednostavan. Nama je to način života, mi to volimo raditi i sad kad smo se razmnožili, udebljali, imamo veliku djecu, to nam je dobar provod. Svojevrstan kontakt sa realnim životom. Mislim da je to odlična terapija da ti mozak ostane zdrav i čitav.

Vaša muzika sadrži romantičarski feeling koji se u ovim devedesetim sve više gubi. Mislim naravno na rap, metal, grunge, dolazi gruba, sirova muzika, kao da je sve manje emocija u rock'n'rollu devedesetih?

To je vjerojatno stvar pristupa radu. Mislim da se kroz pjesme i nastupe odražava osim muzike, tekstova, sviranja i neko emocionalno stanje banda. Kod nas se vidi da smo neopterećeni nekim stvarima i da nam nastup znači barem toliko koliko i publici. To je zato što iza naših nastupa nema ničega, nikakve ideje, nikakve filozofije ili viših ciljeva. Jednostavno cilj je da se dva sata ukradu sudbini, da se zaustavi vrijeme i da se neke stvari koje smo htjeli reći jedni drugima dogode. Mislim da nam to uspijeva.

Nikada nismo obraćali pažnju na kostimografiju i slične stvari, što nas razlikuje od većine drugih bandova. Evo recimo, kako bi to objasnio. Zamisli rapere koji su kod kuće zaboravili kape. Kako oni mogu nastupati kao raperi ako su bez kapa, a? Pa to je propao koncert.

Mislim da je grunge jak pokret kao što je bio punk i da je pozitivan kao što su to svojevremeno bili punk i new wave, a s druge strane, osim te silne ljutnje i jeze on nosi puno romantike. Ja je ipak čujem. U posljednje vrijeme se su se desile velike promjene, AIDS je vratio vjernost u ljubav. Veze između dvoje mladih imaju mnogo romantičarskih tonova. Jednostavno, filozofija da moraš najprije napraviti uvjete za zajednički život, pa tek onda živjeti zajedno, ta razmišljanja na ekonomski način su puno, puno trijeznija nego što su bila nekada. Ta racionalnost i romantika, pomiješane s nekom ljutnjom u srcu, osim ekologije i nekih potpuno pokvarenih međuljudskih odnosa, naslijedile su i neke greške i bolesti iz prošlosti za koje uopšte nisu krivi. To je za mene grunge.

Da li si zadovoljan onime što ste postigli osamdesetih?

I jesam, i nisam zadovoljan. Razočarala me količina gluposti koja se rasplamsala krajem osamdesetih, kako su se mijenjale generacije, kriteriji su padali sve niže, tako da su mladi ljudi koji su išli u škole ili na fakultete počeli slušati popevke. Nekada je srednja škola bila uporište naprednih ideja i liberalizma, a sad svi slušaju popevke, od baba do studenata. No, onda je došao grunge i stvari se pomalo mijenjaju.

Kako danas razmišljaš o vremenu osamdesetih kad ste svirali po cijeloj bivšoj Jugoslaviji?

Mene je Jugoslavija zanimala baš u tom smislu, bilo mi je svejedno gdje sviramo. Iskreno, bilo je dražih i manje dragih gradova, ali to nije suština. Ono što je meni važno jeste da se napravi koncert u nekoj urbanoj sredini, gdje nas mogu shvatiti bez prevodioca. O našim problemima ne možemo svirati u malom gradu jer tamo niko ne shvaća o čemu ti zapravo pjevaš. Ali zato možeš pjevati u jednako velikom gradu kao što je onaj iz kojega si došao i zato smo mi kao Mariborčani uvijek mogli bez problema nastupati u Novom Sadu, Rijeci, Osijeku itd.

Pauza između posljednje dvije ploče je čak pet godina, je li to razlog zbog kojeg "Zadnja večerja" zvuči tvrđe u odnosu na "Tihu vodu"?

Pauza je bila velika što je normalno - kad napuniš trideset godina razmišljaš drugačije nego kad si imao dvadeset, i moraš se pobrinuti za svoju egzistenciju. Dečki iz banda su se oženili, dobili djecu i morali srediti sve te stvari oko posla, stana itd. U to vrijeme ja sam puno radio za film i kazalište i onda sam odlučio napraviti nešto što je, hvala bogu, i uspjelo - da sve one "komercijalne pjesme" realiziram kroz samostalnu karijeru. Riječ je o dobrom popu, a mi u bandu možemo naravno nastaviti tvrdom linijom. To je super status. Nisam izgubio band, a mogu živjeti od nekih pjesama koje radim kao recimo, pop muzikant. Svoj solo album "Gate na glavo" sam uradio sa novom grupom koju sam nazvao *Ambasadori užitka*. To je projekt u kojem se stalno mijenjaju muzičari, nekad nas je troje, nekad četvero ili čak desetorica ako radimo veliki koncert.

Spremaš novu knjigu?

Da, u njoj ću objaviti tekstove dok su još bili pjesme, dok nisu uhvaćeni u ritam, melodiju, tako da će se moći bolje čitati.

Nekada je srednja škola bila uporište naprednih ideja i liberalizma, a sad svi slušaju popevke, od baba do studenata

INTERVIEW
ZORAN PREDIN / LAČNI FRANC

A "živi" album?

Uskoro izdajemo svoj drugi živi album. Negdje u novembru prošle godine održali smo tri koncerta u Mariboru i kompletan materijal sa tih nastupa je snimljen. Napravili smo izbor pjesama i rezultat bi se mogao pojaviti koncem trećeg jeseca.

U posljednje vrijeme i u Hrvatskoj i u Sloveniji vode se žučne rasprave o dolascima pjevača i bandova iz tzv. Jugoslavije. I dok su nastupi *Električnog Orgazma* i *Partibrejkersa* prošli dosta tiho, oko Bajage i Đorđa Balaševića se digla prilična prašina. Kako gledaš na to? Da li bi Lačni Franc svirao tamo?

Ja sam se usprotivio dolasku *Riblje Čorbe* u Sloveniju. Za mene je **Bora Đorđević** jedan od onih ludaka koji su skuhali ovaj rat i mislim da je njegovo ponašanje, ne samo prema Slovencima, nego uopće nesrbima bilo toliko ružno i ludo da bi se moglo tek tako zaboraviti. On mora ući u kategoriju ratnih zločinaca i za takvo ponašanje mu se mora suditi. Što se tiče **Bajage**, on se nije kompromitirao i čak sam ga najavio na ljubljanskom koncertu. A **Balašević**? On mi se čini iskrenim Jugoslavenom, koji nije prešao crtu, mada je dosta puta bio blizu. Mislim da je suština njegovog plakanja za Jugom ekonomska, no to je njegov problem. No, ja nisam nikakav ambasador koji daje vize ili političar koji bi o tome odlučivao.

Interesantan projekt si radio s Arsenom Dedićem album "Svjedoći priče", na kojem se u jednoj pjesmi pojavljuje i Đorđević?

Da, pjesma se zvala "Domovina" i napisao ju je jedan slovenski pjesnik. Tada je Bora još uvijek bio zdrav, međutim poslije je htio je postati heroj za života. Jednostavno, počeo je rat. Još smo 1989. godine dvaput napunili Sava Centar u Beogradu i on već tad nije pjevao s nama, ali je pričao viceve i vrijeđao sve po redu. Nakon toga sam se definitivno odrekao svih prijateljskih i bilo kakvih usluga Bore Đorđevića i s njim nemam nikakvih kontakata niti ih želim imati. Pošto smo bili prijatelji čini mi se moralnim da dignem glas kada je on u pitanju. Nas su zvali u Beograd, još nas zovu i mi ćemo tamo otići, ali tek kad procijenimo da je vrijeme za to. Ako netko živi od pet DEM plaće, ne možeš očekivati da će kupiti kartu za koncert, a mi radimo koncerte zbog muzike, provoda i love. Ako te tri stvari nisu jasne onda od koncerta nema ništa. Osim toga, trenutno je nemoguće nastupati u Beogradu bez političkih posljedica.

Hrvatski "strogo kontrolirani mediji" sve više dižu glas protiv rock'n'rolla. Pokušava se na sve načine proturiti teza kako je r'n'r štetan po omladinu. Ima li takvih razmišljanja i u Sloveniji?

Mislim da je u Sloveniji obrnuto, ima puno novih, mladih bandova koji su dobri. Bila je neka kriza u sadržaju pjesama dok si imao omraženu vlast, ili, ne znam, sistem koji si mrzio pa si pisao protudržavne pjesme i to je bilo popularno. Bio si ljut i mlad. Sada je kao došla demokracija i o čemu sada pjevati? O ljubavi? O ekologiji? Zašto ne..

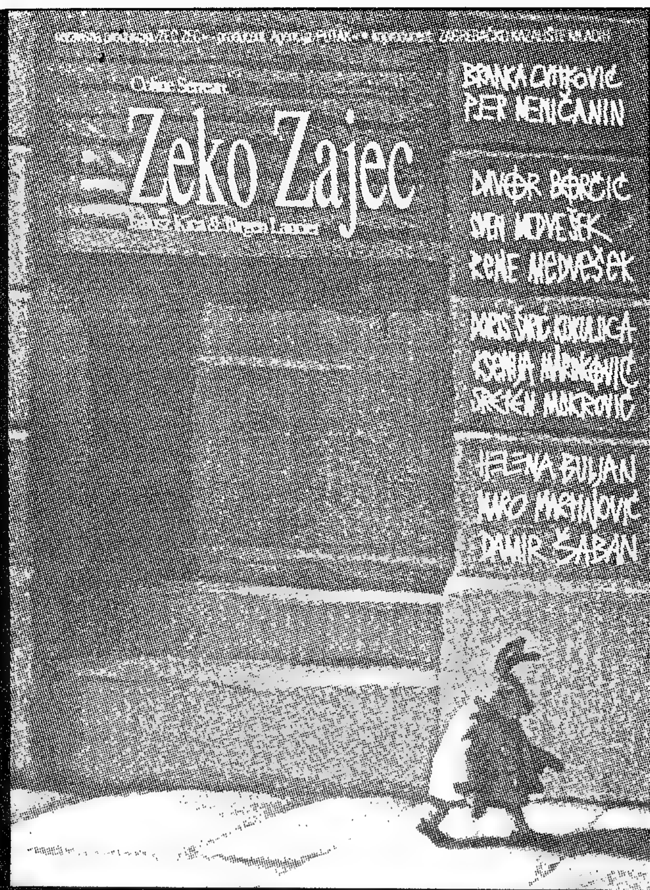
Izuzetno je loša komunikacija između Slovenije i Hrvatske, bar kad je muzika u pitanju. Recimo, ovdje se malo zna o trenutnom stanju na slovenskoj sceni, o novim izdanjima itd. Nije li to čudno, s obzirom da je raspadom bivše Jugoslavije tržište naglo suženo i da tiraži albuma nisu niti blizu onima od prije rata?

To je normalno nakon izbijanja rata i nakon što je nacija dobila vodeću ulogu. I prije se tako radilo, pjevalo i komponiralo onako kako je odgovaralo određenom profilu ljudi u muzičkom svijetu. To su bile narodnooslobodilačke pjesme. Onda su došli drugi, i stvari su se počele mijenjati. Neke će se vratiti u svoje okvire, dok su druge postigle nove kategorije, to je uvijek tako.

Mislim da je sasvim bez osnova uspoređivati prošlu Sloveniju i Hrvatsku sa ovim današnjim. Radi se o novoj situaciji koja tek treba da se izgradi i iskreno se nadam da će biti dovoljno vremena da se ove dječje bolesti prebole.

Himel wird von Glas gemacht

POVODOM JEDNE PREMIJERE

Zeko Zajec; režija - Janusz Kicau, suradnici: Jürgen Lancier, Mirjana Zagorec, Ivica Buljan, Đurđa Škavić

Ksenija Marinković je dobra, možda čak izuzetna!

Ovaj naslov kao i podnaslov, nemaju nikakve veze s ovim tekstom kao što bi na prvi pogled zaključio kakav nevježa.

Ili skoro baš nikakve, ali može zavarati.

Tako sam i ja bio u potpunosti zavaran naslovom nove zagrebačke kazališne premijere "Zeko Zajec".

Mislio sam da se radi o nekoj dječjoj bajci i namjerio uživati u ludorijama tipa "Knjiga o džungli" ili nešto slično. Još uvijek nisam siguran da li je za samu ovu predstavu ta mala igra dobra, ali siguran sam da je u mom slučaju itekako poslužila svrsi.

Naime tako pripremljen na jednu drugu razinu percepcije bio sam posve zatečen scenom - kutijom i naizgled realističnim komadom koji se sve više pretvarao u fantazmagoriju o dvostrukosti života i neizmjernoj potrebi za ljubavlju bez obzira u kojem vidu.

Nije to poruka ove sjajne predstave, to je nešto što ostaje kao ostatak, kao onaj metafizički višak ljepote koji priziva u nama dobro koje bi htjeli pronaći i imati svakog jutra ponovno.

Ovaj sjajan tekst **Coline Serreau**, slavne francuske spisateljice, glumice i redateljice, u potpunosti pripada Europi (pa možda i svijetu) kraja stoljeća posve otuđenoj i bez iluzija, ali koji ipak otkriva smisao ljudskog postojanja i razumijevanja.

Poput zen priče u kojoj seljak, nakon što je u svoju premalu kolibu ugurao krdo koza, izbacuje sve van i otkriva kako mu je ta ista nekoć premala koliba sada golema, tako i **Coline Serreau** zamorena ideologijama, samoproždirućim sistemima i nasiljem, kroz nadrealnu, gotovo posve histeričnu priču o obitelji **Zajec** pronalazi i ljubav i smisao bivanja zajedno.

Iako se nekome može učiniti da ovaj tekst - koji se igra širom našeg kontinenta - predstavlja igru na sigurno, znamo da u kazalištu takve sigurnosti nema i da su **Kica** i njegov suradnik **Lancier**, te glumci i suradnici pravi heroji lijepog ovog događaja.

Teško je u ovoj predstavi pisati o pojedinim glumačkim ostvarenjima, jer su kvaliteta predstave i pojedinih uloga upravo nastale u suigri između protagonista.

Ipak, **Branko Meničanin** kojemu očigledno leže uloge s otklonom od realnog i izrazite karikaturalno komične situacije, savršeno je svojom igrom na rubu između naivnosti djeteta i superiornog vladanja sobom i scenom omogućio ostalima da do maksimuma odigraju svoje priče. Njegova uloga dobrog duha iz svemira suprostavljena je ulozi majke koju utopljenu u realitet i pojedinosti, a ipak posve i uvijek prepunu ljubavi i brige za sve i svakoga, čvrsto drži u rukama **Branka Cvitković**. Iako je ona, vjerovatno u želji da ima sve pod kontrolom (ne samo u priči) na samoj premijeri u nekim detaljima bila i kruta, njena će kreacija uz malo opuštanja kroz repeticije bit će sigurno jedan od vrhunaca njene glumačke igre.

Medvešek & Medvešek:

- **Rene** je savršeno gradeći svoj lik kroz čitavu predstavu iznio svaki mogući situacioni geg i dosjetku da bi se tako preokret njegove priče poklopio sa vrhuncem predstave, a **Sven** je grunuo odmah na početku svom silinom i majstorski se trudio da u igri s ostalima kroz bezbroj detalja opravda taj ulazak.

Kako su spisateljica i redatelj *Kica* dosta inzistirali na ravnovjesju različitosti muškog i ženskog svijeta, tako je kao protagonist "muškog ritma" **Davor Borčić** izuzetno dobro vodio igru svoga plemena te gradio svoj lik sve do momenta kada se u priči napušta prevaru i otvara se stvarnosti. Ovako izvana gledajući možda je mogao u *deus ex machina* kraju, pokušati prebaciti u još jednu brzinu, ali možda mu to ni tekst ni režijska koncepcija nisu dozvolili.

Doris Šarić Kukuljica je bez iznenađenja opet prepuna snage i šarma. Njena **Marie** je, bez obzira na broj replika u tekstu, izvanredno živa i sve do zadnje scene puna ju je scena.

Pravi galski humor stupa na scenu ipak tek kada **Sreten Mokrović** dođe. Svojom igrom, gestama i grimasama u potpunosti je stvorio lik koji kao da je iskočio iz neke od bezbrojnih francuskih komedija i romana. Posebno bih istakao scenu "zabave" u kojoj pleše sjedeći.

Ksenija Marinković je dobra, možda čak izuzetna u ovoj veseloj predstavi, ali nekako i pored toga ostavlja dojam da je mogla još više, pogotovo u igri sa svojim ex-zaručnikom.

Ona je uspjela u početku napraviti dovoljno prostora oko svoga lika koji se u podosta karakteristika (i dramaturški) poklapa sa likom Marie, ali nije, čini mi se, sve iskoristila.

Možda pretjerujem, ali kao navijač to smijem.

Iako su i **Helena Buljan** i **Maro Martinović** i **Damir Šaban** imali manje prostora od ostalih uspjeli su to nadoknaditi stalnošću svog prisustva na sceni. Gospođa **Duperri** odigrala je majstorski **Helenu Buljan**, ili obratno, ali u svakom slučaju okidajući iz svakog ponuđenog joj oružja za igru i komičnost, a **Damir Šaban** je kao predsjednik, policajac i vojnik nanizao raznovrsnost minijatura bez kojih bi ova predstava bila labava na rubovima. **Maro Martinović** je ponovo pokazao da ima hrabrosti i smisla da iz komičnosti na prvu odigra na drugu imajući potrebno samopouzdanje i vještinu.

Moglo bi se tu mnogo toga dodati, ali suigra i međusobno poštivanje prostora igre najveća je kvaliteta ove predstave.

Janusz Kica je možda mogao i skratiti ili drugačije osmisliti rezove između scena i to bi joj dalo jači ritam, ali u svakom se detalju vidi da ima uvid u cjelinu onoga što radi i potpunu kontrolu svoga talenta.

Gledajući zagrebačke glumce koji igraju sve bolje lijepo je vidjeti nekog tko to zna upotrijebiti i odigrati partiju do kraja.

Savršena scenografija i odlični kostimi pocrtali su preciznost izričaja.

Na kraju treba pohvaliti uspješnu produkciju i sve koji su ovoj nezavisnoj predstavi pomogli u ostvarenju, jer je to možda primjer kako da se izađe iz već duge, mračne i dosadne ulice hrvatskog (narodnog) kazališta.

Boris BAKAL

POVODOM DRUGE PREMIJERE

STUDIO ZA SUVREMENI PLES, "Stravinski i ja", Koreografija: Matjaš Farič, ZeKaeM

Šansa Šansa Šansa

Predstava započinje statično. Jedan glumac (**Vili Matula**) sjedi za ogromnim stolom. Njegov zadatak je (kako se odmah naslutilo a tijekom predstave pokazalo) ostvariti dramatiršku nit predstave.

Plesači su tu da svojim plesom odigraju stilski različite plesne sekvence, čijim se vezivanjem (igrom za stolom i zasebnim sekvencama za glumca-pripovjedača) ostvarila predstava "Stravinski i ja". Sve je isplesano na glazbu **Igora Stravinskog**, uglavnom... Predstava ne zahtjeva poseban osvrt. U svojoj ukupnosti ne donosi mnogo (iako je izgrađeno nekoliko vrlo zanimljivih koreografskih sekvenci), ali otvara neke pitanja i neke... nove mogućnosti.

Studio za suvremeni ples pokazao je da nakon nekoliko godina kriznog lutanja pronalazi sam sebe u nekim svojim plesačima (**Ana Šaškor** i **Branko Banović** npr.) snagu za početak stvaranja sasvim nove priče, na tragu evropskog traženja, o ansamblu čiji se temelji nanovo stvaraju. Danas doista suvremenog duha odlučili su pokazati svoju predanost plesu i to neumornim vježbanjem i kod nas tako rijetkim profesionalnim odnosom spram koreografa s kojim su radili.

Ana Šaškor i **Branko Banović** stasali su u naše najbolje plesače tzv. modernog plesa (a kao takvi mogu se nositi i s onima evropskim). Upravo s njima Studio za suvremeni ples ima šansu. I to ne onu koja dolazi sama, već onu koja se stvorila radom i razumijevanjem.

Ljiljana MIKULČIĆ

CHRIS & CARLA, JABUKA 20.2.

Turboskandalozno! Fantomski *jugendzakon* **Domagoja Margetića** već je kako se čini djelatan, no prvo o koncertu.

Chris Torgerson i Carla Eckman, poznatiji po vodećim ulogama u seattleškom Sub Pop sastavu **Walkabouts**, predočili su nam u Jabuci svoju viziju akustičnog folka i country & westerna koja se posve razumljivo naslanja na istovjetne radove **Grama Personsa i Neila Younga**. Njihov bend iza sebe ima osam albuma, od toga šest u zadnje dvije godine, uglavnom dvostrukih (pati Johnny Štuliću, pati!!), a **Chris i Carla** upravo imaju drugi samostalni LP "Life Full Of Holes". Na njemu gostuju znameniti REM-ovac **Peter Buck** i engleski genijalci **Tindersticke**, a od tuda smo večeras mogli prepoznati devet skladbi. Ostatak je uglavnom otpao na repertoar od ploče "New West Motel" pa nadalje, s izuzetkom starije "Nothing Is A Stranger" koja je izvedena na traženje publike sastavljene od čudnoga miksa adult oriented rokera i noise-aktivista koji su posve nerazumljivo Walkaboutse digli u bogovska nebesa, a za vrijeme svirke se istakli iritantnim podvriskivanjem na potpuno krivim mjestima.

Iako Chris i Carla nisu post grunge verzija Bonie i Clidea niti posjeduju odmetnički kredibilitet, ne možemo im odreći pravo na većinom dopadljivo izvođenje djelomice šabloniziranih i patetičnih "outlaw" storija. Teško im je ne zamjeiti nesretnu verziju Nick Caveove "Loom Of The Land" ili da na momente zvuče kao naši dosadni američki rođaci koji su nam na moru pjevali "Country rooood, take me hooome..", ali unatoč svemu nastup je bio mala svečanost klasičnog divljezapadnog višeglasja. Za razliku od vječno pretijesne **Jabuke**, kluba veličine kutije za cipele, bilo bi ih ljepše vidjeti u nekom ozbiljnijem, čak i sjedećem prostoru. Koncert je sniman od **Hrvatskog radija** tj. od **Ante Batinovića**, što je svakako pohvalna činjenica za ovoga korifeja, doajena i virtuoznog elokventa naše rock zbiljnosti.

And now, something completely diferent.....

S nevjericom su po zidovima Jabuke zamijećeni oglas-plakati koji govore o novom radnom vremenu-subotom do 1 h iza ponoći sa zabranom točenja alkohola maloljetnicima, kojima ostalih dana ulaz u klub neće biti dozvoljen. Nadležni Jabuke donijeli su tu odluku nakon *dogovora* s gradonačelnikom **Mikšom** iako *jugendzakon* još nije ušao u ozbiljnije razmatranje, već je preko Margetića bačena kost kojom se ispipava ugriz javnosti.

Odlazeći s koncerta bio sam utučen iz više razloga.

Prvo, iz straha da me iza nekog drveta ne zaskoče neki **Baković, Margetić** ili **Turička**, kako bi mi disciplinskom batinom iz sjećanja odstranili sve divne koncerte koje sam gledao kao slinavi maloljetnik, griješno cuclajući svoju prvu pivu.

Drugo, morao sam se polako spremati za još jedno *a la* **Ramones** anakrono rock gostovanje: **Siouxie And The Banshees** 1995. koje vjerojatno neće biti loše, ali će zvučati kao **The Grateful Dead** 1977. ili kao **Frank Sinatra** 1968.

Poradi sveudiljne žalobnosti i mrakobijesja odlučio sam potražiti duhovno obnoviteljsko utjecište u glamuronom importanne centru drugujući s velegradskim lumpenproletarijatom i sedamnaestom flašom kultne Stella Artois pive. Nažalost, nijednog dilera nije bilo u blizini a sirene su upravo oznakovljavale početak policijskog sata za maloljetnike. Kroz moj siroti, otrovima uništeni mozak perverzno je prostrujala posve heretička misao -hvala ti bože što sam punoljetan, hvala ti bože što sam bio maloljetnik prije demokratskih promjena i što sam mogao ići na ogavne rock koncerte.

Shvatio sam usred opijatne izmaglice kako se znanstveno zove prijelaz iz komunizma u kapitalizam.

To je epoha *alkoholizma*.

ReDakcijski GNeVNik

VIH SMO DANA BIRALI NOVOG DIREKTORA. BILO JE NAPETO. NAJPRIJE JE NAZVAO JEDAN TIP I REKAO ZOVEM GLEDE OGLASA.

GLEDE OGLASA? UPITASMO, BRZLOGLASNO I MILOZVUČNO.

DA, VI TRAŽITE DIREKTORA. ŠTO JE TO ARKZIN?

TISKOVINA.

TISKOVINA. KAKVA TISKOVINA?

OPAKA!

DO VIĐENJA.

ĐENJA.

ONDA JE ZVAO DRUGI. BAR DAN - BAR DAN. ZOVEM U SVEZI VAŠEG OGLASA. U SVEZI NAŠEG OGLASA, PITALI SMO MILOZVUČNO I BLAGOGLAGOLJIVO. ZNALI SMO DA NEŠTO NIJE U REDU. ŠTA JE TO ARKZIN?

FANZIN ANTIRATNE KAMPANJE, NEKAD. DANAS MEGAZIN. ZIN I PRIJE I SADA SAMO S DRUGAČIJIM PREFIKSOM. SVE JASNO?

SVE JASNO.

MI VAM, ZNATE, NE TRAŽIMO DIREKTORA, ZNATE ONO FOTELJA, KOMANDUJEŠ, ZAJEBAJEŠ POTČINJENE I POKORNIKE. MI TRAŽIMO - OTKRIT ĆU VAM OVDJE JEDNU STRAŠNU TAJNU - CRNCA!

CRNCA?

MISLIM, SIMBOLIČKI.

ĐENJA.

ĐENJA.

NAVEČER SAM ISPRIČAO MOJOJ ANKICI DA JE JEDAN ZVAO GLEDE OGLASA A DRUGI U SVEZI RADNOG MJESTA DIREKTORA I DA SMO IH NEKAKO UNAPRIJED ELIMINIRALI TEMELJEM LEKSIKA I SINTAKSE.

PIZDA VAM MATERINA, REKLA JE OGORČENO, VALJDA SU TREBALI REĆI JE LI BRE JEL OVDE NEKO TRAŽI DIŠU TAJ SAM DOLAZIM.

NIJE, REKAO SAM HLADNO. GRIJEŠIŠ. ONI UPOTREBLJAVAJU NOVOGOVOR ŠTO ZNAČI DA OČEKUJU DA ĆE SJEDITI I ZAJEBAVATI SE PO UZORU NA HADEZEOVE UPRAVNE ODBORE. A NAMA TREBA CRNAC.

TREBA VAMA KURAC A NE CRNAC, REKLA JE, ŠTO JE U MENE PROIZVELO NELAGODAN UTISAK DA JE NISAM USPIO UVJERITI.

NO, ONDA SU STIGLE PISANE MOLBE - NJIH 15. JAVIO SE JEDAN SKLADIŠTAR, JEDNA EX-NOVINARKA CRNE KRONIKE BEZGREŠNJAKA, I PAR SLIČNIH, TE MNOŠTVO IZVRSNIH KANDIDATA. NAŠLI SMO SE PRED PROBLEMOM. KAJ SAD?

SREĆOM JE JEDAN ODMAH S VRATA, PROČITAVŠI NAŠU TISKOVINU, BEZ RIJEČI, BEZ POZDRAVA, ZGIBO NAMAH. NI PISMA NI RAZGLEDNICE.

ONDAK JE STIGO TOMMY, PA JE DOŠEL BULJKO I TRUTI JE REKEL - KAJ SAD, IMAMO NEKOG SA ŽNJOROM? JER KO BU LUD ŠLJAKAL BEZ LOVE. DAKLE, ŽNJORA, SLOŽILA SE VECA.

IZBOR JE PAO NA ROSU SALVAJO, OVU NAŠU. ONA JE PITALA - KAJ, JA? USRED SVIH MUŠKIH... ONDAK SMO JOJ OBJASNILI DA KRITERIJ OD 22 CENTIMETRA IONAKO NIKO NIJE ZADOVOLJIO. A OVAK BUJU I NAŠE CURE FEMINISTICE ZADOVOLJNE. NE BUJU NAS JEBALE KAD GOLU CURICU STAVIMO NA NASLOVNU ILI KAD NAM LEPI BORA BULAZNI O PLAVO I S VELIKE SISE.

A ŠIŠKO JE NA KRAJU PITAL - ROSA, KAJ, TI SI ONA S VEZOM? BEZ VEZE, KONSTATOVO JE ONDAK REZIGNIRANO.

Dragica TRESIĆ PAVIČIĆ

NEVLADINE ORGANIZACIJE

NVO iNFO

NEVLADINE ORGANIZACIJE

Više trudnica zaraženih HIV-om

Nedavno objavljena studija, naručena od vlade Velike Britanije, pokazala je da je broj londončana zaraženih virusom AIDS-a u porastu. Jedan od temeljnih razloga za to povećanje studija nalazi u nepromijenjenom načinu života muške homoseksualne i biseksualne populacije. Naime, kao nepisano pravilo ta populacija još uvijek živi "visokim rizikom". Trideset posto muškaraca sa HIV-om već je ranije bilo zabilježeno kao sero-pozitivni, ali čak 74 posto muškaraca i 52 posto heteroseksualnih žena zaraženih HIV-om nije ranije bilo zabilježeno. Izvještaj Ministarstva zdravstva dalje tvrdi da su uživatelji droga i homoseksualci još uvijek najrizičnije kategorije. Jedan od najvećih problema koji ova studija otkriva jest veliko povećanje broja trudnica zaraženih HIV-om koji je u Londonu skočio sa jedne od 1220 žena u 1990, na jednu od 570 žena u 1993.
Uprkos tom porastu Velika Britanija je još uvijek jedna od Evropskih zemalja sa najmanjim brojem slučajeva AIDS-a. U 1993 zabilježena su 2.7 slučaja na 100.tisuća stanovnika u poredbi sa 14.1 u Španjolskoj, 9.9 u Francuskoj i 8.0 u Italiji.

ZELENA AKCIJA - 01/610-951
ZELENI TELEFON - 01/611-777
problemi zagađivanja i uništavanja okoliša
ANTIRATNA KAMPANJA - Ljudska Prava - 01/422-495
problemi ljudskih prava/ savjeti
HRVATSKI HELSINŠKI ODBOR
Zagreb 01/432-754, 434-585
Karlovac 047/621-661
problemi ljudskih prava
NEXUS - 01/154-294
peace hostel, humanitarna pomoć
CENTAR ZA MIR, NENASILJE I LJUDSKA PRAVA OSIJEK - 031/123-218
RIJEKA SUNCOKRET - 051/423-696
KOMITET ŽENA IZBJEGLICA IZ SARAJEVA - 051/213-331
ZAGREBAČKI ANARHO POKRET - 01/422-495
HOMO - ljudska prava i grad. slobode - 052/34-055
MAKRONOVA - 01/426-352 (Ilica 72, Zagreb)
DRUŠTVO ZA UNAPRIJEĐENJE KVALITETE ŽIVLJENJA - 01/426-352
CENTAR ZA ŽENE ŽRTVE RATA - 01/434-189

Trgovina robljem živi

Pobunjenici na sjeveru Ugande otimaju tinejdžere i prodaju ih u roblje u susjednom Sudanu!
Ta informacija nalazi se u noti vlade Ugande, upućenoj Ujedinjenim narodima od kojih se traži da istraže i prekinu ovu trgovinu. Pobunjenička **LRA** *(Lord's Resistance Army)* je, prema podacima ugandskih vlasti, u posljednja dva mjeseca otela i razmijenila za oružje i municiju 110 djećaka i djevojčica. Djeca su prebačena u susjedni Sudan i kasnije transportirana u Katire, grad na sjeveru Sudana gdje bivaju prodani na tajnim tržnicama robljem za koje vlada veliki interes, pogotovo među suverenima Bliskog istoka. LRA, koju je 1987. osnovao **Joseph Kony**, bivši katehetа i raspop, deklamira se kao oslobodilačka vojska koja se bori protiv vlade predsjednika **Yoweri Museveniја**, a u stvarnosti uglavnom napada sela na sjeveru Ugande, pljačka ih i u posljednje vrijeme sve češće odvodi tinejdžere. Vlada Sudana tvrdi da nema nikakvih informacija o ovoj nelegalnoj trgovini, ali to se može pripisati lošim odnosima među dvije države. One se, naime, međusobno optužuju da pružaju utočište i podršku pobunjeničkim pokretima svake zemlje, a dokaz za to može biti povlačenje ugandskih pbunjenika u Sudan nakon što je prošlog listopada Vlada intenzivirala napade na njih.

Osjećam da sam doživio *de ža vu!* Tri dokumentarna filma domaće produkcije (Zagreb film) s kraja 60-tih ili ranih sedamdesetih, u trajanju od nekih petnaestak minuta, ponovo su prodefilirali prostorijama "Cluba" (istog onog u kojem će 23. nastupiti **Majke**, ali to je sad već druga priča...) Ono što je drugačije je datum (16.2.), autor te, naravno, filmovi.
Autor sva tri filma ovoga je puta **Rudolf Sremec** (poznat i kao scenarist "Surogata"), a neki filmovi su se ovoga puta znali pokazati i kao iznimno zabavni. Prvi film "Anatomija ljubavi" prikazuje "ljubavne prizore iz jugoslovenskih filmova" (ovo je citat!) tj. kako bi se jednostavnije reklo, puno golih prednjica i zadnjica (uz scene koje su automatski ušle u antologiju filmske umjetnosti, poput oproštaja "partizančeta" prije odlaska na Kozaru te "hajde da se

ART KINO V POŽEŠKO

upoznamo" fraze). "Učitelj plesa" drugi je film te govori o - pogodili ste - učitelju plesa! Treći se film pokazao kao iznimno depresivan ("Vrijeme šutnje"), pa ga nisam niti gledao jer sam vrijeme posvetio izjedanju kikirikija koji se "sasvim slučajno" našao točno ispred mog (našeg) stola.
Ostalo mi je još da se zahvalim Mariji M. na olovci koju mi je posudila da bih zabilježio ove retke, te da najavim novu projekciju koja će se održati 16.3., a prikazivat će se, najvjerojatnije, filmovi **Krste Papića**. Za kraj sam vam još namjeravao najaviti održavanje jednog mnogo značajnijeg filmskog događaja u Požegi, ali, o tome ipak više u sljedećem javljanju. *STAY TUNED!*

Velimir GRGIĆ

Društvo za unaprijeđenje kvalitete življenja intenzivno priprema program uz Dan planeta Zemlje (22 travanj). Prijedlozi i ideje su dobrodošli! Javite se na telefone 01/424-432, 420-720, 423-321

Amnesty International Hrvtaske za proljeće planira:
• Topao doček indonezijskom diktatoru Suhartu za vrijeme njegove posjete prijateljskoj Hrvatskoj (13-14 ožujka)
• Uključivanje u svjetsku kampanju Amnesty Internatioanla za prava žena
Još nije istekao posljednji čas da se uključite u rad Amnesty Internationala Hrvatske!!!
Amnesty International Hrvatske
Tkalčićeva 38/II
Zagreb
sastanci petkom u 18 sati
K.O. Milena Beader

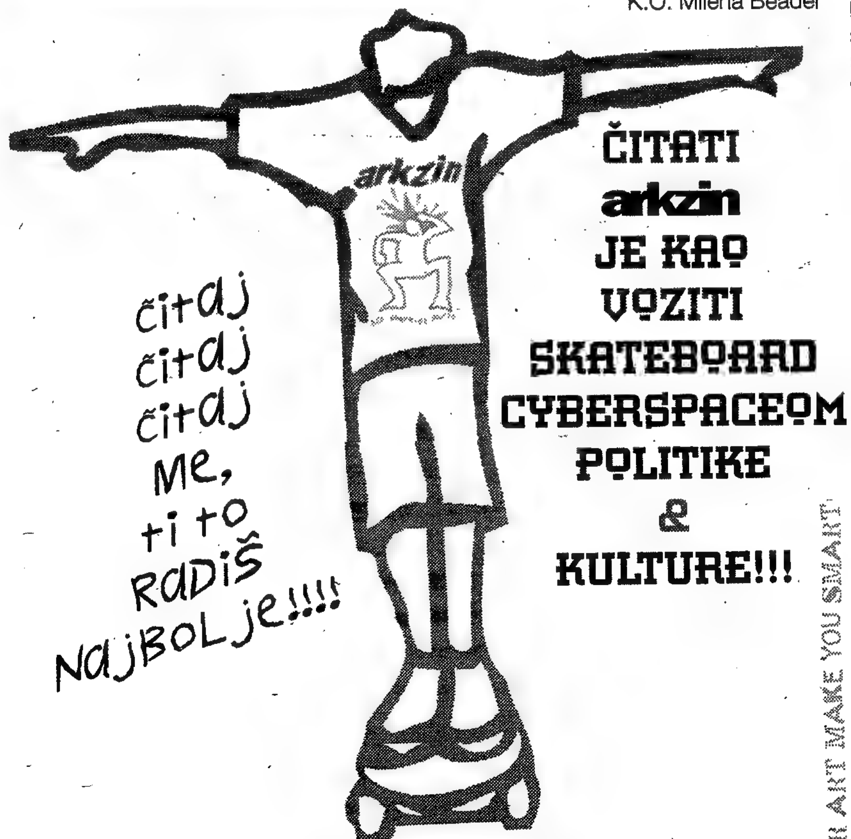
PRIGOVOR SAVJESTI
Savjetovalište za prigovor savjesti radi četvrtkom od **17-19h**. Mole se potencijalni prigovarači da se dođu raspitati za **civilnu službu** po mogućnosti prije dobivanja mobilizacijskog poziva. Vjeruje se da će se vršiti pojačana mobilizacija (i smotre) zbog navodnog odlaska zaštitnih snaga UN.
adresa: Tkalčićeva 38, telefon: 422-495

MIROVNI POKRET - RIJEKA SUNCOKRET & KOMITET ŽENA IZBJEGLICA IZ SARAJEVA
organizirali su **"Izložbu fotografija u povodu 1000 dana opsade grada Sarajeva"**. Izložba je, uz prigodni program, otvorena 20.2., a s ciljem iskazivanja solidarnosti sa žrtvama rata i terora te enormnog kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Izložba je otvorena do **26.2.** i pruža mogućnost da se potpišete na Deklaraciju za slobodno i jedinstveno Sarajevo. Dobrodošli!
Gdje? **Filodramatica, Korzo 28.**

STRUČNA PRAVNA POMOĆ ŽENAMA
Besplatni telefonski pravni savjeti s područja ženskih prava (radni odnos, obitelj, mentalno i tjelesno nasilje u bilo kojm obliku...)
utorkom i četvrtkom od 17-19 sati
telefon: 419-302
Grupa za ljudska prava žena - B.a.B.e.

ROSA KUĆA
- podprojekt Centra za žene žrtve rata nedavno je počela s radom. Namjenjena je ženama prognanicama i izbjeglicama, te njihovoj djeci. Uz određen kriterij, a na prijedloge aktivistica centra, za sada se u Rosa Kuću uselilo šest žena i šestoro djece, a puni smještajni kapacitet je osam žena i dvanaestoro djece.
- omogućit će ženama i djeci sigurno i stabilno mjesto za život, u dužem vremenskom periodu, i za to vrijeme pružiti im mogućnost za rad na oporavljanju od ratnih trauma, resocijalizaciji, te radu na raznim projektima.

MAKRONOVA DOGAĐANJA
23.-26.2. Škola kuhanja 1. dio - Jadranka Boban Pejić
1.3. u 19h Informativna večer o makrobiotici - Luka Korkut
2.3. u 19h Quantum, Laslo Pinter - Snovi, zdravlje i kreativnost
7.3. Škola uspjeha - program za razvoj osobnih sposobnosti
8.3. u 19h Glazbena večer, Ananda Sagara - promocija kazete "Odjeci vječnosti"
9.3. u 19h Quantum, Svemir Vranko - Evolucija čovjek u svijetu ezoterije
11.3. Škola uspjeha
11.3. Radionica kuhanja, Vesna Ljubičić i Ana Janjatović Zorica - Cjelovit obrok, brza i jednostavna priprema
- ulaz na Quantum program, informativne večeri i glazbene večeri je slobodan
adresa: Ilica 72/I, info: 01/426-352 (9-16h)

ČITATI **arkzin** JE KAO VOZITI SKATEBOARD CYBERSPACEOM POLITIKE & KULTURE!!!

OUR ART MAKE YOU SMART

Stripoetry

STRIP NJUZ

STRIP NJUZ BLUES

I DON'T CARE FOR POLITICS
MY RELIGION INTEREST'S ZERO,
IN THE MOVIE OF MY LIFE
I JUST TRY TO PLAY THE HERO.
I STAY CLEAR FROM DOPE,
ALMOST NEVER I TOUCH BOOZE,
THE ONLY SIN THAT I'LL CONFESS
IS SINGIN' **STRIP NJUZ BLUES**!

AND THAT'S A HEAVY TASK,
AS HEAVY AS THEY COME.
COMICS HERE WILL SNATCH YOUR LIFE,
ABUSE IT AND THEN SOME.
IT TAKES A LOT OF NERVE,
SOME PERSISTENCE YOU CAN USE,
A CLEAR PICTURE IN FRONT OF YOU
TO SING THE **STRIP NJUZ BLUES**!

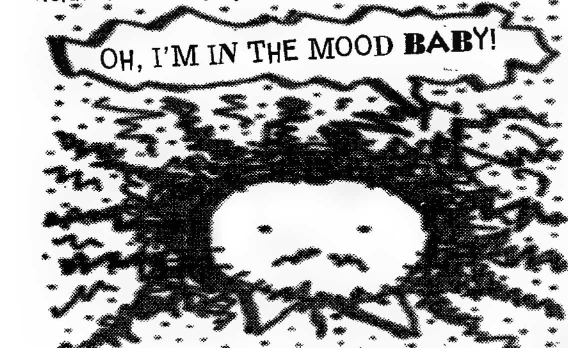
WITH NOTHING EVER STABLE,
NEW MAGAZINES A-DYING,
THE WHOLE SORRY MESS'S TAKIN'
A LOT MORE THAN IT IS PAYING.
I WANDER ROUND AROUND HERE
COMPLETELY WITHOUT CLUES,
AND TO CHEER ME UP A BIT
I'M SINGIN' **STRIP NJUZ BLUES**!

MY EYES FIXED WEST,
HOPING FOR THE BEST,
MY LOVE AND PATIENCE
ON ULTIMATE OF TESTS,
I TRY TO SEE COLORS
IN AN OCEAN OF GRAY HUES,
I CAN'T SO I BETTER KEEP
SINGIN' **STRIP NJUZ BLUES**!

IF YOU THOUGHT OF JOINING
THINK ABOUT IT - TWICE;
'COZ THIS IS THE GAME OF CATS
AND WE'RE ONLY MICE.
SO, FORGET ABOUT THE WINNING
AND PREPARE YOURSELF TO LOOSE,
THE ONLY THING WE CAN ACHIEVE
IS SING THE **STRIP NJUZ BLUES**!

CECILE **QUINTAL**

P.S. SORRY, FOLKS! A LI'L BIT OF *MAL DE VIVRE* HAS SWEPT OVER ME FOR A SECOND THERE AND I JUST FELT LIKE SINGING. BUT DON'T WORRY, I'LL BE BACK TO NORMAL BY THE NEXT TIME. WELL, AS NORMAL AS I GET, ANYWAY.

KOLPORTERI koji želi prodavati ARKzin mogu nazvati ARKZIN 571911

I S P R A V K E

Prilikom skraćivanja uvoda intervjua s Elvisom J. Kurtovićem greškom je izbačen naziv humanitarne organizacije u čijem aranžmanu sarajevski Nadrealisti obilaze izbjegličke centre - INTERNATIONAL RESCUE COMITEE - UMBRELLA GRANT.

U prošlom broju objavljen je tekst "442 do Beograda" koji je napažnjom uredništva ostao nepotpisan. Ovim putem se ispričavamo autoru (Gordani IGRIĆ iz agencije AIM), te nadasve čitateljstvu.

email adresa siniše maričića
sinisa.maricic@zamir_zg.ztn.zer.de

Također se ispričavamo iz sveg srca čitateljstvu zbog nekoliko nadasve ružnih fotografija.

Posebno se ispričavamo štovanom (paradajz-rajčici) Miljenku , jer ni nakon tri čitanja nije pronašao interview sa Dušanom Jovanovićem.

IZVINI!!!!!!!!

RECENZIJE

CHEMLAB "BURN OUT AT THE HYDROGEN BAR" CD
(FITH COLUMN, P.O.B. 787, BEN FRANKLIN STN., WASH., DC 20044, USA)
"THE band N.Y.C. loves to HATE", Agresivna Ministry mašina upravljana Cabaret Voltaire procesorom ili Young Gods na 78 okr. Poruka sponzora: Koristite Chemlab, a ne mozak!

HELIOS CREED "X-RATED FAIRY TALES/SUPERIOR CATHOLIC FINGER" CD
(CLEOPATRA, 8726 S. SEPULVEDA BLVD. suite D-82, L.A., CA 90045, USA)
Reizdanje prva dva Heliosova vinila na jednom disku oličan je uvod za upravo objavljeni "Planet X" pri Amphetamine-Noise-Reptile. Acidspacerock koji ne može dosaditi.

DILDO WARHEADS "SCARED" EP CD
(EMI BELGIUM)
DW su Herman (bas+vokal) i Sven (bubnjevi) iz Excessivesa plus Svenov brat Christophe (gtr). Vrlo dobar popcore nadahnut bandovima poput Cell, Codeine, Idaho, Seam, Slint...

DUGANS "SUCKERPUNCH" 7"
(PAINT CHIP, P.O.B. 12401, ALBANY, NY 12212, USA)
Urean garažni rock s Hüsker Dü atmosferom.

TERRY LEE HALE "TORNADO ALLEY" CD
(GLITTERHOUSE, GRUNER WEG 25, D-37688 BEVERUNGEN, Njemačka)
Bluesman koji bi mogao 'ući u legendu' iako još nije propatio koliko Kevin Coyne - promišljeni i proživljeni tekstovi prožeti optimizmom i koketiranje s country/folkom ostavljaju dojam stabilne smirenosti i zaljubljenosti u život.

REV HAMMER "THE BISHOP OF BUFFALO" CD
(COOKING VINYL, P.O.B. 1845, LONDON W10 4BT, Engleska)
Suptilne melankolične balade zamalo dorasle australskom popu Chris Baileya ili Ed Kueppera.

KILL SWITCH...KLICK "BEAT IT TO IT, PAINT IT TO MATCH" CD
(CLEOPATRA)
Ambijentalni zeleni KMFDM.

KOMMUNITY FK "THE VISION AND THE VOICE" CD
(CLEOPATRA)
Warsaw/Joy Division su sve rekli još krajem sedamdesetih - čemu reizdanja jadnih klonova.

MALACHITE "COVER ME IN BLOOD" 7"
(CRASH AND BURN, P.O.B. 15402, BOSTON, MA 02215, USA)
Moćan all-girl hard rock s inklinacijom glam-metalu.

PEARL HARBOR "SPORT" 7"
(X'N'O, SCHLESISCHE STR. 14, D-10997 BERLIN, Njemačka)
Teško je zamisliti njemački band koji ne zvuči 'germanski', ali PH sviraju dobar i dovoljno suvremen punkrock kojeg se može sortirati pod 'anglo' čak i kad se radi o njemačkim tekstovima.

RICH KIDS ON LSD "RICHIES TO RAGS" CD
(EPITAPH, 6201 SUNSET BLVD. suite 111, HOLLYWOOD, CA 90028, USA)
Epitaph-najband! Brži od NOFX. Žešći od Motorhead. Tonchy V's wildest nightmare.

TOFU LOVE FROGS "TOY TOWN" CASS
(T.L.F., THE LODGE, DOWNS PARK ROAD, LONDON E5 8NP, Engleska)
Divlja irska horda. Totally Lunatic Fiddlers. Clash, Levellers i Pogues su komorni ansambli.

V/A "CLEOPATRA ENCHANTMENTS" CD
(CLEOPATRA)
Šesnaest više ili manje dosadnih elektro tehno industrial bandova. Ipak, poželjno provjeriti Noise box (Seatle!?).

V/A "TRANCE IN YOUR MIND/THE UNSTOPPABLE TRANCE MACHINE" CD
(CLEOPATRA)
Nakon gomile goth i industrial smeća od Cleopatre, ovo je više od ugodne vibre. Vrlo kompaktna kompilacija: Dr. Baker, KoxBox, Oga Syncate, Binary Xperience, Digital Poodle, Baas complex, DIN, Halon, Procyon project.

Dražen KRSNIK

INFO

MUZIČKE VIJESTI & GLAZBENE

U utorak 14. ožujka u GSK "Jabuka" sviraju njujorški DIE 116 i zagrebački VEGETABLE SOUP. Ameri promoviraju nedavno objavljeni CD "Dyna-cool" koje je producirao Martin Bisi (Sonic Youth, Cop Shoot Cop, Foetus, Unsane...), a VS imaju promociju dugo najavljivane kasete "Gone With The Window" u produkciji Igora Fabrisa (ex-bubnjar Big White Elephant).

Koncerti u "K4" (Ljubljana): 13.3. Afterhours (irski folk), 14.3. Rova Saxophone Quartet (jazz impro).

Trenutno najzanimljiviji slovenski band "2227" snima materijale za novi CD "No Brains No Tuours" kojeg će u ožujku objaviti Strip Core. Producent je basist Dare Hočevar (ex-Laibach, itd.). Promocija bi trebala biti 17. ožujka u Slovenskom Mladinskom Gledališču u Ljubljani zajedno s izložbom i video-programom vezanim uz rad Strip Corea. Uskoro bi se trebao pojaviti i novi broj "Stripburgera".

Novi će "Rock Vibe" izaći početkom ožujka.

Headdirt, PDCD, Victory i We Bite su sklopili dvogodišnji ugovor velikim njemačkim distributerom SPV.

Nizozemski CARDS imaju novu basisticu Jacky.

Victory i We Bite America imaju od siječnja novi zajednički ured u Chicagu, a prva će im zajednička kampanja biti objavljivanje Slapshot/Neglect/Strife.

Nedavno objavljeno/najavljeno: Charles Brown Superstar "C.B.S.", Chokebore "Anything Near Water", Helios Creed "Planet X", dEUS "Hotel Lounge", Helmet "Born Annoying", Hi Fi & The Roadburners "Fear City", Refused "Everlasting", Swans "The Great Annihilator", Today Is The Day "Willpower", "Dope, Guns & Fucking In The Streets" (Boredoms/Love 666/Chokbore/Bailter Space & Supernova). Uskoro i nova izdanja od Gaunt, Dead Voices On Air, AC Acoustics, Cornershop, Magnetic Fields.

iz "Dancing Bear" izloga

•Roky Erickson "All that may do my rhyme" CD
[Trance Syndicate, c/o Southern Studios, P.O.Box 59, London N22 1AA, Engleska]
Zaljubljeni Bob Dylan & The (country) Band - bljak! Jedini je izuzetak genijalna psihodelična Don't Slander Me iz kategorije Back From The Grave

•Girls Against Boys "Kill The Sexplayer" EP CD
[Touch & Go, c/o Southern Studios]
Naslovna je pjesma na CDu Cruise Yourself, a Learned It, Sexy Sam i Let Me Come Back su snimljene uživo u Francuskoj. Živi je nastup toliko energičan i nabijen basevima da im se može oprostiti sličnosti sa Fall, no šteta je da nije objavljen cijeli koncert.

•Hazel "Are You Going To Eat That?" CD
[Sub Pop, Gruner Weg 25, D-37688 Beverungen, Njemačka]
I am not going to eat that, but somebody else could. Prosječan (sub?) pop band.

•Jale "Dream Cake" CD
[Sub Pop]
JenniferAlysonLauraEve žanrovski spadaju tamo gdje i Hazel uz pomalo Slint gitarski ugođaj i Throwing Mouses pjevanje.

•Killdozer "God Hears Please Of The Innocent" CD
[Touch & Go]
Možete odahnuti - Dozeri su isplivali iz postkomunističke faze i opet su T&G band No.1.

•Laughing Hyenas "Hard Times" CD
[Touch & Go]
Hard Times? Laughing Stones? Rolling Hyenas? Serious Trouble?

•Wolfgang Press "Funky Little Demons" CD
[4AD, 17-19 Alma Road, London SW18 1AA, Engleska]
Ljigavo. Ili pušite INXS s Brown filterom?

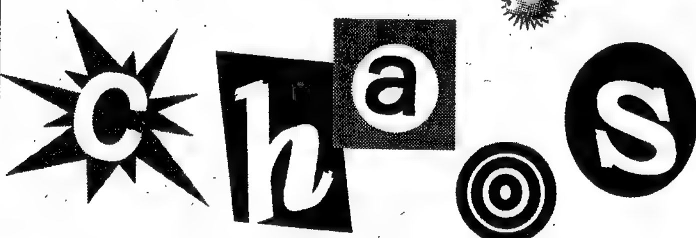
d.krsnik

GALACTICA

Zagreb se priprema za još jedan mega rave. 'GALACTICA', kako je nazvan, održat će se 4. ožujka u Domu športova i na njemu će nastupiti 14 DJ-a od čega šest s iskustvom 'Maydaya' - **Tommy Yamaha**, **Bountyhunter**, **Pierre Morgan**, **Plank**, **Terry Belle** te **Mark'OH**, koji trenutno visoko kotira na top listama zbog svog singla 'Tears Don't Lie'. Tu su još **Miss Yetti** (Union Rave), **Kiki i Frajman** (Aquarius, Zagrab), **Markan** (Gjuro 2, Zg), **Mental Code** (Raveland), **E-Jay Mamino** (Mungos, Kašina), **Veee** (Katakomba, Osijek) i **Umek** (Fogaro). Najaljuju se instalacije poput '3D full color laser, Vary light, Dry Fog, Scanners, Buster, Smoke Factiry, Tigers, Stroboscopes, Varybeams, Large Video Wall...' te specijalne atrakcije: 'Gladiators from Phuture, Sado-mazo dance show, Bubble tower, Rotor, Pyro FX show, Brain Machine, Stage-N-Cage dancers, Graffiti...' Veselica počinje u 19.00 i traje do 9.00 drugi dan, a nastavlja se after hourom u 'Aquariusu od 10.00-XX.XX, što će reći - dok je interesantna, a bit će prisutni DJ-i sa 'Galactice' plus **ED**, **Mr. DJ Dario**, **Shime** te special live act **Omni Mode**. Spomenimo da je na flyerima koji kruže gradom kao jedan od sponzora naveden i **Frontpage**, što bi trebala biti dodatna garancija da će rave biti i iznad dometa i standarda na koje smo navikli. Dakle - stay clean & rave on!

Milivoj ĐILAS

NEWS

list Prve riječke gimnazije
-poziva grupe svih glazbenih stilova koje se žele pojaviti na kompilaciji **"Chaos - volume 2"** da se jave. Uvjet je dobar snimak! Uz snimke poželjno je da pošaljite textove, fotke i press materijal. Materijali pristigli do 1.3. ulaze u konkurenciju za vol 2., ostalo čeka vol 3.
-Uskoro otvaramo **FANZINOTEKU**, mjesto gdje ćete moći prolistati i kupiti sve fanzine do kojih uspijmo doći. Pozivamo vas da šaljete vaše fanzine i da se javite radi dogovora.
info: D.J.TEAM, Korzo 2a, 51000 Rijeka; telefon: 051/333-108

DMC
Disco Mix Club

Disco Mix Club (DMC) svjetska je udruga profesionalnih DJ-a sa sjedištem u Londonu, organizator uglednih glazbenih događanja, poput "International Dance Awards" ili "World DJ Championship". Osnovani davne 1983. godine, DMC nose titulu definitivno najznačajnijih svjetskih promotera dance glazbe. Prošle godine DMC je dobio i priznanje "The Best Remix Service In The World" na poznatom "Winter Music Awards" festivalu održanom u Miamiu u SAD-u.
Početkom svake godine u Londonu se natječu najbolji DJ-i, članovi DMC-a, za titulu najboljeg na svijetu. Dario Šarović Max osnivač je i manager hrvatskog ogranka DMC koji po prvi puta u Hrvatskoj priređuje DMC prvenstvo, a koje će se održati 26. veljače 1995. u diskoteci "The Best". Pravo sudjelovanja na DMC prvenstvu imaju svi DJ-i punoljetni državljani Republike Hrvatske. Po propozicijama DMC-a natjecatelji se mogu koristiti sa dva, tri ili četiri gramofona i najviše dva mixera bez dodatne opreme (sempleri, klavijature...). Internacionalni žiri odabrat će pobjednika koji 12. ožujka odlazi u London na svjetsko natjecanje DJ-a.
Uz sudjelovanje prijavljenih DJ-a, u programu će sudjelovati i riječka rap grupa "Ugly Leaders", te poznata svjetska dance zvijezda Whigfield. Trojka zvana "Ugly Leaders" iza sebe ima dva albuma - "Channel Is Deep & Beech" i "Prisoners Of Pain", a trajno njegujući rap i hip hop zauzeli su prvo mjesto na hrvatskoj rap sceni. Remiksirajući veliki hit grupe "Laufer" "Svijet za nas" privlače na sebe veliku pažnju i osvajaju brojnu domaću publiku. Kao predgrupa nastupili su prije "Public Enemy" i Ice T-a prošle godine u Zagrebu i time samo potvrdili svoj već priznatu kvalitetu.
Internacionalna dance zvijezda Whigfield na vrhove svjetskih top lista probila se svojim prošlogodišnjim hitom "Saturday Night". Porijeklom je iz Danske, a sa spomenutim je hitom probila okvire lokalnog tržišta. Krajem prošle/početkom ove godine, Whigfield je isfabricirala novi hit - "Another Day" te njime zadržala čelne pozicije na top listama. Njen nastup u Zagrebu dio je rasprodane evropske turneje koja je upravo u tijeku.

Milivoj ĐILAS

MALI ARKZINOV RJEČNIK

nevježa - neiskusan mladac koji još nije zaišao u dob kada može distinguirati paradajz od rajčice; žutokljunac
paradajz - (*srb.*) rajčica
žovijalnost - vanredna sposobnost duha; vrckavost
plauzibilnost - (*žiž.*) metoda kojom se pozivajući na nadasve utemeljene premise izvode konzekventni zaključci -
art - više stanje svijesti; estetska emfaza koju počesto u arkzinu ne razumije mnogi nevježa
himba - sinonim za zlopaku
zlopaka - opačina
katatonija - niže stanje svijesti; pogledaj pod Žambor
trivijalna ljudskost - stanje u kome se vidi ono iza
politoksikomanija - sindrom izbjegavanja vojske
stupor - ukrutba po cijelom tijelu
interpersonalnost - vidi pod Kršić
Kršić - art; Žižek u malom; kolega
čimba - artefakt
Alisa - skrivenica za Bammbirovu
prispodoba - (*bibl.*) priča sa bajkovitim elementima
poanta - ono što je NJEGOVA žena te večeri previdjela
plutonij - (*glob.*) vidi pod poanta
čajld abjuz - (*angl.*) kinooperater amater - diletant
Beč - (*geogr.*) grad mitteleurope gdje se guza najbolje hladi
Seka - (*tud.*) sretna žena; vidi pod žvakiz
homo volans - čovjek sa volanom; bastard mlada nevježe sa fraktaloidnim komponentama
O.K. - utopija za žurnalističke žutokljunce; utapalište

Gdje je Vesna?

U svijetu gdje strah od sažaljenja nagriza kožu i skelet iznutra

Gdje vanjski svijet je unutrašnji, jer unutrašnjeg više nema.

Crvotočina buja iz rana

A smrad truleži peče za oči

Shvatiš – ni očiju više nema!

U svijetu gdje nesuvisle slike vladaju...

...dok iz srži izdiru suze prokletnice

Gdje predodžbe o ljepoti misli padaju

Ima li netko i ispod maske...

...svoje lice?

TEXT & ART BY
'95.
TEXT UPISALA:
Ines Berković Ban

WARNING: THEORY CAN SERIOUSLY DAMAGE YOUR MENTAL HEALTH!

PRILOG ARKZINA ZA KRITIČKU PUBLICISTIKU, No 2, 2. 1995.

naslov:

Hrvatska ljevica i desnica

- granice tradicionalne podjele političkog prostora

autor: **Nenad ZAKOŠEK**

Otkako je u Hrvatskoj srušen komunistički režim, a osobito otkako je uspostavljena samostalna hrvatska država, hrvatska je ideološko-politička "scena" postala poprištem žestokog "Kulturkampfa" koji je podjarila tipično desnoradikalna ideološka mobilizacija. Njezine su teme dobro znane: duhovna i moralna obnova, idealizacija patrijarhalne obitelji i tradicionalne ženske uloge, zahtjevi za demografskom obnovom i zabranom pobačaja, antizapadnjački ressentiment, kritika liberalno-demokratskih institucija kao dekadentnih i anacionalnih, idealiziranje autoritarnog političkog obrasca. Istodobno s jačanjem desne "ideološke ofenzive" (koja u javnom prostoru praktički nema važnijeg oponenta), djelomice se isprepličući s njom, rasplamsao se duhovni "građanski rat" između "ustaša" i "partizana" oko redefinicije posljednjih pola stoljeća hrvatske povijesti, te osobito oko povijesnog vrednovanja hrvatskog fašizma i antifašizma.

Svi ovi ideološko-politički simptomi podupiru, na prvi pogled, tezu da podjela na ljevicu i desnicu i danas bitno određuje hrvatski politički prostor. Međutim, istodobno niz pokazatelja svjedoči o tome da je podjela na ljevicu i desnicu u Hrvatskoj postala nejasna i stoga dvojbena. Ponajprije, sama vladajuća stranka-pokret nastoji uspostaviti jednu vrstu ideološke hegemonije koja joj omogućuje da sebe prikaže kao nasljednika cjelokupne nacionalno orijentirane, lijeve i desne političke tradicije. U mjeri u kojoj ta ideološka hegemonija doista funkcionira, političke odrednice lijevo i desno postaju nejasne. Omiljeni HDZ-ovski trio "Starčević-Radić-Hebrang" simbolizira tu nerazgovjetnu političku slitinu. Konzekventno, ta pozicija uključuje priznanje NDH kao legitimnog dijela "devetstoljetne borbe za hrvatsku državu", ali i Izvorišne osnove Ustava i ZAVNOH; "hrvatske vitezove" koji su dali živote za NDH, ali i antifašistički partizanski pokret i sudjelovanje u obilježavanju pobjede antifašističke koalicije; Milu Budaka, ali i Krležu. No pored ove pretenzije HDZ-a da bude nacionalni catch-all hegemon, stvarna situacija hrvatsko-srpskog sukoba, okupacije dijela hrvatskog ozemlja i stalne prijetnje obnove rata u praksi potire osnove za podjelu na ljevicu na desnicu: u bitnim pitanjima očuvanja nacionalne nezavisnosti i obrane Hrvatske nema značajnih razlika između hrvatskih stranaka koje sebe smještaju na lijevu ili desnu stranu političkog spektra. Naposljetku, no ne i najmanje važno, postsocijalistička situacija u Hrvatskoj je ne samo radikalno oslabila lijevi pol političkog spektra, nego je uvelike dovela u pitanje njegovo sadržajno određenje: nije, naime, uopće jasno što je danas specifično ideološko-političko određenje hrvatske kao i svake druge postkomunističke ljevice. U Hrvatskoj je ta ideološka pomutnja toliko radikalna, da se povremeno javljaju sugestije kako je glavni hrvatski protagonist neostaljinističke obnove u osamdesetima, Stipe Šuvar, danas jedini autentični hrvatski ljevičar (treba vidjeti njegov prilog o hrvatskoj ljevici u inače vrlo dobrom austrijskom časopisu Ost-West-Gegeninformationen).

S obzirom na opisanu proturječnu situaciju, politička je dihotomija lijevo-desno u Hrvatskoj (i općenito u Istočnoj Evropi) samo ograničeno upotrebljiva, kako u analitičko-deskriptivnoj, tako i u aksiološko-normativnoj funkciji - i to neovisno o tome koliko je sami politički akteri faktički rabe. Prije no što obrazložim tu tezu, nužno je prethodno razmotriti dva kompleksna pitanja, koja se često povezuju s dihotomijom lijevo-desno: pitanje odnosa prema fašizmu te nacionalno pitanje.

Fašizam jest varijanta desne ideologije: desni je radikalizam sinteza naizgled nespojivih sastojaka, naime pretežno konzervativno-tradicionalističkog vrijednosnog koda i radikalno-revolucionarnih ideja o preustrojstvu društva. Međutim, desni radikalizam nipošto nije "logična" ili čak neminovna konzekvencija desnih ideološko-političkih pozicija, kako je to nastojao dokazati ortodoksni marksizam, osobito onaj sovjetske provenijencije. Činjenica je da je fašizam povijesno ulazio u saveze s drugim, tradicionalistički orijentiranim desnim političkim snagama. Međutim, također je činjenica da su se fašizmu suprotstavljale ne samo lijeve i liberalno-centrističke stranke, nego i umjerene desne političke opcije. Primjerice, kršćanska demokracija u Italiji i Njemačkoj, baš kao i golizam u Francuskoj, proizlaze iz naglašeno antifašističke tradicije. Stoga je upravo i za Hrvatsku izuzetno značajno da se glavni predstavnici HSS-a kao najjače hrvatske predratne stranke predominantno desno-centrističkog usmjerenja nisu priklonili domaćem hrvatskom fašizmu.

Ako se drukčije iskaže to činjenično stanje, valja naglasiti: antifašizam nije samo stvar ljevice, čak ni u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a još manje u drugim evropskim državama. Treba se prisjetiti izvornog značaja antifašističke koalicije kao saveza liberalno-demokratskih režima i političkih snaga s (ne treba zaboraviti: staljinističkom) ljevicom. I još važnije, treba imati na umu da ljevica ne znači automatski antifašističku opciju. Dokaz tome nije samo - nimalo beznačajan, iako kratkotrajan i uglavnom taktički inspiriran - pakt Hitlera i Staljina, nego - što je znatno važnije - aktualna iskustva crveno-smeđih koalicija u Srbiji, Rusiji i Rumunjskoj. Pokušaj redukcije antifašizma na isključivo lijevu tradiciju zapravo je varijanta političke instrumentalizacije koja je upravo bila na djelu u Jugoslaviji 1941-45. i koja je komunistima omogućila da široki pokret pretvore u osnovicu svoje diktature.

Self Portrait, **1983.**

Robert
MAPPLE

Pogledamo li pak pobliže nacionalno pitanje, utvrdit ćemo da je ono predmet tipično desnih političkih programa, ali nije nikakva ekskluzivna tema desnice. Osobito u zemljama Trećeg svijeta (recimo, od Kube do Vijetnama i Angole) lijevi su pokreti osvajali vlast na temelju razrađenih nacionalnih programa i zahvaljujući političkoj mobilizaciji za nacionalnu nezavisnost. U Hrvatskoj je nacionalno pitanje tradicionalno, od utemeljenja moderne hrvatske politike u 19. stoljeću, bitni sastojak svih političkih orijentacija, uključujući dakako i ljevicu. Hrvatska ljevica može svoju povijesnu uspješnost naspram domaćeg fašizma zahvaliti nadasve vlastitu alternativnom nacionalnom programu. Unatoč nedvojbeno značajnom segmentu unitarističkog jugoslavenstva u jugoslavenskom i hrvatskom komunizmu, upravo će nacionalno pitanje ostati glavni moment njegove unutrašnje političke dinamike: od prvih raskola u partijskom vodstvu ranih šezdesetih, preko hrvatskog proljeća do sukobljenih nacionalnih programa republičkih partija u osamdesetima. S druge strane, ne treba zaboraviti da je upravo hrvatska radikalna desnica demonstrirala kako ekstremistički nacionalizam lako prelazi u svoju negaciju: trgovanje nacionalnim teritorijima i bespogovorno podređivanje vanjskim patronima, ukratko, u nacionalnu izdaju.

Valja zaključiti: ni odnos prema fašizmu i antifašizmu, kao ni zastupanje hrvatskih nacionalnih interesa, ne mogu biti kriterij razlikovanja desnice i ljevice u Hrvatskoj (iako se to često s obje strane tako sugerira). Ako je tako, tradicionalna podjela političkog prostora u Hrvatskoj uvelike je upitna. Ta je podjela također upitna i stoga što su postali neupotrebljivi mnogi drugi uobičajeni kriteriji podjele na ljevicu i desnicu. Primjerice, kritički odnos prema tržištu i privatnom kapitalu, zalaganje za snažnu ulogu države u ekonomiji i za jamstva socijalne sigurnosti nisu danas, osobito u postsocijalističkim društvima, nikakva specifična obilježja lijevih stranaka: jedan dio ljevice zalaže se danas za radikalne tržišne i privatizacijske reforme, dok se predodžbe dijela etatistički orijentiranih lijevih stranaka uvelike podudaraju s pozicijama nacionalpopulističke desnice.

U političkoj zbilji, međutim, i dalje perzistira podjela političkog prostora između lijevog i desnog pola: rabe je sami politički akteri kao i njihovi birači. Ako je tako, valja dati novi smisao tom razlikovanju.

Prije svega, valja uočiti da je dihotomija ljevica-desnica danas u Hrvatskoj od sekundarnog značenja. Bitni politički sukob u Hrvatskoj, kao i drugdje u postsocijalističkoj Istočnoj Evropi jest sukob između populističkog autoritarizma, etnonacionalizma i etatizma s jedne strane, te liberalne demokracije, borbe za građanske (uključujući i tržišno-ekonomske) i političke slobode, civilnog društva i tolerancije kulturne različitosti s druge strane. Upravo s obzirom na tu političku razdjelnicu nužno je još jednom naglasiti da u postsocijalizmu postoji značajna konvergencija desnih i lijevih radikala, postsocijalističkog neofašizma i nacionalkomunizma, na tragu prve opcije. Otpor toj prijetnji nije samo stvar političkih aktera koji se nazivaju ljevicom, nego i liberalnog centra kao i umjerene građanske desnice. Izgledi da se zaustavi aktualna desnoradikalna ideološka ofenziva u Hrvatskoj, kao i općenito politička budućnost Hrvatske, bitno ovise o tome hoće li se uspostaviti takva široka liberalno-demokratska oporba desnom populizmu i autoritarizmu. A jedno sasvim novo političko određenje desnice i ljevice bit će moguće tek s onu stranu opreke između totalitarne prijetnje i borbe za demokraciju i ljudska prava, u uvjetima relativno stabilizirane demokratske države i izgrađenog građanskog društva.

Nenad ZAKOŠEK

Nova politička nepreglednost

Norberto Bobbio, Rechts und Links. Gründe und Bedeutungen einer politischen Unterscheidung, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1994 (izvornik: Destra e Sinistra, Donzelli Editore, Roma, 1994)

Politološka djela mogu postati bestseleri čak i kad ne tematiziraju neki akutni rat ili krizu. O tome svjedoči knjiga *"Desnica i ljevica"* **Norberta Bobbia**, jednog od najznačajnijih suvremenih talijanskih politologa i teoretičara prava, koja je prošle godine u Italiji prodana u više od 100.000 primjeraka, a čiji je njemački prijevod također naišao na znatan odjek. Tajna zanimanja za Bobbiovu knjigu u posebnosti je njezine teme - analizi kriterija razlikovanja desnog i lijevog - koja očito korespondira s potrebom suvremene publike za orijentacijom u vremenu nove političke nepreglednosti.

Bobbio se suglašuje s dominantnom dijagnozom koja tvrdi da je razlikovanje desnice i ljevice postalo dvojbeno u suvremenom političkom prostoru. Štoviše, on pažljivo sistematizira mnogostruke razloge koji su pridonijeli toj dvojbenosti: opća kriza ideologija koja obezvređuje i idejne osnove dihotomije desno-lijevo; prevelika kompleksnost mnijenja i interesa u suvremenom društvu koja se ne može smisleno reducirati samo na dva pola; hipertrofija političkog centra koji potiskuje krajnje pozicije desnice i ljevice; rastuće značenje političkih orijentacija koje pretendiraju na političku sintezu i prevladavanje dihotomne podjele; pojava novih političkih problema i pokreta, primjerice zaštite okoliša i ekologista, koji se ne mogu smjestiti unutar tradicionalnog dihotomnog modela; na sličan način i pojava novih moralnih problema (bioetike, genetičkog inžinjeringa i sl.) koji nadilaze podjelu na desno i lijevo; kriza ljevice nakon pada komunističkih poredaka, koja je istodobno učinila upitnim suprotni pol desnice kao i međusobno razlikovanje polova; slabljenje i nestanak programskih razlika između stranaka desnice i ljevice u stvarnom političkom životu.

Unatoč ovoj dijagnozi, Bobbio konstatira da se dijada desno-lijevo uporno održava u politici, koriste je sami politički akteri kao i njihovi birači. Kako, dakle, odrediti značenje te dijade? Bobbio predlaže tri različita postupka kako bi se odgovorilo na to pitanje: prvo, upozorava na važnost razlikovanja u dimenziji političkih ciljeva nasuprot razlikovanju u dimenziji metoda političke borbe; drugo, dijadu lijevo-desno smješta u kontekst drugih prostornih i vremenskih metafora kojima se strukturira politički prostor; naposljetku, analizira različite prijedloge o sadržajnim kriterijima razlikovanja.

Na prvoj razini analize Bobbio upozorava da će slika postati jasnija ako dijadu lijevo-desno (koja se odnosi na hijerarhiju političkih ciljeva) odvojimo od dihotomije ekstremisti-umjerenjaci (koja opisuje preferencije u pogledu metoda postizanja ciljeva). Te se dvije dimenzije na taj način sijeku da se i ljevica i desnica dijele na umjerenu i ekstremnu: socijaldemokrate i komuniste na ljevici, konzervativce i fašiste na desnici. Bobbio smatra da je prva dimenzija (političkih ciljeva) nadređena drugoj, te su stoga povremeno moguće koalicije ekstremista i umjerenjaka na jednom od polova, ali ne i koalicije programski suprotstavljenih ekstremističkih grupacija (dakle komunista i fašista).

Na drugoj razini Bobbio pokazuje da u modernoj pluralističkoj politici postoji tendencija reduciranja mnoštva nijansiranih pozicija na jednostavnu dihotomnu strukturu: ta tendencija proizlazi iz funkcioniranja većinskog principa, kao i iz odnosa prijatelj-neprijatelj koji je sukonstitutivan za modernu politiku. Dihotomija naprosto olakšava snalaženje u političkom prostoru i pojednostavljuje dileme izbora. Pored dominantne dijade desno-lijevo u upotrebi su i druge dihotomne prostorne i vremenske metafore: visoko-nisko, gore-dolje, naprijed-nazad, površinski-duboko, blisko-daleko, budućeprošlo. Bobbio naglašava da su ova razlikovanja relativna i nisu vezana uz određene sadržaje: politička pozicija na koju se može primijeniti etiketa jednog od polova dihotomnog modela varira od razdoblja do razdoblja i od zemlje do zemlje.

U pogledu sadržajnog određenja dihotomije desno-lijevo Bobbio upozorava na niz prijedloga koje su u posljednjih petnaestak godina iznijeli politolozi (Kanađanin **Lapouce** te Italijani **Confrancesco, Galeotti** i **Ravelli**). Tako je opreka desno-lijevo konceptualizirana kao analogna oprekama sveto - profano, tradicija-emancipacija, romantično-realistično, hijerarhija-jednakost. Bobbio nastoji svesti heterogene kriterije na jedan bitan kriterij i zaključuje da je to odnos prema vrijednosti jednakosti. Pritom je sama ta vrijednost u sebi trodimenzionalno strukturirana s obzirom na definiciju subjekata razdiobe, dobara koja se dijele i kriterija razdiobe. Postoje dakle različite koncepcije jednakosti, i oko njih se do danas vode intenzivne političke rasprave. Unatoč tome, može se ustvrditi da je zalaganje za (ma kako definiranu) jednakost obilježje ljevice, a antiegalitarizam obilježje desnice. Ta se primarna lijevo-desna dihotomija, utemeljena na odnosu prema vrijednosti jednakosti kao političkom cilju, dodatno strukturira pomoću opreke slobode i autoritarnosti koja definira preferencije u pogledu metoda postizanja političkih ciljeva.

Bobbiova je studija poticajan prilog raspravi o određenju opreke desnice i ljevice u uvjetime nove političke nepreglednosti nakon sloma komunizma, no kriteriji koje sam predlaže proturječni su i nezadovoljavajući.

Sam Bobbio nudi dva različita odgovora na pitanje o osnovama razlikovanja desnog i lijevog: s jedne strane pokazuje kako je dihotomija tek relativna, situacijski specifično determinirana prostorna metafora, a s druge strane inzistira na tome kako je opreka egalitarizma i antiegalitarizma univerzalna sadržajna opreka tog razlikovanja. Međutim, pobliže promotreno, ni vrijednost jednakosti nije dovoljno sadržajno određena: upravo u pogledu subjekata, dobara i kriterija egalitarne razdiobe - elemenata na koje Bobbio ispravno upozorava - postoje goleme razlike među divergentnim koncepcijama jednakosti, iz kojih se ne može izvesti iole konzistentno određenje ljevice, baš kao što se ni identitet desnice ne može konzistentno zasnovati na antiegalitarizmu (upravo fašistički pokreti sadrže značajan egalitaristički impuls - bar u pogledu uređenja socijalnih odnosa unutar vlastite nacije).

S druge strane, Bobbio nedopustivo proglašava opreku slobode i autoritarnosti sekundarnom (tiče se, navodno, samo metoda, a ne i ciljeva politike). Nakon iskustva totalitarizama 20. stoljeća valjalo bi sugerirati upravo suprotno: bitna podjela političkog prostora sadrži danas prije svega razliku između slobodarskih i autoritarnih političkih orijentacija. Ukoliko ta opreka potire razlikovanje desnog i lijevog, potonje je doista postalo nejasno i zapravo od drugorazrednog značenja. Iskustva postkomunizma, o kojima Bobbio ne vodi računa, dodatno to potkrepljuju: bitno je političko pitanje kako izgraditi i učvrstiti političku alternativu prijetećoj koaliciji nacionalpopulističkih desnih radikala i neostaljinističkih komunista. Ta alternativa nije ni lijeva ni desna (ili bolje: ona uključuje i lijeve i desne stranke poput socijaldemokrata, liberala i umjerenih konzervativaca/kršćanskih demokrata), nego je u najširem smislu liberalno-demokratska. A potonja je kategorija, začudo, potpuno zanemarena u Bobbiovoj knjizi.

Ovih dana u bečkom KunstHausu završena je retrospektiva **Roberta Mapplethorpea** (1946-1989) na kojoj je bilo izloženo dvjestotinjak poznatih fotografija. Izložba je već prošla desetak evropskih zemalja a iz Beča je otišla za Australiju i Novi Zeland.

Ovom prilikom podsjećamo i na tekst Dejana Kršića pod naslovom *Opscenost i opsesije* objavljen u *Startu* br. 569 od 10.11.1990. povodom tada aktualnih napada na djelo Roberta Mapplethorpea.

THORPE

Doris Saatchi • Robert MAPPLETHORPE, 1983.

autor: **Biljana KAŠIĆ**

naslov:

Kreposna država, majčinstvo i negacija ženskosti

Ovovremeni kultovi služe, tek naizgled apsurdno, demistifikaciji zbivanja. Oslobođeni proročanskog, u pravilu rogobatni i funkcionalni, sračunati su na intimnu ucjenu općeg ćudoreda. A što je ćudorednije do priziva majčinstva koje zvoni kao politička dužnost, državotvorno ozbiljno, razorno. 1995, kult majke smješten u naputke političke vulgarnosti ("Treba stimulirati povećanje prirodnog priraštaja..."), sirovi diskurs demografske obnove. Političkim je namazom direktivne naravi na prijelazu u 1995. godinu u jednom trenu razobličena mitska 'opsjena' majčinstvom, štoviše iluzija da je uopće majčinstvo posriједi. Javni se diskurs, uzdignut do stupnja nepristojne nadmoći, koristi tek u funkciji naredbodavnog pripopćavanja što bi žene imale činiti kako bi se "napuštena i ostarjela Hrvatska" počela pomlađivati do 2020. godine (!). Ženama je tako, umjesto očekivane "slatke ugode majčinstva" kojom vrve različite moralističke poruke, ostala tek prijeteća zapovijed. I "intimna" zadaća pri pomlađivanju "staričice" domovine. Nema ni laži ni ritualnog užitka; žene su tu da se neupitno podvrgnu Ocu, Zakonu, Redu, Demografskoj obnovi. I državnom umišljaju majčinstva.

Kult majčinstva je u ovom stoljeću, da se ne vraćam unutrag, posebno njegovan za Mussolinijeve vlasti, premda ga je i Staljin funkcionalno koristio. Uz počasna nazivlja kao "herojske majke", znane su iz njegova vremena i herojske medalje majčinstvu u čast. Žene su bile svedene na rodilje državnog uvećavajućeg (u)stroja. Ceremonijalno davanje simboličkog prstena fašističkom poglavaru, što je nagovještalo državnu plodnost pod očedomovinskim pokroviteljstvom koreliralo je s likom neupitne žrtve u državnom obredu "crvenog terora". Herojska, hladna i stamena majka koja revoluciji bespogovorno podaruje svoje sinove. Nesvjesnost života i smrti, virtualna nečistoća državne "društvenosti", majčinstvo u funkciji političke volje.

Majčinstvo je u pravilu bivalo zavodljivo mjesto za lijeve i desne diktature. Učvršćena diktatura, ispunjena funkcija, odsutna žena.

Plodno i državnom silom zaštićeno majčinstvo, u postmodernističkoj maniri rečeno, ne zaziva li tek tjelesnost države? Rasprostrta državna tijela i državne organe, umnožene unedogled. Prizori državne faličke potencije. Posljednja dva desetljeća, ni feministkinje lijevih i građanskih opcija niti feminističke teologinje nisu se zanimale ni fascinirale državom. Ili, jasnije: činile su to jedino ako je to doticalo središte njihova interesa - dekonstrukciju patrijarhalne moći. I tada bez "osvajačkih" primisli.

Kada se početkom sedamdesetih oglasio slogan radikalnih feministkinja: "Osobno je političko", nije se moglo naslutiti u kojoj su se mjeri uznemirile patrijarhalne tvari "desne" i "lijeve" paradigme. Dok su protagonisti(ce) desnih ideologija jasno izrekli/e stav sažet u iskazu: "Žene su važne za društvo zato što su one važne za obitelj" aludirajući upravo na majčinstvo, skrbništvo i tradicionalnu ulogu žene u socijalizaciji, ljevica je bila opletena vlastitim oprekama. Sedamdesete godine. Okvir: pokopane iluzije povijesnog optimizma; feministkinje u ondašnjim socijalističkim zemljama krasili epiteti "buržujske" i "sumnjive", lijeve feministkinje iz zapadnog kulturnog kruga proglašavane "dogmatskosocijalističkim" i posve rigidnim za nove uvide. Dok je kritika prvih dolazila iz državnopartijskog vrha, a i dijela ljevice "po profesiji", kritike potonjih dolazile su najčešće od strane drugih feministkinja.

Kada su **Sheila Rowbotham**, **Lynne Segal** i **Hilary Wain Wright** u knjizi *"Beyond the Fragments : Feminism and the Making of Socialism"* (1979), istakle stav o nuždi feminiziranja socijalizma, njihova je žaoka usmjerena ponajprije na lažni univerzalizam marksističke paradigme koji u kritici države, klase, ekonomije previđa diskriminaciju po spolu. Ili žensku emancipaciju. To je bio tek argument za kritiku licemjerja univerzalizma, no ne pomiče naglasak na potrebu govora o (de)konstrukciji ženskog & ženskosti. Jer jedino tada moguće je razgrnuti one suptilnije razloge zbog kojih je žena, kako ističe **Cynthia Cockburn** u svojem eseju *"Masculinity, The Left and Feminism"*, objavljenom u knjizi *"Male Order"* (1988), ne samo za "desno" već i za "lijevo" bila metaforički materijal. Umjetnički zavjetovana ljepoti, falički idealizirana, simbolički objekt plodnosti.

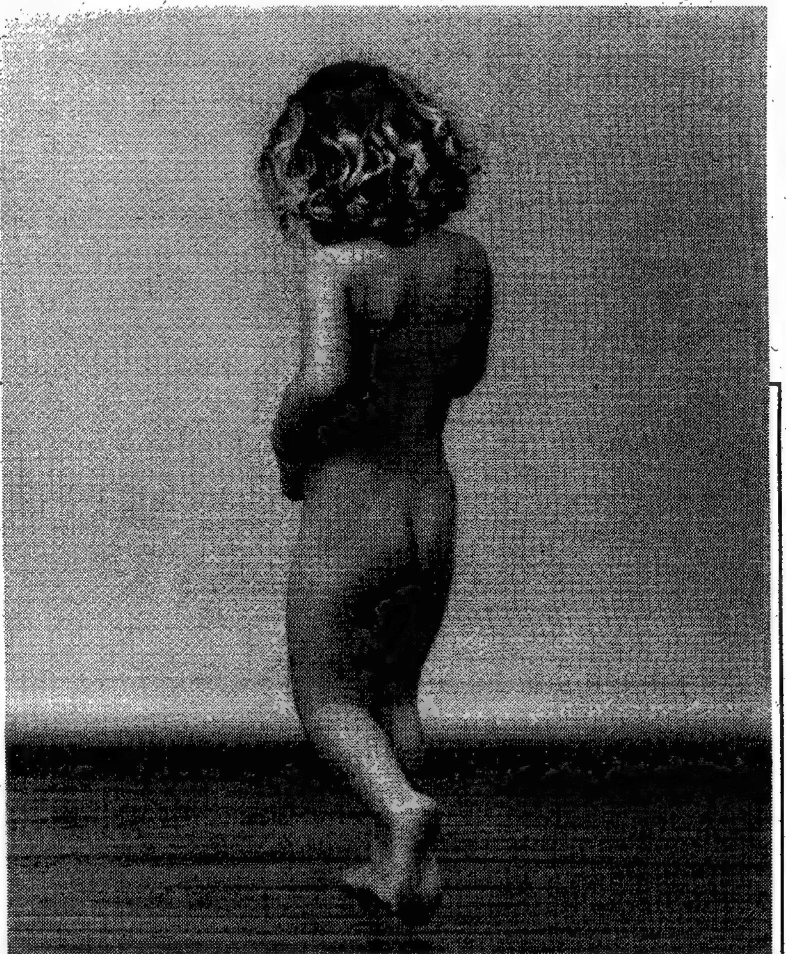
"Osobno je političko" ticalo se prava na različitost i svijet osjećaja, tjelesnost i seksualnost. Prava na slobodu izbora života, prava na autonomnu odluku oko rađanja/nerađanja djece, prava na vlastiti diskurs i kulturu dijaloga. Prava na drukčije definiranje političkog prostora.

"Osobno je političko" čini se značajnim mjestom prije svega jer intervenira i imenovanje poretka. Umjesto pristajanja na svijet simboličkih identificiranja i posredovanja "desnim" i "lijevim" ideologemima, njime se pozornost skreće na autohtoni izbor u oblikovanju, artikuliranju & označavanju vlastitih htijenja. Individualnost i žensku različitost.

U svijetu demokratskih odrednica čin rađanja odluka je žene (nije li rađanje i individualan čin, prizivam iskustvena sjećanja, doduše iz socijalističkih sedamdesetih!), a ne politički akt državnog "surogata" majčinstva. Umjesto individualnog užitka u majčinstvu o čijim vrijednostima feministkinje pišu, majčinstvo postaje sredstvo političkih avetі protiv žena. Uz biogenetski inžinjering kao uporište tekućih neokonzervativnih teorija, sudaramo se s anakronim konceptima nacionalnih demokratskih obnova. Ovdje.

No, bliski su im polazišni dodiri: antifeminizam i aseksualnost žene, tehnologijske ili državne rađalice. U knjizi *"Of Woman Born"* (1977) feministička spisateljica **Adrienne Rich** naglašava kako ono što ugnjetava ženu nije biološka činjenica rađanja već činjenica da se to zbiva u patrijarhalnom društvu u kojem je majčinstvo kontrolirano od strane muškarca. I muškog poretka obgrljenog pragmatičkim kultovima, dodajem.

Ne pristajem.

Melia Marden • Robert **MAPPLETHORPE, 1983.**

naslov:

autor: **Branimir STOJANOVIĆ**

Kuvarice manje zbori...

Kada netko iskaz: "Rat je bio nužan" izgovori u političkom polju, odnosno kada ovaj iskaz konstituiše političko polje javnost će se automatski podeliti na dve frakcije: na frakciju onih koji misle da je onaj ko je izgovorio ovaj iskaz odražava politiku grupacije koja je ušla u rat i da nije ništa manje odgovorna za rat od onih koji ga neposredno vode i frakciju onih kojima je on razumljiv sam po sebi, a da oni koji misle da je rat mogao biti izbegnut nisu ništa drugo do naivci, apstraktni humanisti ako ne defetisti i izdajnici.

No pre nego što uđemo u sadržajni deo rasprave koja od ove dve frakcije ima pravo, razmotrimo ovaj iskaz najpre iz perspektive teorije govornih akata.

On je ili performativ ili konstativ ili performativ skriven u konstativu ili konstativ skriven u performativu. Time smo jasno odlučili da ostanemo u polju prve verzije Ostinove teorije govornih akata, dakle ne one koja je neuspeh ove prve da uspostavi jasnu granicu između konstativa i perormativa pokušala da nadomesti popravljenom verzijom o trima govornim mećima lokucijom, ilokucijom i perlokucijom, dakle one koja istrajava u pokušaju da granicu između konstativa i performativa održi po svaku cenu.

Razmotrimo najprije iskaz: "Otvaram izložbu", koji se smatra čistim performativom, a recimo unapred da je čisti performativ paradoksalna situacija u kojoj subjekt iskaza i subjekt iskazivanja koincidiraju, naime situacija u kojoj smo mi malopre bili kada je subjekt koji je opunomoćen da iskaže to što je iskazao i da je od tog trenutka počela izložba, dakle ono zbog čeka smo se svi ovde okupili. Zamislimo situaciju da je došlo lice koje je za to opunomoćeno i umesto "Otvaram izložbu" reklo "Karte na pregled" ili u punom autobusu umesto "Karte na pregled" reklo "Otvaram izložbu", reakcija bi bila dvostruka: smeh ili panika, što su benigna i maligna reakcija na upad onog što **Lakan** zove *réel*, naime nečeg traumatičnog što ruši pravila igre i što tera aktere koji su verovali u ta pravila da nanovo preispitaju svoje identitete koji su ovim pravilima bili strogo fiksirani i kodifikovani.

Dakle neizrečeno a podrazumevano, u svakom performativu je konstativ, dakle neka neposredna evidencija koja u ovom primeru pada na nas, u neko: "Potvrđujemo da su svi potrebni uslovi za iskazivanje zadovoljeni" i zato "Otvaram izložbu". Otud svaki performativ predpostavlja konstativ ali ga sakriva, odnosno iskazivanje performativa retroaktivno stvara svoje uslove, stvara realnost na koju se odnosi, odnosno proizvodi svoj vlastiti konstativni početak.

No, zamislimo situaciju u kojoj neko iskazuje: "Čitav narod je uz nas" što nam i nije preterano teško da zamislimo, obzirom da je ovaj iskaz svetlucavo hipnotičko klatno od kojeg već dugo ne možemo da skrenemo pogled. Ovaj iskaz strateški uračunava baš vas kojima je prva reakcija nakon što ste čuli ovaj iskaz bila: "Ne, nije tačno, ja nisam uz vas" jer je sledeći korak iskazivača iskaza "Čitav narod je uz nas" da vam mirno uzvrati: "Ti i tebi slični i niste narod vi ste odnarodnjeni element, čir na zdravom telu naroda". Na prvi pogled obična konstatacija "Čitav narod je uz nas" skriva u sebi "kanibalski konstativ": "U našem plemenu nema više kanibala, posljednjeg smo sinoć pojeli". Ono što je jedini višak u odnosu na "čitav narod" ono "nas" uspeva preko vaše naivne reakcije da nanovo proizvede intersubjektivnu realnost u kojoj je moguće reći "Čitav narod je uz nas".

Time dolazimo do jedne zanimljive situacije da uvođenjem razlike između perormativa i konstativa prvi put pada razlika između dela i govora, između govorenja o stvarnosti i stvarnosti same, postaje jasno da je vangovorna stvarnost retroaktivni učinak neuspelog govora o stvarnosti. Otud su narodna poslovica "Manje pričaj više radi", odnosno njen pravni naslednik "Pređimo s reči na delo", par excellance primeri neprekidne dominacije jednog te istog gospodara u različitim ideološkim formacijama, gospodara koji je jednom izrekavši svoj kategorički imperativ suspendovao govor, odnosno, otkriva da smo mi još uvek civilizacija fascinirana mudrošću ćutanja ili neme naredbe, odnosno da je zabrana govora izrečena na paradoksalni način time što je govor i delo stavila u apsolutnu disjunkciju: *Ili govori ili delaj*, čime je onaj koji nas stavlja pred ovu otuđujuću alternativu već samim tim što je izrekao prekršio pravilo koje nas smatra obavezujućim, govorom je delao, konstruisao univerzum u kome mi ili govorimo ili delamo. Odsad će govoriti samo oni koji su ovu implicitnu naredbu pravilno shvatili, oni koji će širiti istinu o razlici dela i govora, i oni koji će samo delom moći da govore.

Dok je "Manje pričaj više radi" ili "Kuvarice manje zbori da ti ručak ne zagori" folklorni kategorički imperativ zapisan na "kuvaricama" u obliku neme naredbe, artefakt koji je i dan danas obavezujuće merilo ukusa, primer čedne lepote i skromnosti koji je domaćica i majka posvetila nesmetanom automatizmu funkcionisanja patrijarhalnog seoskog društva uz logističku podršku "parole fondatrice" domaćina: "Ti si moja žena", "Ti si moj sluga", iskaza koji čine intersubjektivnu realnost i koje samim procesom iskazivanja, subjekta načine onim čime ga u iskazu imenuju. "Pređimo sa reči na dela" je kategorički imperativ apsolutno prosvećenog samoupravnog socijalizma, u kojem je najpre izvršena podela reči "obavezujuće reči": "Ti si moj birokrata" da bi onda onaj koji je rečju obavezan, druge obavezivao ili na reč ili na dela bez reči, jednima davao drugima oduzimao reč, jer rečju na to obavezivao, odnosno obezbeđivao, drugo obavezujuću reč: "Ti si moj radnik". Drugim rečima "Pređimo sa reči na dela" jasan je signal da je podela reči, obavezujućih reči, završena i da je onaj koji je to izgovorio izborio pravo da dalje distribuira pravo na reči, a da oni koji hoće da izbore pravo na reč moraće da se obavežu na reč time što će iskazati "Pređimo sa reči na dela".

Ako se sada vratimo iskazu koji nas zanima: "Rat je bio nužan", suočeni smo sa konstatacijom koja je ili besmislena ili trivijalna. No, kada se suočimo sa trivijalnim ili besmislenim iskazima moramo biti najoprezniji jer se između trivijalnosti i besmislice rađa materijal onog što zovemo ideologija, zapravo kroz njih se ona reprodukuje. Da bi bio rat, nužno je najpre da ga proglasi onaj ko je za to opunomoćen. To da neko gine u uniformama i na frontu ne znači da je rat. Rat je onda kada ga proglasi onaj ko je opunomoćen da ga proglasi rečima: "Proglašavam ratno stanje". Dakle tek od tada je rat. Iskazivanju ovog performativa predhodi konstativ koji se ukratko može sažeti u "RAT JE NUŽAN" tj. u neku nemu konstativnu evidenciju: "Potvrđujemo da su svi uslovi ispunjeni" i zato "Proglašavam ratno stanje" s tim da ovo RAT JE NUŽAN tek iskazivanjem ratnog performativa postaje nužan. Pre nego što se proglasi ratno stanje on je samo jedan od mogućih argumenata među kojima su oni drugi, npr. RAT NIJE NUŽAN u telu koje donosi odluku da li su zadovoljeni uslovi a izricanje ratnog performativa.

"Rat je bio nužan" je odgovor na pitanje koje niko nije postavio, na neki halucinantan glas koji je cuo samo onaj ko je izrekao: "Rat je bio nužan", na glas koji je pitao "Da li je rat ili nije?". "Manje pričaj više radi", odnosno "Pređimo sa reči na dela" dobilo je paradoksalan novi oblik "Delo je bilo nužno". Umesto da na glas, halucinantni glas, odgovori neposredno sa "Rat je" "Nije rat" subjekt odgovara sa "Rat je bio..." a dodavši ratu koji je u prošlom vremenu predikaciju nužan, čime odbija da se odluči o početnoj ambivalenciji sadržanoj u pitanju, da li je ili nije rat, pitanju koje je ključno za status sveta u kome živimo, sa jednim paradoksalnim neizgovorenim: "NE ZNAM!" ali "AKO JE RATA BILO" onda "Rat je bio nužan".

Time početnu otuđujuću disjunkciju "Rat ili mir" on čuje u obliku pitanja, što je već prvi znak da se izmakao iz situacije otuđujućeg izbora, ali po cenu psihoze, jer u pitanju vidi prevaru, kao da čitava prevara nije u tome što on sam ne može da se odluči da li je posredi prevara ili nije. Time ovaj subjekt sebe naknadno stavlja na mesto onog koji je trebao da izgovori "Proglašavam ratno stanje", na mesto neizgovorene reči, obavezujuće reči, krpeći tako, ali naknadno, sa mesta "proroka unazad", sa mesta izuzetog iz istorije koji pripoveda kao nužan tok, ponor psihotičkog autizma, koji je iza sebe ostavio neizgovoreni ratni performativ, ponor u kojem se apsolutno slobodno mogao izabrati rat ili mir.

Selbstbewußte Nation. "Anschwellender Bocksgesang" und weitere Beiträge - zu einer deutschen Debatte, ur. Heimo Schwilk, U. Schacht, 2. izd., Berlin: Ullstein Verlag, 1994, 480 str.

autor: **Borislav MIKULIĆ**

naslov:

Nabujali jarčji pijev ili Njemački memorandum

Različite knjige ulaze u recepciju na različite načine, samo rijetke iz mita o unutrašnjem egzilu. Osobitost slučaja leži u tome što je zbornik tekstova "Samosvjesna nacija", izvorno namijenjen debati između njemačkih intelektualaca o kontroverznom eseju književnika **Botha Straussa** "Nabujali jarčji pijev" (Spiegel, 8. 2. 1993) na temu njemačkog ujedinjenja, ispao zazornim manifestom tzv. "nove njemačke desnice". Umjesto debate zbornik njemačkoj javnosti upućuje emfatičan zov "na pokret ka ponovnom zadobivanju njemačke pozitivnosti". Tako je navodno kritičkopublicistički poduhvat postao mitskim štivom kojeg se prosječna politička svijest u Njemačkoj stidi. Zbornik, kojega se jedva može naći na policama prosječnih njemačkih knjižara, u razmaku od samo tri mjeseca, od rujnu do prosinca 1994., doživo je dva izdanja.

Paradoks da jedna knjiga postane bestseller u istom aktu kojim se standard političke tolerancije društva pretvara u institucijog spontanu cenzoru, počiva na trivijalnom razlogu ideološkog licemjerja ili društvene šizofrenije. Politički korektno nastrojeni njemački knjižarski ceh se, opstruirajući prodaju te elitnodesničarske literature, našao u ulozi da sam vrši fizičku selekciju ideološki dopustivog i zazornog. Upravo u tom stidu prosječne političke svijesti, u kojem se eklatantno pokazuje manjak društvenog argumenta s ljevice, tihi bojkot izlazi ususret optužbi urednika i većine suradnika zbornika o lijevo-totalitarnoj zavjeri nad njemačkom nacijom. Tako desna društvena kritika, uz frustrirajući izostanak ljeve, cilja na sam politički habitus koji je njemačko društvo, opterečeno teškim zadacima "prebolijevanja metafizike" i "prerade historijske krivnje", jedva uspjelo usvojiti.

Zbornik počiva na eksplicitnoj tezi o žrtvovanju desne intelektualnosti u lijevo-totalitarnom okruženju poslijeratnog njemačkog društva. Tako se "sada, nakon ponovnog objedinjenja nacije" poziva na "pokret ka njemačkoj pozitivnosti", oštećenoj "povijesnim usudom 1945" i rastočenoj u "negativizmu mišljenja 1968". Tom opetovanom i teatralnom gestom ugroženosti desna njemačka inteligencija upotpunjuje sa svoje strane klub korisnika univerzalog ideologema žrtve, a svoje programsko posvećenje crpi iz spomenutog eseja Botha Straussa. Zbornik je urednički koncipiran tako da Straussov esej, poput otkrovenja, predstavlja inicijalni tekst cijelom svesku i svakom pojedinom bloku.

Aktom metafizičkog samoutemeljanja u načelima, zbornik se dijeli na pet tematskih odsječaka: identitet, konflikt, interes, otpor, jedinstvo. Od tipski, sadržajno i kvalitativno vrlo neujednačenih priloga literata, publicista, političara i znanstvenika središnje mjesto pripada svakako prilogu povjesničara **Ernsta Noltea** "Desno i lijevo. O povijesti i aktualnosti jedne političke alternative". U povijesnom i fenomenološkom pregledu političke i ideološke razlike desnog i lijevog legitimira se Straussova teza o "normalnosti" desnog političkog stava. Takav poduhvat ima programsku narav i nije, kako to pokazuje Nolteov članak, moguć bez teških rezova u naslijeđenom pojmovnom materijalu: da bi poravnao povijesne i sadržajne razlike između lijevog i desnog, desno učinio "normalnim", te osigurao tezu da zastupanje desne društvene i ideološke opcije "nije nikakav nacionalizam" (str. 160), Nolte koristi pojam "radikalne ljevice" u značenju anarhizma, koji niječe svaki društveni i politički okvir, kao donji prag demokratske nepodnošljivosti da bi rasteretio klasičnu, socijal-demokratsku ljevicu i pružio joj konzervativnu legitimaciju. Istovremeno, na desnoj strani ideološkog spektra, "radikalna desnica" - pojam preuzet iz Straussova eseja - zauzima mjesto sintetizirajuće političke sredine; istovremeno termin "desni radikalizam" služi kao oznaka za estetski nepodnošljiv način djelovanja neonacističkih terorističkih grupa. Dok se dakle na lijevom krilu, u Nolteovom planu političke budućnosti, radikalne opcije isključuju kao demokratski nekompetentne, na drugom kraju, desni se radikalizam podvrgava estetskoj operaciji. Kao ružni lik normalne desne supstance njemačkog (intelektualnog) društva, desni radikalizam postaje suvišan, njegov sadržaj ukroćuje i preuzima konzervativno-demokratska desnica. Tim je planskim rasporedom Nolteove analize Straussovoj mudroliji o "radikalnoj", t.j. korjenitoj desnici, dan pregledan, takoreći racionalan sadržaj.

Odatle postaje jasno da radikalno-desna opcija treba postati sintetičko, objedinjujuće ideološko tijelo u kojem se ima okupiti cijelo društva. Tako pojam radikalno-desnog ponovo zadobiva značenje ekskluzivno "istinitog", "pravog", dakle ono značenje koje jednu sekularnu političku kategoriju vraća u okrilje kultne tradicije rase. To joj je okruženje uostalom eksplicitno namijenjeno u hinjenom profetskom ludilu pjesnika Botha Straussa, kičerski samostiliziranog u nasljednika ničeanskog antikulturalizma i heideggerijanske "narodske izvornosti". Tom su dvostrukom svetom cilju - izradi kultno-nacionalnog značaja "desnog" i isključenju svega nepripadnoga, osobito ženskog, kao lijevog - posvećeni svi ostali prilozi zbornika. Dok većina autora, u izravnoj inspiraciji Straussovim esejem, mantički, stilom pseudokulturološke analize priziva izvore identiteta, interesa i jedinstva kao utemeljujućih načela nacije što iznova nalazi samu sebe (npr. **W. Krause** u "Metafizička čežnja", **W. Templin** u "Samosvijest i odgovornost: Povijest propasti i novi njemački identitet" ili pak **R. Safranski** u "Destrukcija i užitak: o povratku zla") dotle se manji udio autora analitički bavi pojedinim sektoralnim temama (v. **M. Wolfssohn** u "Nacionalna država i multikulturalnost. Njemački civilizacijski prekid i njegove posljedice"). No prosječni ideološki lik zbornika markiraju prilozi definitorskog karaktera poput onog Nolteovog, ili pak prilog R. Zitelmana "Nova demokratska desnica", koji se inspirira Straussovom "hrabrošću" da se otvoreno nazove "desnim" i konačno tom pojmu vrati njegovo ne-političko (upravo kultno-plemensko) dostojanstvo. Da taj prosjek stilski i intelektualno može biti probijen nadolje svjedoče prilozi poput "Ljevica i jedinstvo" **Brigitte Seebacher-Brandt**, jedine žene u zborniku, te prilog **Felixa Sterna** "Feminizam i apartheid", muškarca zaduženog za ženske društvene teme. Sva vrijednost obaju priloga sastoji se u naglašenoj autohistorizaciji autora-mučenika: dok jedina žena u zborniku ispisuje fantazije rođene desničarke, karijeristički zalutale u neprirodno lijevo političko okruženje, o izlječenju nacije od samomržnje, dotle Stern u svom prilogu daje autoportret prosječne ugrožene jedinke suvremenog društva - bijelac, muškarac, desničar - žrtve žensko-rasističkog progona.

Ekscesivna glupost priloga poput dvaju posljednje navedenih počiva ipak na dublje lociranom zajedničkom raspoloženju autora okupljenih u zborniku. Još u uočljivom vrenju, ono se crpi iz demonstrativne "volje za pozitivnim", za oslobođenjem od zabrana i osobito "samomržnje". Duh nove desnice se tako deklarativno određuje kao "impuls novog htjenja", kao volja za izlaskom iz ropstva u lijevom negativizmu. Ideološki ressentiment takvog raspoloženja jednako je jasan kao i njegov retardirani karakter, uočljiv u programskom vraćanju aktera konzervativnom duhu njemačke inteligencije 20-tih godina stoljeća. No iz katastrofičnog raspoloženja Spenglerovskog sumraka civilizacije uzdiže se u Straussovu eseju "dionizijski impuls" - potencija za događaj ponovnog rođenja nacije iz "nabujalog jarčjeg pijeva" - Straussova inačica za "obnoviteljski duh tragedije". Tako se mračnjačko raspoloženje prošlosti bori sredstvima erotičke estetizacije političkog htjenja da se resakralizacijom nacije potisne civilizacijski pad simboliziran figurom Auschwitza. U takvom se okruženju doima stranim već spomenuti prilog **Rüdigera Safranskog** koji dijagnosticira smrt etičkog stava i autonomije političkog kao posljedicu univerzalizacije estetskog. Ta se "postmoderna ugoda", odnosno hiperestetizacija realnog i poništavanje diferencija između političke sfere društva i estetskih igara, treba po naputku urednika zbornika shvatiti kao "znakovita anticipacija" ne samo njihove programske namjere već i Straussova eseja. Da se ne radi ni o kakvom nesporazumu autora poput Safranskog ili Straussa s programskom namjerom zbornika, o tome svjedoči ne samo eksplicitna podrška urednicima, već programska narav njihovih eseja na kojima se organizira zbornik. Dok Safranski zabranu estetskog relativiranja etičkih kriterija propagira naspram lijevoj intelektualnoj tradiciji (tako je tzv. postmoderna ugoda samo estetički eskapizam bivših ljevičara pred gubitkom emancipatorskih sadržaja), dotle mu na desnoj Straussova okultna estetizacija konzervativnog političkog raspoloženja prolazi kao produbljenje novog etičkog impulsa. Time je, prividno neočekivano, iz političkih prosvijećene njemačke sredine oličene u autoru poput Safranskog legitimirano pomirenje Straussove karikaturalne mimeze ničeanskog dionizijskog antikulturalizma s Heideggerovim ideologemom nove političke izvornosti u figuri "potencije za događaj". Ideologem se tako ponovo definira kao legitimni proizvod intelekta što zazire od estetičkog, prezirući u njemu puku površnost javno-demokratskog poretka moći.

George Grosz, bez naslova, ulje i kombinirana tehnika, 590x460 mm, oko 1940.

Digo-Satira

Borislav MIK

naslov:

ili o ukra

Marty & Hank • Robert MAPPLETHORPE, 1982.

autor ... LIĆ

...denom ...tku rasističkog uma

Da hollywoodska produkcija revno prati američku društvenu scenu, osobito njezin teorijski pogon, nije najveća njezina kvaliteta. Više od toga, u sretnim slučajevima njezini specijalni efekti leže u subvertiranju temeljnog stava diskusije na koju referira. Najnoviji film **Barrya Levinsona** "Disclosure", po scenariju **M. Crichtona**, profesionalna je kritika ocijenila kao mačistički ideološki odgovor na raspravu o seksualnoj prisili na poslu. Na mjestu žene kao objekta prisile u filmu stoji muškarac, učinak čega je relativiranje kritičkog efekta feminističke društvene teorije. Da recepcijska mašinerija počiva na dubokom nesporazumu s filmom, upozorava začudna diskrepancija između pretpostavljene konzervativne subverzije (muškarac na mjestu žene, subjekt sistema na mjestu objekta prisile, počinitelj na mjestu žrtve itd.) i slogana "Seks je moć!" kojim se film reklamira na plakatima. Taj je slogan izravno oprečan poruci filma koju je primila kritika, a koja se da formulirati samo obratnim sloganom "Moć je seks". Teorem da seksualna prisila proizlazi iz odnosa podređenosti i nadređenosti, dakle iz dominantnog postava civilizacije, u filmskoj se realnosti koristi na manifestnom planu i samo formalno. No zamjena uloge subjekta i objekta prisile ne ponaša se kao antifeministička ideološka subverzija, več kao analiza relacija moći unutar informatiziranog komunikacijskog društva i ujedno kao analiza etabliranog socijalno-teorijskog konstrukta kakav je feministički.

JA I MOĆ

Da je moć izvor seksualne prisile, taj topos vrijedi barem od robovlasničkog poretka naovamo. Obratno pak, da je seks izvor društvene moći, to saznajemo iz fantazmatske uobrazilje junaka Levinsonovog filma, podšefa u razvojnom odjelu jedne firme za software. Nasuprot ukupnoj konstelaciji, u kojoj on postaje objekt manipulacije (a seksualna prisila je samo dio brijega kojeg on percipira), njegov san da ga sam šef firme napastvuje u liftu, signalizira da se njegova društvena ambicija, pretenzija na vodeće mjesto u firmi, temelji na njegovoj seksualnoj potenciji koja je predmet tuđe požude. Tako benigna filmska scena otkriva da mjesto koje u realnosti filma zaposjeda žena več apriori, u idiosinkraziji junaka, sadrži moment seksualne prisile - krađu njegove subjektivne moći. Otuda se žena-silovateljica doista nalazi na krivom mjestu, zato što je i sama predmet manipulacije, a seksualna prisila koju ona doista vrši nad podređenim kolegom nema nikakvu "sistemsku" vrijednost, samo je njezina privatna osveta za ranije račune. Nasuprot manifestnoj konstelaciji filma u kojoj je moć seks - tom triku nasjeda filmska kritika kao i junakinja filma koja nije pročitala "unutrašnji" scenario - samo se muškarac-objekt prisile drži načela da je seks moć i samo ga to interno uvjerenje iz pozicije objekta prevodi u poziciju subjekta djelovanja: vođen anonimnim porukama putem kompjuterske pošte, on prodire u cyberprostor gdje su pohranjene poslovne tajne firme i spašava pravu razvojnu koncepciju. No sretan završetak tog medijsko-seksualnog krimića izaziva unatražne refleksivne prelome: Kao što postaje očigledno da je junak u ulozi subjekta-istražitelja postao samo teledirigirani objekt manipulacije iz pozadine i da na kraju opet nije dobio mjesto voditelja razvojnog odjela, naknadno se također pokazuje da je u prethodnoj ulozi objekta seksualne prinude bio njezin stvarni subjekt. Tako naime sam na položaju nižeg šefa svakodnevno "nesvjesnim radnjama" seksualno iskorištava svoju sekretaricu azijatskog podrijetla, a istovremeno svoju frustraciju zbog osujećenog napredovanja kompenzira ideologijom žrtve: on, prosječni Amerikanac (bijelac, muškarac, anglo-amerikanac, konzervativac), postao je žrtvenim jarcem emancipacije manjinskih grupa američkog društva: žena, crnaca, latinosa, azijata, homoseksualaca, prostitutki itd. Njegova uobrazilja da je društvena žrtva doista postaje stvarnom onda kad ga tužba protiv seksualne prisile od strane šefice dovede u poziciju da brani svoj "manjinski" status, dakle kad se susretne s realnim razmjerima svoje fantazije o ugroženosti. Subverzija feminističkog teorema o seksualnoj prisili leži u tome što njezinim objektom ne postaje nitko drugi do subjekt rasističkog diskursa postindustrijskog društva, upravo onaj koji je u apologetskoj teoriji več proglašen "ranjivim bićem" (**Rorty**).

EROTSKI MUČENIK STRAUSS

Junak Levinsonovog filma, strukturiran kao podvojeni subjekt želje (koji uvijek želi kao drugi subjekt), ponaša se, prenešen u evropske relacije, kao nosilac antisemitskog *ressentimenta*. Sivi njemački nacionalni konzervativac, oličen u književnom bardu **Bothu Straussu**, probudio se nakon provedenog unutarnjemačkog Anschlussa s fantazijom o ukradenom užitku kulturološke premoći klasične državno-nacionalne ideologije desnice, pokopane s velikim porazom nacije 1945. Sva politička tradicija postnacističke Njemačke javlja se u njegovom famoznom eseju "Nabujali jarčji pijev" kao demokratska zavjera nad nacijom koja istinski poznaje samo dubinu radikalnog rasnog poriva za samom sobom, samo impuls "potencije za događaj". Satirski karakter tog kvasca za dizanje organa nacije crpi se iz hinjenog ničeanskog jezičnog aparata "nadolazećeg duha tragedije", ili "nabujalog jarčjeg pjeva", koji namještenim višeznačjem aludira na erotski naboj svečanosti simbolizacije i kultnog ustanovljenja tzv. "naše stvari". No njegov pravi opsceni značaj leži u vraćanju manifestnoj ideološkoj laži.

Dok se tzv. uljuđeni nacionalizam, s kojim računaju evropski neokonzervativci, definira kao pozitivno htijenje (samoodređenje, samobitnost koje uračunava forme ograničenja od drugog u rasponu od međusobnog isključivanja, preko rata do tzv. "uljudbenog preseljenja naroda"), rasistička mržnja u njemu funkcionira samo kao njegova anomalna pojava. Nakon historijski skoro uspjelog sistematskog istrebljenja Židova i porobljavanja manjevrijednih naroda, rasistička mržnja se pokazuje kao sama istina nacionalizma, jer samo htijenje samobitnosti nacije sadrži u sebi isključenje stranog i nepripadnog (**E. Balibar**). Stoga antisemitizam, kojeg se uljuđeni neokonzervativci stide, nije tek nekontrolirani slučaj rasizma več njegov paradigmatski lik.

Taj obrat u analitičkoj paradigmi nacionalizma potvrđuje se pred historijskim formama njegove ekonomike, naime pred činjenicom legalno sankcionirane i izvršene pljačke nad Židovima u Njemačkoj - u rasponu od konfiskacije kapitala, nekretnina, osobne imovine i radnih mjesta do eksploatacije fizičke radne snage i tjelesne materije (od zlatnih zubi do kose) u koncentracionim logorima. Pred tom se činjenicom čak i manijakalna rasna teorija nacionalsocijalizma čini više prijeko potrebnim ideološkim pokrićem nego uzrokom realno izvršenog zločina iz mržnje prema "Židovu koji ima", koji "nama pije krv". Epilog te potrebe za ideološkom samolegitimacijom vidi se danas u mazohizmu njemačkog državnog slavlja "historijske krivnje", dok istovremeno agenti velikih koncerna u parlamentu ironiziraju zahtjeve za materijalnim obeštećenjem još tisuća preživjelih robova, kupljenih od nacionalsocijalističkog režima u bescjenje: "Gdje zvekne novac, tu skoči Židov".

Fantazma o stranom subjektu koji uzurpira naš užitak, naše "prirodno pravo prvenstva" koje čini samo načelo zakona o strancima svih evropskih država, temeljna je figura preko koje sami sebe denunciraju tzv. uljuđeni evropski neonacionalizami. Tako u njemačkom dokumentarističkom filmu *"Zanimanje neonacist"*, stvarni neonacist i protagonist filma **Ewald Althans** - koji toliko osvaja svojim yuppi-lookom da je prikazivanje filma zabranjeno - u žaru pobijenja "mita o Auschwitzu", svu svoju kontroliranu mržnju prema zanijekanim žrtvama pred kamerom, u samom krematoriju, odjednom iskaljuje na muhi koja ga iritira: "Tu gamad... tu leteću gamad istrijebiti?" **Botho Strauss**, navodna žrtva ultradesnice, odbacuje prethodno nepristojni antisemitizam neprosvjećenih nacionalista da bi u profetskom zanosu apokalipse halucinirao o "hordama obeskućenih i neugostivih" što preplavljuju njemačke granice.

Sindrom nacionalističkog intelekta dan je upravo u obrnutoj slici od one u kojoj se prikazuje. Samobitnost i volja za sobom, principi tzv. benignog nacionalizma, u svom ikoničkom kiču odaju inherentni stav radikalne rasističke mržnje koja se hrani iz svakodnevice. Ta gola istina rasizma vidi se jednako u nacističkoj praksi istrebljenja Židova kao i u pseudopolitičkim fantazijama nacionalističkih neokonzervativaca ili seksizmu prosječnog američkog managera. Užasno zujanje muhe, šum u njihovoj fantazmatskoj konstrukciji socijalnih odnosa signalizira krađu njihove požudne moći od drugog. Zato se istinsko mučeništvo prosječnog rasiste sastoji u tome što u demokratskom poretku - svom iskonskom neprijatelju - mora podnijeti prisustvo drugog kao otuđeni vid svoje moći. Zauzvrat, kao svom prosječnom stožeru, on mu vraća dio vlasništva, upravo onoliko da održava njegov osjećaj prikraćenosti. Tako odana supruga prosječnog rasiste u Levinsonovom filmu od svega najmanje može podnijeti pomisao da je *"penis njezinog muža još prije nekoliko sati bio u ustima druge žene"*, a politički korektni njemački kulturni pogon ne može uključiti u berlinsku izložbu **Groszovih** vajmarskih rugalica pornografske prizore "ukradenog užitka" građanina.

Vjerojatno uopće nije pravo pitanje da li je nešto "Umjetnost" ili "pornografsko", "opsceno". Pravo je pitanje zašto se pitanje o tome upravo sada nameće? Što nam to govori o svijetu i vremenu u kojem živimo? Duh 90-ih? Neo-neokonzervativni zaokret? Ili doba novog konzervativnog terora? Ili...?
Pod izgovorom borbe protiv zlostavljanja djece potpaljena je moralna panika a MAPPLETHORPEOVE fotografije postale su prvi slučaj od širokog medijskog interesa. Senator JESSE HELMS, koji tvrdi da Mapplethorpeove fotografije dječaka JESSE MCBRIDEA i djevojčice ROSIE "potiču seksualno napastvovanje maloljetnika", je, s nešto uspjeha, pokušao zabraniti svaku federalnu dotaciju za "opscenu" umjetnost.

Jedan od pogođenih umjetnika performance artist TIM MILLER je napisao An Artist's Declaration of Independence / Umjetnikovu deklaraciju nezavisnosti/: flKada u nizu kulturnih zbivanja... vlada postane prevelika za svoja vlastita krila i pokušava naređivati svojim građanima što da misle i osjećaju, posao je umjetnika da kaže istinu Kralju Georgeu Bushu na izazivački i gnijevan način...«

Istovremeno, interesantno je zašto se baš danas sve više umjetnika bavi "ispitivanjem seksualnosti", "dovođenjem u pitanje dominantne seksualne hijerarhije"? Zar je to još jedino područje na kojem se može, ili smije, biti revolucionaran? Što se dogodilo s običnom politikom?
Da li danas, kad umjetnost ponovo inzistira na temema a ne samo formalnim eksperimentima, vlast, dominantni sistem moći, na neki način posredno usmjerava, tjera umjetnike na bavljenje tim "problemima" da se ne bi bavili drugim, možda važnijim ili barem "opasnijim" stvarima? Baš sada kad je državni oblik "socijalizma" odnosno "komunizma" gotovo svuda u svijetu propao, možda baš umjetnost ima mogućnost i zadaću ne samo da viziju drugačijeg, mogućeg svijeta održi živom, već i da je realizira. Drugačija organizacija seksualnosti je vjerojatno važan dio toga, ali ne i jedini. Dapače, sasvim sigurno nije onaj na kome će se voditi glavni i odsudni boj. Kao da vlast usmjerava potencijalne snage otpora u za nju nevažan i marginalan ritual.

Najinteresantnija stvar, barem s pozicija teorije, povijesti i filozofije umjetnosti, je da u SAD taj konzervativni pritisak rekonstituira koncept avangarde, koncept koji je u krugovima umjetnika, teoretičara, povjesničara umjetnosti (naročito tzv. postmodernista) posljednjeg desetljeća bio odbacivan, ograničavan u značenju i dometima, i definiran kao historijska formacija a ne relacioni pojam. Neokonzervativci redovno koriste pojmove avangarde i avangardnog kao nečega što možda i jeste umjetnost, ali što zanima samo ograničen segment pučanstva i kao takvo ne zaslužuje širu pažnju (kakvu dobiva izlaganjem u poznatim galerijama i muzejima) i državne potpore, dotacije i stipendije.
Naravno, pitanje je a što predstavlja manjinu? I što je većina? Gdje su granice i tko određuje kriterije? Tko će biti taj koji će reći: ovo je umjetnost a ovo nije? Država? Sud? Crkva? »Stručnjaci«? Da li je nešto manje vrijedno ako je od interesa za jedan manji ili specifičan dio populacije?
Donedavno su se u Americi zakonske granice između umjetnosti i pornografije činile neproblematičnim. U slučaju *Miller protiv države California* Vrhovni sud odlučio je da se neko djelo može smatrati opscenim tek ako ispunjava tri kriterija od kojih je jedan da *"djelu kao cjelini, nedostaje ozbiljna literarna, umjetnička, politička ili znanstvena vrijednost"*. Zato se vodila diskusija da li se Mapplethorpeove fotografije trebaju gledati pojedinačno ili kao cjelina. Vjerojatno je i na osnovu toga presedana donesena i oslobađajuća presuda. Čitava je priča krenula povodom **Mapplethorpea**. Pa, stvarno, da li je to umjetnost ili materijal za sexy porno shop o kome uz disco ritam veselo cvrkuće CICCIOLINA? Uostalom, što je s *Made in Heaven* JEFFA KOONSA? ***Was ist Koonst?*** Umjetnost ili pornografija? Zašto bi uopće ta dva pojma nužno bila suprotstavljena?

Zato je besmisleno, čak uvredljivo i ponižavajuće braniti Mapplethorpea tvrdnjama kako je on umjetnik zato što je fotografirao i cvijeće. Tj. dokazivati da je jedan predmet, tema, sam po sebi, umjetnički a drugi nije.
Sam Mapplethorpe je rekao da su u njegovim radovima "biografski i autobiografski elementi sve". Ipak u njima se otvoreni seksualni elementi, atributi i situacije prikazuju naglašenim, gotovo klasičnim formalizmom.

kod Mapplethorpea nema "osjećaja uznemirenosti" - njegove fotografije su pokazatelj jednog vremena u dijelu američkog, specifično njujorškog, društva koje je na "marginalne oblike seksualnosti" bilo u stanju hladno gledati. Tamo gdje je sve na površini, gdje nema dubine, nema ni opscenosti. Ili je baš sve opsceno!

Naslada koju samo gledanje tih fotografija nudi proizilazi iz učinka hipertrofije: čar je u tome što nam se u njima sve istodobno čini i hiperrealno i hiperimaginarno«.
Ima li bolje definicije umjetničkog?
A i pornografije.

Etienne Balibar, Masses, Classes, Ideas, Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx, Routledge, New York & London, 1994. (250 str.)

naslov:

Nacionalizam univerzalizam rasizam partikularizam

autor: **Boris BUDEN**

Da se netko danas još uvijek bavi Marxom i marksizmom, zvuči u kontekstu domaćih intelektualnih i političkih prilika gotovo senzacionalno. No, koliko god se nama interes za ove teme doimao bizarnim, drugdje je on posve legitiman i pritom ne osobito upadljiv. Naprosto je dio normalnog intelektualnog pogona i ima svoju publiku - ljude koje živo zanima filozofska refleksija suvremene zbilje i koji se u želji za spoznajom ne daju ometati ideološki i političkim predrasudama.

Mase, klase ideje, **Etienna Balibara**, takvoj publici imaju što reći. Riječ je o zbirci eseja ovog francuskog filozofa - u nas preveden je njegov "Kako čitati Kapital", djelo napisano u suradnji s **Louisom Althusserom** - nastalih u razdoblju između 1981. i 1991. i sada po prvi puta, u engleskom prijevodu, sabranih u jednu cjelinu. Podnaslov, *"Studije o politici i filozofiji prije i poslije Marxa"*, aludira na poznatu knjigu **C. E. Vaughana** *"Studije o historiji političke filozofije prije i poslije Rousseaua"* iz 1925. Ne slučajno. Eksplicitna namjera Balibara jest, upozoriti na stanovitu simetriju između Rousseaua i Marxa kad je riječ o odnosu filozofije i politike. Dok je za prvoga politika potpuno autonomna, utemeljena u sebi samoj, za drugoga, Marxa, "istina" politike nalazi se izvan nje same, u njenim izvanjskim uvjetima i objektima. Ova Marxova radikalna teza o heteronomiji politike, ističe Balibar, odredila je modernu epohu: *"...bez teorijskog izazova i praktične važnosti marksizma, liberalna "ekonomska" koncepcija politike (od Hayeka do Rawlsa) ne bi u dvadesetom stoljeću uopće postojala."* Balibar nastoji međutim na temelju uvida u današnju situaciju osvijestiti potrebu za temeljitim preinačenjem samog pojma politike, i to s onu stranu dileme o njenoj auto-ili heteronomiji. Stoga se poduhvaća ponovnog vrednovanja konceptualnog naslijeđa, kako u vidu klasičnih teorija inividualnosti, vlasništva i zajednice, tako i kroz analizu antinomija političke prakse, posebice refleksiju "politički nesvjesnog" koje dolazi do izražaja u modernim masovnim pokretima i masovnim situacijama.

Balibar tako ponovo čita Spinozu, *"Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina"*, Ficheteove *"Govore njemačkoj naciji"*, i raščlanjuje pojmove proletarijata, ideologije ili masa. možda je ipak, za nas, najzanimljiviji treći dio knjige koji se bavi nekim fenomenima suvremene političke prakse. Na primjer, odnosom rasizma i nacionalizma u eseju *"Rasizam kao univerzalizam"*.

Pomisao o identitetu rasizma i univerzalizma mora u nas izazvati čuđenje. Skloni smo, i to velika većina nas, vjerovati da je rasizam upravo suprotan univerzalizmu. Baš kao i seksizam, odnosno nacionalizam. To, gotovo opće mišljenje, Balibar drži naivnim. Seksizam na primjer nije samo (partikularistička) smetnja na jedinstvenoj slici svijeta, nego je uvijek već prisutan u pojmu univerzalizma, u onomu što nazivamo umom ili racionalnošću unutar zapadne tradicije-valja se sjetiti samo Derridina pojma phallogocentrizma. Slično je i s nacionalizmom. Uptužívati ga kao isključivi izraz partikularizma, u onom smislu ukojem inzistira na odvojenim nacionalnim entitetima, može se pokazati prekratkim. Nacionalizam kao ideologija uvijek je već univerzalističan. Kao prvo, nacionalizam je zasnovan na ideji formalne jednakosti - ne trpi pomisao da među pripadnicima iste nacije postoje prirodne odnosno naslijeđene razlike, dakle, barem formalno, ne priznaje kastinske, statusne posebnosti ili lokalne privilegije. S druge strane, nacionalizam ne može mimoići ideologiju odabranog naroda. Nacija uvijek iznova mora sebe vidjeti u ulozi spasitelja čovječanstva, civiliacije, slobode itd. Ona dakle mora (posredstvom svojih "organskih" intelektualaca odnosno radom svog "ideološkog državnog aparata") svoju singularnost očistiti od svake partikularističke osobine i ispuniti je univerzalističkim elementima-što je obično sekularizirana verzija velikih univerzalističkih religija i njihova mesijanizma. Najbolji primjer univerzaliziranja nacionalizma još i danas su Fichteovi *Reden an die deutsche Nation* iz 1808. Riječ je o jednom eksplicitno antirasističkom, antibiologističkom konceptu nacionalizma koji izravno proturječi svakom genetskom ili genealogijskom spominjanju nacionalnog entiteta.

Iz ovoga slijedi da rasizam u svojoj interakciji s nacionalizmom oduzima ovomu njegov univeralistički karakter, odnosno, ako se hoće, razotkriva neuniverzalističku komponentu nacionalizma. To se zbiva na dva načina. Prvo, rasizam uvodi razlikovanje i diskriminaciju unutar takozvane nacionalne zajednice, obnavlja statusne grupe unutar nje. I drugo, poistovjećuje nacionalni karakter s nekim hereditarnim elementom, pseudo-ili kvazibiološkim, čak kulturnim, i tako uvodi segregaciju u naciju samu, stvara unutar nacije neku vrstu idealne nacije i tako je odvaja od zajednice čovječanstva.

Za Balibara rasizam međutim nije tek puki izraz partikularističkog elementa u nacionalizmu, nego upravo simptom kontradikcije između partikularizma koja je primordijalno veana za nacionalizam-simptom dvostruke vezanosti koji neizbježno prati vaki zahtjev za identitetom kao nacionalnim identitetom, bilo u individualnom bilo u kolektivnom smislu. Ovdje se Balibar suprotstavlja "racionalističkoj" kritici rasiza koja već dva stoljeća inzistira na shvaćanju ove pojave kao neke vrste predrasude, pogrešne svijesti, (uključujući i psihoanalitičke odnosno sociološke verzije koje korijene rasizma traže u patološkoj osobnosti ili društvenom otuđenju i društvenim konfliktima). On rasizam vidi duboko ukorijenjenim u tradiciji racionalističkog univerzalizma. U potrebi da se općost u vidu ideala izdignutog iznad svih empirijskih razlika utemelji u prirodi, kako je to kod Kanta, ili pak u činjenici da logos sam nije mogao biti definiran s onu stranu svake antropološke i ontološke hijerarhije, što je jasno došlo do izražaja još u Aristotela. Nemoguća je generalna ideja čovjeka (Spinoza) bez neke koncepcije nad- i podljudi. Stoga je nemoguća jasna demarkacija između univerzalizma i rasizma. I dalje, zaključit će Balibar: "...nikada nisam našao neki razlog za povlačenje demarkacione linije između patriotizma i nacionalizma, (...) između čistog, umjerenog, deenzivnog nacionalizma koji teži isključivo očuvanju identiteta i prljavog, ekscesivnog i agresivnog nacionalizma koji vodi imperijalističkoj politici ili internom tlačenju etničkih manjina." U dinamici samog nacionalizma jest njegova potreba da on treba uvijek više i više samoga sebe, nešto što je nacionalističko od nacionalizma samoga. Jezikom **Georgesa Bataillea** možemo to nazvati ekscesom nacionalizma; jezikom **Derriae**, dodatak nacionalizma unutar nacionalizma samog. Bit rasizma, usprkos svim povijesnim diferencijama. Etienne Balibar vidi upravo kao taj neizbježni eksces odnosno dodatak nacionalizma.

Nije potrebno naglašavati koliko radikalno se mijenja slika naše današnje hrvatske stvarnosti usudimo li se pogledati je kroz prizu ovih Balibarovih ideja. Eksces ultradesnog, fašistoidnog, rasističkog "skretanja" na hrvatskoj političkoj sceni nije dakle velika devijacija koja se može izbjeći povratko na autentična, izvorna načela povijesno opravdanog hrvatskog državotvornog nacionalizma. Ne postoji nikakvo dobrohotno, nasmiješeno lišce humanog nacionalizma, trenutno skriveno ispod maske krvožedne rasističke grimase. Lice nacionalizma Janusovo je lice po sebi. Svući masku rasizma s njega znači samo jednoodrati mu kožu do kraja!

naslov:

Imaju li teoretičari ljudsko pravo da se ne slažu

autor: **Renata JAMBREŠIĆ**

Freedom and Interpretation: The Oxford Amnesty Lectures 1992, ur. Barbara Johnson, BasicBooks, New York. (226 str.)

Jedan od najproduktivnijih diskurza suvremene (sub)političke scene - osobito djelotvoran u postkomunističkim zemljama gdje jačaju *novi*, od vlade neovisni, oblici političkog okupljanja i djelovanja - jest onaj o ljudskim pravima. I ako smo već postali imuni na dnevnopolitičke komentare na račun nedjelotvornosti svjetske zajednice u vezi s načelima proklamiranima Poveljom UN i rezolucijama svake vrste, to ne znači da svaka daljnja rasprava o načelnim pitanjima zaslužuje naš prezir. Osobito danas kada su naši izgledi da se ravnopravno uključimo u teorijsku raspravu možda malo veći - recentni teoretičari ističu važnost neposrednog iskustva, percepcije i osjetilnog pred jezikom determiniranim zdravim razumom koji potire mogućnost rađanja autentičnoga teorijskog govora - a nama su ratne okolnosti pružile radikalno nova iskustva životne ugroženosti, obezdomljenosti, nepripadanja.

U kojoj je mjeri moguće tekstom posredovati nečije vlastito iskustvo i supostaviti ga impersonalnom teorijskom diskurzu, to pitanje između ostalog brine i autore tekstova okupljenih u zborniku *Freedom and Interpretation*. Ovaj je zbornik zapravo skup predavanja što su ih 1992. u okviru novopokrenuta niza predavanja (*Oxford Amnesty Lecture*) na oksfordskom sveučilištu pod pokroviteljstvom organizacije *Amnesty International* održala sedmorica uvaženih književnih teoretičara - **Wayne C. Booth, Hélène Cixous, Terry Eagleton, Frank Kermode, Julia Kristeva, Paul Ricoeur** i **Edward W. Said**, a zbornik sadrži i uvodnik urednice **Barbare Johnson**. Iako je predavanja financijski potpomognula spomenuta organizacija, teoretičari međunarodnog ugleda nisu bili glasnogovornici *Amnesty International-a*. Naprotiv, oni su bili uglavnom skeptični prema zagovaranju sveopće "slobode govora" i "prigovora savjesti" jer, kao što je to davno primijetio **Foucault**, kažnjavanje pojedinaca pokazatelj je stupnja razvoja društva, a djelovanje složenog mehanizma sankcioniranja definira i sadržaj pojma *(ne)ljudsko* za svako pojedino doba.

Autore je moguće okvirno svrstati u dva tabora s obzirom na njihov odnos prema glavnom pitanju organizatora: da li je proturječno s jedne strane zagovarati ljudska prava, a s druge osporavati humanizam kao načelo, tj. znači li kritika subjekta od strane marksista, psihoanalitičara, i osobito dekonstrukcionista, smrt subjekta kakvog poznaje liberalna tradicija? S jedne strane, teoretičari poput **Paula Ricoeura** i **Julie Kristeve** zagovaraju ideju da obrana ljudskih prava ima smisla samo ako se ima na umu kritika tradicionalnog modela subjekta kao cjelovitog i jedinstvenog entiteta, te ako se istakne različitost prirode diskurzivnog ispisivanja institucionaliziranih, univerzalnih i kategoričkih *ljudskih* prava i nediskurzivnih mehanizama njihova ozbiljenja za svakog pojedinca iznova i zasebno. Stav ovih autora možda najbolje iskazuje **Maurice Merleau-Ponty** koji je još 1947. u knjizi *Humanizam i teror* napisao: "U svojim vlastitim očima, zapadni humanizam predstavlja ljubav za čovječanstvo, ali za druge, on je puki običaj, institucija grupe ljudi, njihova krilatica, a ponekad i ratni poklič."

Ricoeur je i ovu priliku iskoristio kako bi naglasio da je ključ nesporazuma najčešće u samom poimanju subjekta (*self*) jer moramo razlikovati subjekt kao identitet, kao postojanost u vremenu (*self as idem*) i subjekt kao iskazni subjekt (*self as ipse*), kao "ja" performativa među kojima je i performativ obećanja. Međutim, iskazni subjekt performativa obećanja o poštivanju ljudskih prava nije neindividualiziran, već opći - država kao potpisnik povelje. Kristeva, jedan od "prvoboraca" koncepta dekonstrukcije subjekta, upozorava da iskazni subjekt nikada nije nevin, nikada nije tek slijepo oruđe jezika bez utjecaja na upisivanje "asimboličnog stvarnog" u tkanje teksta. Ona podsjeća i na to da je nemoguće govoriti o čovjeku danas ne uvažavajući psihoanalitičko nasljeđe, postavke **Lacana i Foucaulta**, koje su nužne za razumijevanje sličnosti načina izopćenja disidenata u jednom društvu i mehanizama potiskivanja nesvjesnih poriva. Proučavanje ljudske prirode i načina na koji se ego bori za prevlast projektivnim i represivnim mehanizmima moralo bi zanimati i teoretičare društva.

U tu prvu skupinu možemo svrstati i **Terry Eagletona** koji nastoji spojiti "dobre strane" dekonstrukcije (i feminizma) s marksizmom i na taj način doskočiti "lažnom principu ravnopravnosti ili homogenizacije kapitalističke pravičnosti". Koncept dekonstrukcije on okrivljuje prije svega zbog njena pokušaja definiranja etike kao *etike čitanja* tj. zbog estetizacije etičkog koje se promatra kao umjetničko djelo - istodobno apsolutno i arbitrarno, zakonito i bez zakona. Etika je u dekonstrukcionista neobičan spoj Kantovih i Nietzscheovih utjecaja, gdje jezik, ili retorička moć, postaje subjekt etičkog imperativa. No, ono što najviše smeta Eagletona kod dekonstrukcionista, njihovo je politička sterilnost i skriveni elitizam jer, intelektualci poput **de Mana**, sposobni proniknuti retoričke strategije, mogu se pokoravati zakonu, dok to mase uvijek čine naslijepo. Neizravno odgovarajući **Derridi** po kojem se o dekonstrukciji ne može govoriti unutar opreke lijevih i desnih, progresivnih i konzervativnih političkih strujanja, Eagleton primjećuje da se i liberali i dekonstrukcionisti svojim pokušajima svođenja kompleksnih pojava na binarne opozicije, zapravo zauzimaju za politički *status quo* ne razumijevajući uzroke ni aktere nekog određenog političkog sukoba.

U drugu grupu autora mogli bismo ubrojiti **Hélène Cixous, Waynea Bootha, Franka Kermodea** i **Edwarda W. Saida** koji govore o slobodi autora (pisca ili teoretičara) kao prostoru prijepora dviju diskurzivnih praksi - književnosti i interpretacije - te o samom diskurzivnom prostoru koji je uređen po modelu *tržišta simboličkih dobara*, na kojem se po analogiji s ekonomskim, političkim i ideološkim strategijama, *drugog* najčešće prepoznaje kao nepoželjnog, opasnog, neprijateljskog. Naravno, autori navode kao primjer one koji su žrtvujući sve, pa i život, pokušali ispisivati svoj prostor slobode pomičući granice dozvoljenog unutar vlastite društveno-kulturne sredine, ali i granice jezika tražeći autentični govor-svjedočanstvo (**Kermode** tako navodi **Spinozu** kao primjer beskompromisnog filozofa, dok **Cixous** uzima kao primjer književnike poput **Ahmatove** i **Mandeljštama**, ali i **Ingeborg Bachmann** i **Nelly Sachs**). Jedino prizivanje "našeg slučaja" u ovom zborniku nalazimo u tekstu **Hélène Cixous** i to bez većeg značenja - autorica navodi primjer hrvatskog i srpskog nacionalizma (biti *Hrvat* znači biti *Ne-Srbin* i obratno) samo da bi članove binarne opreke, logika koje leži u temelju svakog nacionalizma, učinila zanimljivijima.

Wayne Booth zato vrlo inspirativno govori o strategijama narativne legitimizacije povijesti. On kaže: nikada ne postavljajte pitanje tko je mučitelj već pomozite žrtvi da dobije pravo na svoju životnu priču, da ovjeri svoju *pri-povijest*, jer mučitelj je već zaposjeo mjesto junaka priče, a pripovijedanje o zločinu služi samo-identifikaciji pripovjedača kao žrtve. Međutim, autoritete nacionalne povijesti više od strategija legitimizacije brinu modeli narativizacije ili: kako sročiti jednu, simbolički i tradicijski čitljivu, medijski lako prenosivu, homogenu pri-povijest? O jednoj takvoj priči svjedoči i **Edward W. Said** koji ističe da je njegova teorijska vizura, u odnosu na zapadne intelektualce, uvijek pomaknuta, decentrirana, zahvaljujući činjenici da o svemu sudi i kao Palestinac. Međutim, on potvrđuje kako intelektualac ne mora zanijekati svoju nacionalnu "pristranost", a da bi nepristrano progovorio o manama "matičnog" palestinskog, kao i "neprijateljskog" izraelskog društva u kojima nacionalni obrazovni sistemi služe "ispiranju kulturne povijesti i njihovom oslikavanju drečavim nacionalističkim bojama" i tako onemogućuju svako kritičko suočavanje s činjenicama nacionalne povijesti jer - nemoguće je istodobno biti i kritičan i domoljuban.

Ne slučajno, završit ćemo jednim Saidovim citatom, a igru asocijacija prepustiti čitateljima kojima će ova recenzija, namjesto teško dostupne knjige, možda biti dostatna intelektualna razbibriga: "Vjerujem da je Palestina danas kamen kušnje glede ljudskih prava, ne zato što argumenti za njih ne mogu biti postavljeni tako elegantno, tako jednostavno kao u slučaju Južnoafričke Republike, nego upravo zato što ih je nemoguće učiniti jednostavnima."

e-mail: renata@maief.ief.hr.

IMPRESSUM: b a S ǂ a r d
PRILOG ARKZINA ZA KRITICKU PUBLICISTIKU, No 2, veljača 1995.
koncept & glavni urednik: Boris Buden
realizacija & lay out: Dejan Kršić • Photoshopping by Mak
izdavač: Arkzin d.o.o.
adresa: arkzin, Republike Austrije 23/I, 41000 Zagreb
Tel/Fax (041) 57 19 11
E-mail: arkzin_zg@zamir-zg.ztn.zer.de
tisak: Hrvatska tiskara, Slavonska avenija 4

naslov:

Jugonostalgija
in optima forma

autor: **Jo van der SPEK**

Erewhon, An International Quarterly, published by the PEN Center for Writers from Former Yugoslavia. Van Ostadestrat 49a, 1072 SN Amsterdam, the Netherlands

Prije dvije godine **Hamdija Demirović**, pisac iz Sarajeva i Beograda došao je, zajedno sa svojim prijateljem i kolegom **Slobodanom Blagojevićem**, u Amsterdam i odlučio ostati ondje. S jedne strane pridružili su se sve većoj grupi izbjeglica iz bivše Jugoslavije, a s druge, internacionalnoj zajednici pisaca u egzilu. Odabrali su svoj identitet: ex-Yu pisci. Hamdiju sam intervjuirao u studiju underground radija - Radio Patapoe - o kongresu međunarodnog PEN-a koji se pripremao održati u Dubrovniku. Na koncu intervjua taj mali psić Patapoe pitao je Hamdiju, što će učiniti u svezi s tim. Ako PEN centri u Srbiji i Hrvatskoj podržavaju nacionalizam umjesto literature, zašto onda ne organiziraš novi PEN centar u egzilu? Godinu dana kasnije osnovan je PEN-centar pisaca iz bivše Jugoslavije. Još jednu godinu nakon toga objavljen je prvi broj njihova međunarodnog tromjesečnika *Erewhon*, knjiga pjesama, fragmenata i eseja koje su potpisali **Charles Sinic, Nenad Fišer, Rada Iveković, Filip David, Vladimir Pištalo, Dubravka Ugrešić** i drugi. To je jedna od prvih odista sadržajnih literarnih publikacija u kojoj su zajedno okupljeni autori iz svih dijelova bivše Jugoslavije, s ciljem, kako ističe **Svetlana Slapšak**, da se kreira "nova pripovijest" koja obnavlja u ratu razorene kulturne vrijednosti.

"Mačka preskače sjenu minareta", ove riječi napisao je **Semezdin Mehmedinović** opisujući jedan sprovod u Sarajevu, svoj otpor smrti i svoju šutnju u suočenju s njom. Ovih par riječi sadrže svu bol i svu snagu koju je pisac u Sarajevu mogao skupiti. Skočiti preko tragova prošlosti, normalnosti koja se nikada više neće vratiti. Možda je potrebno, kao mačka, imati sedam života da bi se to moglo učiniti.

Većina eseja u spomenutom svesku analiziraju problem kako je kulturni život postao talcem tako zvanih intelektualaca, disidenata, znanstvenika, povjesničara itd. Ključni esej međutim polemika je s idejom da Jugoslavija nikada nije postojala. Demirović i Blagojević poručuju Evropi: *"Suprotno tvrdnjama srpskih i hrvatskih nacionalista, zajedno s njihovim vjernim 'tumačima' među 'Jugo-analitičarima' da je Jugoslavija bila 'umjetna država', ponavljamo da je Jugoslavija bila i da jest 'organska', 'prirodna' tvorevina dok su velika Srbija i velika Hrvatska bile i jesu monstruozni eksperimenti koji nikada nisu nadživjeli laboratorijske uvjete u kojima su ih začeli njihovi tvorci, 'ludi znanstvenici'."*

Jugoslavija, tvrde autori, bila je model multikulturnog svjetskog poretka, koji na nesreću *"nije mogao transcendirati svoje vlastite oblike nacionalnog partikularizma niti izbjeći svoju sudbinu - da se slomi pod teretom prošlosti. Bez pomoći Evrope."* Na ovom mjestu postajem sumnjičav. Previše navodnika više toga prikriva nego što objašnjava. Je li sudbina Jugoslavije bila da postane model za svijet ili da se raspadne? Ako "prirodna" i "organska" tvorevina nije u stanju transcendirati sebe, koja bi to tvorevina onda mogla? Je li to sudbina svake države da kolabira pod teretom svoje prošlosti, ili je to sudbina samo komunističkih država? Jedino što je ovdje jasno, jest to da je "Evropa" odgovorna zato što nije pomogla. I da će ta Evropa skončati gore nego Jugoslavija, ako sam dobro razumio. To je moguće. Možda Evropska zajednica neće uspjeti u svojoj strategiji izgradnje bijele, kršćanske zone prosperiteta držeći rat izvan svojih granica. Slažem se da je moguće dosta toga naučiti iz raspada Jugoslavije, bez obzira je li to bio nekakav artificijelni eksperiment ili pak organska tvorevina. Ali što? Je li dovoljno razotkriti laži i poreći poricanja? Je li tvrdnja o "organskoj" naravi Jugoslavije adekvatan odgovor stavovima o "vječnoj sudbini" srpske ili hrvatske nacije? Zrcalni odraz mita također je mit, također laž. Ako želiš neku povijesno i društveno konstruiranu stvar kao što je identitet nazvati "prirodnom", da li te to automatski oslobađa obveze pitanja o tvom vlastitom udjelu u tome, o sebi kao nositelju tog identiteta dakle, a ne da samo kritiziraš ulogu "drugih". Je li dovoljno naglašavati samo krivnju zločinca, a da se kao "žrtva" ne zapitaš nisi li možda mogao pronaći snage da pružiš otpor? U jednom tekstu (koji nije uključen u Erewhon) drugi suosnivač Ex-Yu PEN-a, **Predrag Dojčinović**, napisao je: *"Potreba za negacijom jugoslovenskog identiteta bila je samo metafora 'etničkog čišćenja'."* Taj jugoslavenski kulturni identitet, prema Dojčinoviću, stvarale su *"... generacije koje su spokojno odrastale u 'pauzi između ratova, u međuzoni Istoka i Zapada, (...) koje su baterije svog senzibiliteta po pravilu dopunjavale izvan Jugoslavije,"* slobodno prateći *"italijanska modna kretanja, francusku postmodernu filosofsku misao, britansku muzičku produkciju i američke programe postdiplomskih studija."* Upravo ta privilegija bila je greška tih generacija: oni su bili slijepi za ono što se zbivalo u njihovoj vlastitoj zemlji. *"Te iste generacije selektivno izolovanih čula, mladih kosmopolita-autista, bili su ostali strasni zaljubljenici postmoderne kritičke teorije Bodrijara koju očigledno nisu imali strpljenja do kraja pažljivo da pročitaju. Kao i njen autor, intelektualno nadmoćni, frustrirani, ali politički impotentni, teturali su u susret primitivizmima, varvarizmima i sličnim izmima koji će ih ubrzo oterati na front ili u egzil."* A onda je najednom bilo prekasno, vrijeme za glazbene rap-recitatorske proteste, za postupne promjene i (anti)politički duh isteklo je. *"Novi fašistoidni režimi reagovali su brzo i efikasno, zadovoljno trljajući ruke iza širom otvorenih vrata graniičnih prelaza za elitnu kulturnu i potencijalnu političku opoziciju. (...) a mali broj preostalih se i dalje prepušta fizičkoj i psihološkoj igri samoutapanja u bodrijarovske fatalne realitete, simulakrume i simulacije, do iscrpljenja ili opšte konfuzije i ludila koje će kad-tad s nekim drugim sličnim Evropljanima morati da podele. I tako apolitičnost danas postaje najslađi zalogaj evropske politike."*

Ovo, moram reći, ima daleko više konkretnog značenja za Evropljane, egzilante, koji uživaju u zagrebačkim techno-partijima, nego što ga imaju terapeutski stavovi gnjevnih mladih ljudi o drugima koji su izdali naše ideale. Očigledno je da ti ideali uopće nisu bili utemeljeni na nekakvom "jugoslavenskom identitetu", nego prije na mitu o "Evropi" ili "Zapadu", ili nečemu tamo vani, supermarketu snova, bazaru želja. Nikakvo čudo da su mnogi sada razočarani "Evropom", sada kada sami žive ondje, sada kada su ostavljeni sami da prežive ne samo fizički, nego i kulturni genocid. Ako isuviše očekuješ od drugoga ili od onog drugdje, jedino što ti se može dogoditi jest da budeš razočaran.

Ako iskreno vjeruješ u taj "jugoslavenski identitet" kao nešto što je vrijedno ne samo po sebi, nego čak i kao model za multikulturni svjetski poredak, onda se moraš baviti političkim i kulturnim makinacijama u tvom vlastitom društvu. Onda ne možeš ostati slijep za jugoslavensku kulturu koja je još uvijek bila napola feudalna ii čak "primitivna" kao što vole reći mnogi urbani heroji. Onda moraš analizirati problem da je jedna polovica stanovništva svu svoju vjeru uložila u prosvijećenog despota Tita, dok je druga polovica uživala privilegije da bude drugdje, u virtualnom prostoru kozmopolitizma. Slobodno lebdeća generacija o kojoj govori Dojčinović bila je jednako tako nesvjesna realnosti svoje vlastite države, kao i seljaci živeći između svoje samoupravne domaće regionalne kulture i savezne politike koja im je preko televizije i partijskih struktura govorila kako da se ponašaju kao građani. Ako vjeruješ u liberalnu demokraciju ne možeš si priuštiti da sav folklor odbacuješ kao tradicionalni primitivizam, jer ljudi koji izvode iz toga svoj identitet, jesu isti ljudi koji proizvode, glasuju, bore se i ubijaju. Znam da neki ljudi čak i vole nazivati sebe primitivnima bez sposobnosti da samostalno sude, odabiru i djeluju. To ih na neki način zadovoljava, jer se ne moraju osjećati odgovornima. Oni ne moraju biti građani u skladu sa zapadnim standardima "civilnog društva". Ako prihvatiš ili jednostavno negiraš taj stav, onda nemaš pravo lamentirati nad gubitkom udobnosti života u nerealnim snovima. Jer, moj vlastiti zaključak je da taj jugoslavenski identitet nije bio samo ambivalentan, nego krajnje shizofren.

Svetlana Slapšak u svom eseju "Sjećanje versus povijest" zaključuje kako onu novu pripovijest koja bi trebala nadomjestiti oboje, izgubljenu prošlost komunizma i iskvarenu nazočnost nacionalzma valja naći s novom generacijom: *"Mladi ljudi su daleko skloniji da žive nedavnu prošlost i da je se sjećaju. Jugoslavenska rock glazba postala je simbolička utopija, izvan prostora i izvan vremena, u kojoj mladi ljudi uživaju slobodu međusobnog susretanja, govoreći jezike jedni drugih, zabavljajući se i ismijavajući spremnost svojih roditelja da postupaju onako kako im se naređuje."* Dojčinoviću koji to bez sumnje prakticira u Amsterdamu, Madridu ili gdje ga god dovede njegova dijaspora, potrebno je više od nove simboličke utopije. On priziva novu generaciju prosvjećenosti, novu globalnu resocijalizaciju s univerzalnom gramatikom. To je stari san, priznaje on, a i veliki skok! Ali on barem shvaća da moraš najprije počistiti govno u svom vlastitom gnijezdu. Novi radikalni početak moguć je samo ako možeš reći zbogom svom starom identitetu (ili shizofreniji). Možda prije poput zmije koja mijenja svoju kožu, nego kao mačka.

КЊИЖЕВНА РЕЧ

Томаж ШАЛАМУН

Зашто сам фашиста

Доста ми је социјалне мимикрије. Само је
убијање људи истинска акција, на-
пета, узбудљива, фантастична. Ослушкује се,
види, мирише, осећа и опипава цврчеће ме-
со. Блажени рат. Само мајка којој
чизмом газиш синчићеву лобању заиста
заурла са истинским болом и не треба да се
бојиш да блефира. А највећа истина
је највећи извор естетског ужитка.
Највећа информација је убити и изму-
чити човека кога највише волиш.
Нисам загрижени присталица убијања странаца,
незнанца
вреди убити само због новца, не
због уметности. Ако војник убије војника,
то је нешто просечно. Али када
симпатичан, леп, елегантан младић
у наступу откине вилицу својој мајци
или палцем пробуши мали отвор у лоба-
њи свог бате док лежерно
разговара, а његов религиозни, смирени,
отворени и мудри поглед нимало не губи
од своје невиности . . . О, светлости!
Такође, фино је кад се два гола војника
љубе. Милијардер лепше изгледа од
занатлије, а брачни пар који се воли
подсећа ме на дебелог, гадног
послужитеља који једе шкембиће. С тог
становишта је интересантно гледати како
онанишу црнци зрелих година. Белци се
прилично боје, а црнци вриште и
хропоћу, као кад помешаш шум роја пчела
са неподмазаним колицима која цвиле по ши-
нама. Осим тога мршави су у боковима и
немају сала. Самоуправљачи су дебељковићи,
фашизам је rasig. Фашизам интегрише чисту
лепоту. Фашизам значи младост, свежину,
моћ, акцију и виталност, јеврејске сви-
ње су труле, пљувачка им се скупља
око углова усана. Ко вас је заслеп-
љивао да не видите тако јасне ствари?
Фашизам значи моћ и власт
и волео бих да видим онога који би збиља
више волео да буде бенав, слабуњав и
прогоњен.
Је ли бог био демократа кад је једним потезом
одвојио воду од неба? Онај ко ме буде успео
да увери у то направиће од Томажа Шаламуна
овцу и унуци мојих унука покораваће се
његовим потомцима. А до тада остајем оно
што сам, и све док не прикупим довољно
оружја, новца и људи, све док не
прикупим довољно штофа за униформе мојих
дечака, све док у војску и удбу не
инфилтрирам довољно младих генија,
писаћу песме о лепоти природе и
скромно и тихо се припремати за
велики дан.

Превео Милан Ђорђевић

(Ова песма је преузета из антологије **Содобна словенска поезија — Савремена словеначка поезија**, Тинета Хрибара, објављене 1984. г. и није уврштена ни у једну од књига песама Томажа Шаламуна. Иначе, први пут је објављена 1969. године у зборнику **Каталог**.)

autor: **Srećko PULIG**

Strah od napretka
ili Prilog kritici dva "demodirana" pojma

Rade Kalanj: modernost i napredak, Studija, Biblioteka Electa, Antibarbarus, Zagreb 1994.

Postoji li u nas još uvijek sociologija? Ili bolje, zalaže li se još netko u našem društvu za socijalnu znanost i istraživanja, budući mnogi i bez toga "znaju" kakovi su, odakle potječu i kamo idu. Treba li nam filozofija, ako je ljubav prema mudrosti zamjenila "mudrost" sama?

U općoj duhovnoj suši, a usred stihijne poplave realnosti, kada je "knjiga spala na tri slova", (trenutno se osim Kalanjeve i Katunarićeve knjige, te Čačinovičkina *Ogleda o pismenosti*, ne mogu sjetiti ni jednog drugog "uknjiženog" rada nekog našeg filozofa ili sociologa u posljednje dvije godine) ova Kalanjeva naizgled pomalo zakašnjela studija na temu kako se pojovi socijalnih znanosti odnose spram realiteta nazvanog postmodernim (sa ili bez navodnika), mora radovati. Jer, barem koliko mi ovdje možemo o tome szanati, svjetska se polemika 80-ih godina razbuktana oko pitanja moderne/postmoderne u međuvremenu dobrano stišala ne raščistivši tko su od niza tada iznijansirano sučeljenih aktera njeni pobjednici, gubitnici ili, ne daj bože, renegati. Kao da su događaji "od Trsta do Vladivostoka", ali i na samom Zapadu, učinili neko profinjeno nijansiranje na tu temu i pomalo neumjesnim, kad se tolike nevolje doslovno i iz aviona vide.

Kalanjev rad je *Studija*. Pomalo pretenciozno podnaslovljeno, budući autor sociološko-historijskom i najčešće deskriptivnom metodom, izabravši doduše sam svoj smjer i konstrukciju međuzavisnosti tema i problema, pruža više jedan vodič i pregled povijesti i aktualnog stanja diskusije, bez pretenzije da odgovori budu decidirani i iscrpni. Ta samo naznačenost mutacija socijalnih znanosti i društva u doba velikih dekonstrukcija ujedno je prednost i mana knjige. Prednost, jer je u knjigu "mnogo toga stalo", mana, jer se ni u jedan problem nije "zagrizlo" do kraja. Formulacije tipa "čini se", "kako stvari sada stoje", "no ipak", koliko god bile opravdane temom i relativizirajućim diskursima samih aktera, ipak ukazuju i na strah akademske distance da se u misaonom konfliktu jednoznačnije odredi. Sve to proizvodi ponekad i osjećaj nasilnog mirenja međusobno suprotstavljenih (Kalanju su "dobri" i **Lyotard** i **Habermas**) ili bar nespojivih aktera.

Knjiga je podijeljena u 6 poglavlja od kojih se prva dva (skoro polovica knjige) bave "Današnjim značenjem ideje napretka" i odgovorom na pitanje "Je li napredak mit?". Treće (na samo tridesetak stranica) nosi se s najtežim problemom iznalaženja neke opće prihvatljive definicije modernosti/postmodernosti, dok ostala pridodana osnovnoj temi izlažu ništa manje zanimljiv odnos liberalnog i socijalnodržavnog principa, dekonstrukciju "kulture ljevice" (autor ju piše u navodnicima, a razloge objašnjava) i na kraju, no ne najmanje važno, "Individualizam kao sociološku paraigmu".

Cijela studija zamišljena je kao propitivanje znanstveno nastalih pojmova na dvostrukoj podlozi njihova života: onoj znanstvenoj i onoj izvanznanstvenoj. To je polazište i omogućilo da se u središtu ispitivanja nađu upravo pojmovi modernost i napredak, pojmovi paradigmatski za slučaj "preplavljenosti izvornog, ograničenog i strogog značenja pretvaranjem u stereotipe maglovita ili nikakva sadržaja". Cijela retorika o "novim paradigmama" i sveprisutna inflacija "postizama" između ostalog su, po Kalanju, izazvani silnim nastojanjem pojmova što neposrednije i brže sustignu ritam izvanznanstvene zbilje, da je podvrgnu nekom "poretku diskursa".

Prijetnja krajem i dovršetkom nadvila se nad sve oblike diskursa. Za neke skončava epoha, jedna civilizacija, ideologija, a posebno se ističe kraj napretka. Već dva desetljeća proširujemo popis dokrajčenih pojmova i povijesnih oblika: kraj sela, kraj obitelji, kraj društvenih grupa i klasa, kraj politike, kraj individuuma kao nosećeg subjekta slobode, ne na kraju i kraj povijesti same. "Nekrološki" odnos prema modernosti ekstremni je izraz krize u duhu vremena. Koliko se trajno i žilavo moderna ideja napretka opire svom arhiviranju govori nam već prosječni osjećaj za jezik. Jer, dok se višeznačnost kovanica postmoderna i posthistorija dobro primila, ne zvuči li mogući "postnapredak" jednoznačno kao nazadak? Da li bismo mogli podnositi svoje svakodnevne ljudske napore da ne vjerujemo barem u neki individualni napredak makar i u zadanim "granicama rasta". Svejedno, ma koliko trajnost ideje bila izrazita, ona traži, danas drugačije nego jučer, da se spram nje odredimo. Stav prema napretku očituje duh određenog vremena, dominantno poimanje povijesnog smjera. "Najsretnije je ono stanje čovječanstva u kojem ono osjeća da napreduje", mogao je još klicati Adam Smith, misleći na svoje vrijeme, u vrijeme klasičnog pojma napretka, ostavljajući za nas današnje epohu kritičke problematizacije pojma. Oko pada mita o beskonačnom u nužnom napretku ljuljaju se i svi ostali nosivi principi modernosti. Već za Gehlena posthistorija je stanje u kojem je napredak poprimio izgled rutine. Tehnički svijet ovladavanja prirodom, seksualiziran je od povijesti spasa, zapao je u svojevrsnu paradoksalnu nepokretnost, koja još nije potpuna ali se može očekivati. Finalna vrijednost progresa je stvaranje uvjeta za novi progres, čija je žrtva kultura. Paradoks same stvari prati i paradoks recepcije. S jedne strane očaranost gigantizmom napretka, s druge razočaravanje istog kao iluzije i perverzije. Današnja modernost očituje se kao put u krajnosti i ma gdje na tom putu očaranja, raščaranja i razočaranja mi stajali pojam napreka danas simbolizira krizu, skepsu spram svega što je u njegovo ime u posljednjih 200.g. učinjeno.

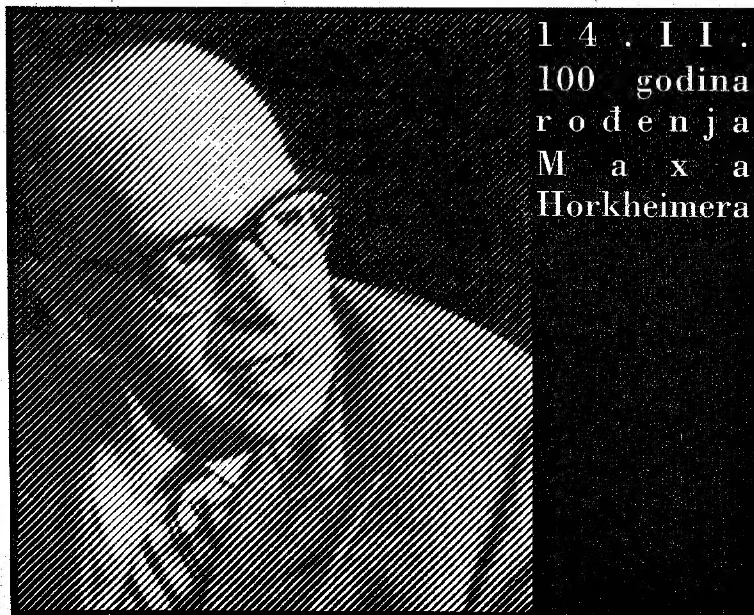
Planetarni rang zadobio je danas onaj pojam napretka koji se poistovjećuje s usponom moderne demokracije. I u tom se procesu zbio obrat, misli Kalanj zajedno sa Touraineom 1991.g. Dok su nekada revolucije rušile stare režime, svi oni koji su osjećali da ih novi režimi tlače i izdaju digli su se ne u ime revolucije naroda, već u ime nerevolucionarne koncepcije demokracije. Kao iznimka u nenasilnom rušenju postrevolucionarnih režima spominje se samo Rumunjska. I ne samo na ovom mjestu u knjizi, pokazuje se u praksi Kalanjeva teza da trku u podvrgavanju izvanznanstvene zbilje nekom "poretku diskursa" u nas i zbog nas nije lako dobiti. Za mnoge je danas demokracija samo drugo, političko ime za napredak. U "demokratskoj euforiji" žuđeni liberalno-predstavnički poredak čvrsto smo vezivali uz "doktrinu napretka". "Glad" a razvojem, rastom i napretkom vidio je i vidi magični lijek za sve nevolje u demokratskom Zeitgeistu. No, princip demokratske legitimacije tek je institucionalno stanje, koje, treba li još nekome reći i u nas, ne stvara odmah homo democraticusa i homo oeconoimicusa, pogotovo ne stvara građansku vrlinu. U dekonstruiranim društvima Istoka svjedoci smo svojevrsnog, da li bezrazložnog, "straha od slobode". Uspostavljanje političke slobode samo je uvjet započinjanja trke za osvajanjem moći. "Svijet ne kreće prirodno prema demokraciji", viče s dobrim razlogom Touraine. Racionalizacija (modernost) i demokracija nisu sinonimi. "Demokratska modernost" ne štiti automatski od mogućih provala autoritarnosti. Primjer sami izaberite.

Napredak se mitologizira, ali i sam proizvodi svoje mitove. Jer, sve se može obrnuti u mit, svi "dokazi moći znanstveno tehničkog uma" podliježu mitologizaciji (Barthes). Pa ipak, sekularistički i kritički duh moderne epohe, rastvarajući ono što je sam stvorio, ideju napretka ne može ukinuti jer od nje faktički živi. Cjelina te ideje ostaje kao neka vrsta kolektivno imaginarnog, kao moža najveći sekularizirani mit modernih vremena, ali čija je pragmatička funkcija denaturalizirana. Zato se danas, nakon toliko temeljite kritičke dekonstrukcije te opće ideje, u kojoj je njena općost postala praznom apstrakcijom, kao još jedino interesantni nadaju posebni tvorbeni elementi koji odlučuju o karakteru napretka.

Izgleda da je s modernošću teže izaći na kraj no s napretkom. Kalanj tematiziranje modernosti započinje smještanjem današnjeg stanja u kontekst "tri krize". Zanemarujući simultanost odvijanja nekih procesa, možemo izkonstruirati: najprije je bio u krizi kapitalizam, potom socijalizam, a danas je u krizi cjelokupna modernost. Diskurs krize kapitalima, na koji se nekad trošilo toliko i ne samo intelektualne energije, nije nestao, ali je od 70-ih iščezao žar njegove katastrofične izvjesnosti. Danas je drugačiji način supostojanja kapitalizma i krize pokušava izraziti pojmom postkapitalizma, koji bi morao supsumirati sve nove probleme i čak naznačiti početak jedne nove epohe?! Diskurs krize prati i socijalizam (onaj lenjinski) od njegovih početaka da bi danas završio u govoru o njegovu kraju i slomu. Ako je tako nejasno što bi postkapitalizam danas značio, konceptualizacije tipa postkomunizam i postsocijalizam, osim što označuju faktično vrijeme poslije, zvuče još uzaludnije. Srećom se izraz "društva u tranziciji", taj "prijelaz iz prelaznog razdoblja, ne tematizira. I tako smo opet kod krize modernosti, u kojoj se oko krize napretka dovode u pitanje svi nosivi principi novovjekovlja. Kako se iskobeljati iz ove najdublje krize? Kalanj svu raznolikost mogućih odgovora svodi na dva tipa. Prvi, koji se protivi apsolutizaciji krize i traži samo modernizaciju pretpostavki na kojima se modernost temelji. Zvuči tautološki: modernizacija modernizacije i racionalizacija racionalizacije. No u suvremenom intelektualnom pejzažu prisutniji su zagovornici druge opcije: vrijeme je za postmodernu.

Bez obzira kojem se odgovoru priklonili moramo imati nekakav koncept modernosti. Kalanj modernost, kako sam kaže "barem sociološki", definira kao kontinuirani proces modernizacije. Govoreći u duhu **Maxa Webera** modernost je proces razdiferenciranja supstancijalno i identičnog uma, uma prosvjetiteljstva, na zasebne i samostojne sfere. Te sfere povezuje samo njihova zajednička usmjerenost na ciljno-racionalno djelovanje. Interesantno je primjetiti da iako Kalanjeva konceptualizacija liči Habermasovom zasnivanju filozofskog pojma moderne, Kalanj ne uvodi njegovo ralikovanje moderne od moderniziranja. Habermasu je moderna "širi" pojam racionaliiranja u unutrašnjoj vezi s okcidentalnim racionalizmom, dok je "uži" pojam moderniziranje novija redukcija Weberova polazišta na sredstva socijalno znanstvenog funkcionalizma. Taj funkcionalizam odrešuje modernu od njenih novovjeko-evropskih izvora i stilizira ju u prostorno-vremenski neutralizirani uzorak za socijalno razvojne procese uopće...

Dakle, Kalanj se u svom izlaganju, sociološki hvale vrijednih tema (npr. industrijalizma/postindustrijalizma, socijalnih mutacija i erozije klasnog problema, gubitka "centralnosti" i novih aktera, odnosa liberalnog i socijalnodržavnog principa...) ne opterećuje suviše filozofskim diskursima. U ironičnom odmaku spram "velike odluke" o tome da li je postmoderna nova epoha ili samo zabluda, on eklektički migolji između Scila i Haribdi krajnosti. Inspirativni pasaži o demokratskoj vrlini ili "evropskoj ideologiji" **Norberta Bobbia** draži su nam od ponekad nedorečenog konceptualiziranja pod svaku cijenu. Da ne govorimo koliko bi malo teorijskog uvida koristilo našim potencijalnim liberalima, socijaldemokratima i pobornicima civilnog društva. Govoreći uvodno o autentičnom ili izopačenom društvenom životu, u kojem znanstveni pojmovi moraju zaživjeti, Kalanj je samo taknuo u osinje gnijezdo, s kojim će se naša znanost morati jače suočiti, ako ne želi da ovdje uvodno iznesene retoričke dvojbe postanu jedina stvarnost. ■

HIGH & LOW

autor: **Dejan KRŠIĆ**

naslov:

Hunter is captured by the game

U 80ima se pokušala kao dominantna nametnuti vizija *kraja povijesti*, zapadne liberalne demokracije kao zadnje faze povijesti. Nema nikakvog komunizma, daljeg razvoja, liberalno-građansko društvo najdalje je i najbolje do čega društveni razvoj može doći, odnosno, pokušala se nametnuti vizija postideološkog svijeta, svijeta u kojem više ne vrijede opreke lijevo-desno...

Bio je to kompleks danas naizgled zaboravljenih, ustvari potisnutih rasprava o postmodernizmu i postmoderni, kraju ideologija, kraju povijesti, post-industrijskom društvu...

I danas kad se u našem društvu pokušava nametnuti tvrdnja kako opozicija lijevo-desno više ne vrijedi, kako je trajno pobijedio "centar", upitajmo se još jednom kako stvari stoje s idologijama i ideološkim opozicijama?

U razmatranju tog pitanja može nam dobro posužiti paralela s jednim područjem popularne kulture koje se tradicionalno doživljava kao područje van politike i ideologije, kao svijet koji se bavi isključivo emocionalnim aspektima i sličnim trivijalostima života, naime pop glazbom.

Imaju li pojmovi lijevo-desno ikakvu praktično-teorijsku upotrebu, vrijednost, značenje... na tom poručju? Mogu li nam pomoći u opisu, definiranju, shvaćaju svijeta koji nas okružuje?

U prošlom broju arkzina svojim tekstom, nacrtom za kritički model pisanja o pop glazbi, javio se **Siniša Radaković**. No potrebno je ustvrditi kako njegov potez od početka promašuje. Kad kao prvi među parametrima pop kritike stavlja kako "osnova kritike mora biti pjesma" **Radaković** pravi kardinalnu grešku jer mu nije jasno kako već time radi "nacrt" za točno određeni, unaprijed pretpostavljeni tip glazbe, za određenu ideologiju pop glazbe a ne neki neutralni, općevažeći model pop kritike. Kad tvrdi kako je pjesma osnovni element kritičkog iščitavanja **Radaković** zaboravlja kako je tome tako samo u određenom segmentu/periodu pop glazbe, to nipošto nije univerzalni kriterij. Već od druge polovine 60-ih (**The Beatles** - Sgt Pepper...) album postaje "osnovna jedinica"; kasnije se to širi pa čitavo djelovanje neke skupine postaje tekst kritičkog iščitavanja. Ako je u ranom - klasičnom - periodu pop glazbe kao cjelovit autorski iskaz, "tekst" kritičkog iščitavanja promatrana jedna pjesma; u drugom, modernističkom periodu to je LP, dok u trećem (ili postmodernom) periodu, 80-tih, tekst postaje čitavo djelovanje neke grupe ili stvaratelja - od ploča koje snima, intervjua, izgleda, do svih ostalih medijskih aktivnosti, filmova, reklama, tračeva, brakova i razvoda...

Od ranih 80-ih godina diskreditiran je utopijski projekt rocka (i kako se to često još uvijek govori rock'n'rolla) kao kritike popularne glazbe. Popističkom nivelacijom nestalo je podjele na "vrijedni" i "nevrijedni" pop. Dok je nekad i loš rock album odmah bio svrstavan u "tradiciju kvalitete", od 80-ih se niti jedan tekst/djelo s područja pop glazbe ne može apriorno odrediti na taj način. Tako kritizirati **Madonnu** samo na osnovu njenih pjesama znači promašiti bit. **Madonna**, koja bi prema svom imenu trebala biti mjesto i izvor "izvorne riječi" veselo dokrajčuje utopiju. U popularnoj glazbi više nije moguća originalna riječ a *sampling* je osnovni postupak.

Razvoj pop scene u osamdesetima tako je dokinuo i jednozačnu, neproblematičnu upotrebu niza termina i odrednica. Industrijsko-tržišni razvoj, promjene na sceni, promijenile su smisao, relativizirale odnosno dokinule vrijednost niza ključnih pojmova prethodnog razdoblja pop glazbe kao što su "alternativa", "nezavisna / indie/ scena", "underground"... Nezavisni izdavači i njihove dojučer alternativne skupine najednom su zauzele vrhove top lista, izdavačka kuća **Mute Records** zauzima oko 2% svjetske proizvodnje pop glazbe, a isključivo komercijalno orijentirani autori poput "tvornice hitova" Stock-Aitken-Waterman pojavljivali su se na "indie" top listama...

Kako se u takvoj situaciji odrediti? Kako definirati ulogu i položaj pojedinih vrsta i proizvoda pop glazbe? Ako to više nije moguće ni po nekim industrijskim kriterijima (proizvodnja, tržište), a niti po tradicionalno shvaćenim "estetskim" - top listama se ravnopravno šeta sve, od grungea do techna, od gitarističkog popa do obrada elektronske muzike za gudačke kvartete - ostaje nam jedna mogućnost - politička, ideološka kritika i njene odrednice. Tu kao krucijalne dolaze proskribirane odrednice "desnog" i "lijevog" Popa (pri čemu se Popom određuje najšire shvaćeno područje suvremene popularne glazbe). Treba odmah odagnati zabludu - nije "desni" Pop onaj koji tekstualno zagovara neku konzervativnu političku stranku a lijevi za neke socijaliste. Desni pop je onaj koji se služi mitskim jezikom, koji svijet doživljava, predstavlja i reproducira kao statičan, zatvoren, nepromjenjiv, jednoznačno određen... Govor lijevog popa je onaj koji otvara mogućnosti, koji naglašava kreativni, proizvodni, radni aspekt našeg odnosa prema svijetu... Takvo definiranje pozicija lijevo/desno može nam pomoći i u snalaženju s političkim/ideološkim pozicijama stranaka danas kad su gotovo sve tradicionalne odrednice subvertirane, kad je npr. ljevica za privatizaciju, desnica za državnu regulativu itd.

Kao što je postojanje "realnog socijalizma" osiguravalo status quo, blokiralo pretvaranje suvremenog kapitalizma u neki drugačiji oblik društva, sada se dominacijom liberalno-demokratskog sistema slobodnog tržišta s jedne strane stvaraju "vanjski" fundamentalistički pokreti, a s druge, otvara ponovo mogućnost za prave unutrašnje ideološke sukobe s pozicija ljevice i desnice - to su, vidimo, prve uočile i iskoristile nacionalističko-rasističke ultradesničarske stranke.

Na isti način na pop sceni, trijumf ideologije top lista s jedne strane rezultira stvaranjem niza "fundamentalističkih", paralelnih scena - hardcore, techno, etno & world music, new age... a s druge ta dominantna scena je zahvaćena utjecajima, prodorima elemenata tih scena.

U takvoj situaciji, kad je industrija zabave sve obuhvatila, kad nije moguće naći izdvojenu poziciju s koje bi se vršila kritika nužno je radikalno prihvatiti vlastitu uključenost, involviranost, tj. politički definirati vlastito mjesto, poziciju, odnosno - opoziciju! Tako techno glazba [za koju se zbog odsustva teksta obično smatra kako nema političke poruke], nije ništa manje usmjerena tržištu od dominantne pop scene [i stoga s tradicionalnog rock stanovišta ništa manje profanirana pri čemu je "sell out" riječ za izdaju] ali se sam tip tržišta mijenja. Omogućena je brža protočnost, razmjena, izmjena mjesta proizvođača i potrošača, odašiljača i primatelja poruka... a to već ima duboko političko značenje. Istovremeno, ta scena uopće ne bi bila moguća bez novih tehnologija, proizvoda multinacionalnih korporacija, koje omogućuju tu decentralizaciju. Proizvodi sistema koji nas globalno porobljava omogućuju nam njegovo lokalno potkopavanje - ili, "rana može biti izliječena samo kopljem koje te je ranilo".

Radaković postavlja pitanje "postoji li metajezik pop glazbe"? Kad kaže: *"U pop glazbi još uvijek nije dovoljno određen ni sam sustav u kojem se može ostvariti teorijska nadgradnja, pa ne možemo precizno odrediti niti pojam metajezika pop glazbe"* - onda nam direktno ukazuje na temeljnu zabludu naših pop ili filmskih kritičara, političkih komentatora ili samih političara - a to je iluzija kako postoje neki "direktni", "neposredovani odnosi", neka "direktno dostupna stvarnost", prema kojoj onda možemo zauzeti objektivnu distancu, recimo biti profesionalni novinari neumazani "proizvodnjom ideoloških stavova"!

Osnovni element jednog novog nacrta pop kritike, svakog pisanja, jeste priznanje kako posao pop kritičara, novinara, pisca... jeste i proizvodnja ideoloških stavova! Ne zato što tome težimo kao svom osnovnom cilju, već stoga što to nikako ne možemo izbjeći!

Treba otvoreno stati i pristati na poziciju kako "nema metajezika" - kako je svaki kritički tekst/govor aktivno uključen u ideološku borbu, kako nitko ne govori s neke sigurne, neupitne pozicije. Doslovno, svatko ima neku svoju politiku.